

ПОКРИТАН
Анатолій Карпович
(1920 - 2003)

Покритан А.К. довів, що економічна теорія має не лише досліджувати суть економічних законів, але й виробляти форми та методи їх використання. Господарський механізм у працях А.К. Покритана виступає як цілісний самостійний об'єкт аналізу, що було істотним внеском у розвиток теорії господарського механізму в 60-80-ті роки. Він є фундатором та ідейним лідером Одеської наукової школи економічної думки, до якої входили і входять відомі вчені-економісти та науковці.

Творчі інтереси А.К. Покритана були зосереджені на актуальних проблемах економічної теорії.

Збірник наукових праць

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ
XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції

«Покританівські читання»
2 грудня 2020 р.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ
ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УМОВАХ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

До 100-річчя від дня
народження професора А.К. Покритана

Одеса-2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЗМІСТУ ОСВІТИ МОН УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ
ПОЛІТИКИ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В
УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Матеріали

**XVI ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ПОКРИТАНІВСЬКІ ЧИТАННЯ»**

Одеса, 2 грудня 2020 р.

До 100-річчя від дня народження професора А.К. Покритана

ОДЕСА - 2020

УДК: 330.1.

Колектив авторів – учасники XVI ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ПОКРИТАНІВСЬКІ ЧИТАННЯ» 2 грудня 2020 року, м. Одеса, Україна.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ: Матеріали XVI ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «ПОКРИТАНІВСЬКІ ЧИТАННЯ». – Одеса: ОНЕУ, 2020. – 128 с.

До збірника ввійшли наукові доповіді українських учених, які відображують результати наукових досліджень економічних процесів, що відбуваються в економічній теорії та практиці у новому столітті.

Редакційна колегія:

Зверяков М.І. – в.о. ректора ОНЕУ, д.е.н., професор, член-кореспондент НАН України

Макуха С.М. – к.е.н., доцент кафедри ЗЕТ та ЕП ОНЕУ

Шараг О.С. - к.е.н., доцент кафедри ЗЕТ та ЕП ОНЕУ

Матеріали друкуються мовами оригіналів – українською, російською та англійською. За виклад, зміст і достовірність матеріалів відповідають автори.

Одеський національний економічний університет, 2020 р.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ.....	7
Звєряков М. І.	
ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА А. К. ПОКРИТАНА, ЇЇ ЗМІСТ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ	7
Гриценко А. А.	
ЛОГІКО-ІСТОРИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ.....	13
Тарасевич В. М.	
ЩОДО РОЗВИТКУ МЕТОДУ СХОДЖЕННЯ ВІД АБСТРАКТНОГО ДО КОНКРЕТНОГО.....	16
Покрытан П. А.	
КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ.....	24
Жданова Л. Л.	
СУКУПНИЙ ПОПИТ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА ПО ПАРИТЕТУ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВАЛЮТИ	27
Синяков С. В.	
ПОШУКИ СУСПІЛЬНИХ ЗАКОНІВ АБО ЯК ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ДОПОМОГЛА ІСТОРІЇ СТАТИ НАУКОЮ.....	31
СЕКЦІЇ 1 та 2. СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА МЕТОДОЛОГІЯ.....	35
Грималюк А. В.	
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СТРУКТУРИ І ДИНАМІКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ.....	35
Ушкаренко Ю. В.	
COMPONENTS OF THE STATE SUPPORT MECHANISM FOR COOPERATIVE ENTERPRISES.....	38
Бакланова О. Г.	
ІНСТИТУЦІЙНІ ЗРУШЕННЯ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ.....	40
Несененко П. П.	
ПРО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ПОЛІТИКИ.....	44
Щербак А. В.	
НАЦІОНАЛЬНА КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА АВСТРАЛІЇ – ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ.....	47
Видобора В. В.	
ОСОБЛИВОСТІ ПРОМИСЛОВОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИНЕНИХ КРАЇН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....	50

Мороз М.О. ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОБҐРУНТУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ.....	53
Доброва Н.В., Бурдюжа І.О. ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНУ.....	58
Ніколюк О. В., Мужайло В. Д. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КОМПАНІЙ СТРАХОВОГО РИНКУ.....	61
Патлатой О. Є. ВПЛИВ РОБОТИЗАЦІЇ ТА АВТОМАТИЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА НА ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В УМОВАХ НОВОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	64
Сухова Т. Л. ЗВ'ЯЗОК ВИРОБНИЦТВА ТА СПОЖИВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	67
Журавльова Ю. О. ОСВІТА ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ.....	70
СЕКЦІЯ 3. ПРОБЛЕМИ ТРАНЗИТИВНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	73
Горняк О. В. РОЗВИТОК МІЖФІРМОВИХ ВЗАЄМОДІЙ В УМОВАХ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	73
Макуха С. М. СУЧАСНІ ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ.....	75
Коваленко В. В. ПОТОКИ ПРЯМОГО ІНВЕСТУВАННЯ В УМОВАХ COVID- 19.....	79
Маслов Д. С. ЗАГАЛЬНІ ТА ОСОБЛИВІ РИСИ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНОГО БОРГУ У ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ.....	82
Шатненко К. О. УМОВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ.....	84
Даниліна С. О. СВІТОВА ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА ПАНДЕМІЯ: ВТРАТИ І НАСЛІДКИ.....	86
Шараг О. С. ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ЧИ ДОПОМОЖЕ ЦИФРОВІЗАЦІЯ?.....	90

СЕКЦІЯ 4 ТА 5. ЕВОЛЮЦІЯ КАПІТАЛУ ТА СПЕЦИФІКА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	93
Бондар В. А., Колеснікова К. С., Дьяченко Ю. В.	
МАКСИМІЗАЦІЯ ПРИБУТКУ ЯК ПРІОРИТЕТНА МЕТА ПІДПРИЄМСТВ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ.....	93
Вязмікіна І. А.	
МІЖНАРОДНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА НЕРІВНОМІРНІСТЬ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ.....	97
Каргапольцева І. В.	
ЕСКРОУ-РАХУНКИ, ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПРОЕКТНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ (НА ПРИКЛАДІ ГАЛУЗІ БУДІВНИЦТВА В УКРАЇНІ).....	99
Бурлака Л. Ф.	
ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ.....	102
СЕКЦІЯ 6. ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ.....	105
Чередниченко Г. А.	
ПОГЛЯДИ Г. В. ПЛЕХАНОВА НА РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	105
Луньова О. К.	
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	108
СЕКЦІЯ 7. НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МАГІСТРАНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЕКОНОМІКА», які навчаються за програмою «ТЕОРІЇ ТА МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ» Одеського національного економічного університету.....	112
Поліщук В.О.	
КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	112
Барілець П.С.	
ВЕЛИКІ ДАНІ (BIG DATA) – РЕВОЛЮЦІЯ В СФЕРІ АНАЛІЗУ ДАНИХ.....	117
Фелс Д.В.	
АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗІ ЗОВНІШНІМИ ЕФЕКТАМИ	120
Калініченко Т.І.	
ІДЕЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ, ЯК СПРОБА ПОДОЛАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗАЛЕЖНОСТІ.....	123

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

*М. І. Звєряков,
д.е.н., професор,
член-кореспондент НАН України
в. о. ректора Одеського національного
економічного університету, м. Одеса, Україна*

ТЕОРЕТИЧНА СПАДЩИНА А. К. ПОКРИТАНА, ЇЇ ЗМІСТ ТА АКТУАЛЬНІСТЬ У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Теоретична спадщина А.К. Покритана є обширною й різноманітною. Видатний вітчизняний економіст залишив глибокий слід у фундаментальній економічній науці.

Наукові дослідження А.К. Покритана здійснювалися у політекономічній сфері, єдиній на той період теоретичній науці, яка була дозволена офіційною ідеологією. Остання, звичайно, сковувала теоретичні дослідження вчених, які повинні були враховувати рамки тодішніх офіційних установок. Але навіть у цих не простих умовах з'являлися вчені, які намагалися переосмислити ті нав'язані офіційною пропагандою теоретичні положення, які нібито виступали у формі наукового відображення реальних економічних процесів. До таких вчених належав і А.К. Покритан.

Становлення А.К. Покритана як вченого відбувалося у період знаменитої економічної дискусії 1951 року присвяченій природі радянської господарської системи, характеристики якої були викладені у роботі Й. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР», а також у першому підручнику «Політична економія» опублікованому у 1954 році. Усі ці та інші роботи у сфері політекономії містили елементи апологетики, оскільки всі дослідники знаходилися у пастці сталінської методології. Тобто автори незаперечно вважали, що вони живуть при соціалізмі і намагалися науково пояснити це суспільство. У такій науковій атмосфері А.К. Покритан починає свій дослідницький шлях.

У цей час, молодий А.К. Покритан навчаючись в аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Шевченка досліджує закономірності генезису капіталізму в економіці пореформеної Росії. Це дозволило йому застосувати політекономічний аналіз до конкретних історичних умов.

У своїй кандидатській дисертації А.К. Покритан обґрунтовує тезу про те, що об'єктивний розвиток капіталізму відбувається не у вигляді абстрактно-загальних, а конкретних форм. Іншими словами, Анатолій Карпович спробував зрозуміти логіку дослідження ще не сформованої

економічної структури та процесу її становлення. Він побачив, що перед дослідником формуючого капіталізму виникає завдання: з одного боку, необхідно показати становлення тобто генезис утворюючих елементів нової економічної системи, а з іншого – їх структуру, тобто саме відтворення. Саме таким чином, на думку А.К. Покритана, можна було зрозуміти генезис і відтворити логіку розвитку соціально-економічних процесів у периферійній економіці. У дослідженні А.К. Покритана було показано, що наявність значних залишків докапіталістичних форм господарства, гальмує розвиток капіталізму.

Теоретичне осмислення логіки історичного процесу в окремій країні та вирішення питання про шляхи розвитку капіталізму у кінці ХІХ ст. дивним чином переплітаються з сучасними проблемами становлення капіталізму на пострадянському просторі. Саме наявність значних позаекономічних елементів радянської системи господарства, відповідних їй відносин виробництва, надають формуючій ринковій системі рис відсталості, периферійності.

Таким чином, аналіз процесу *становлення* капіталізму в окремій країні дозволив дослідити не просто особливості її економічного життя, але й формування капіталізму. Конкретні господарські процеси були лише формами прояву більш загальної закономірності капіталізму. Але пізнання цих конкретних форм, у яких виступає загальна закономірність, не менш цікаво, ніж пізнання цієї останньої, бо у такому випадку з'являється можливість глибше проникнути у саму цю закономірність, зрозуміти, чому вона проявляється саме у цих формах.

Такий методологічний підхід дослідження дозволяє використовувати діалектичний метод аналізу соціально-економічних процесів у країнах з формуючою ринковою економікою. Перш за все мова йде про діалектику *загального, особливого і одиничного* стосовно капіталістичним відношенням. У своєму дослідженні причин виникнення різних типів капіталізму у постсоціалістичних країнах якраз необхідно досягати «специфічну логіку специфічного предмета». У цьому як раз полягає, як зазначав А.К. Покритан, принцип *історизму*. Іншими словами, досліднику необхідно відповісти на питання: чому капіталізм приймає настільки різноманітні форми та яка логіка його подальшого розвитку як в центрі так і на його периферії. Таким чином, застосування діалектичного підходу єдності загального, особливого і одиничного у процесі аналізу зародження капіталізму дозволяє пізнати саму суть процесу його становлення, виникнення його генетичних і структурних основ, які надають йому різні форми прояву.

Друга важлива заслуга А.К. Покритана у сфері політичної економії, що має значення й сьогодні при дослідженні становлення ринкової економіки у пострадянських країнах полягає у розробці методологічних проблем теоретичного аналізу існуючої господарської системи. В активі наукової літератури того часу був лише офіційний підручник з політичної

економії під редакцією академіка К.В. Островитянова. У той час вчені у результаті політичної відлиги кінця 50-х-початку 60-х років, на наукових конференціях активно обговорювали найважливіші проблеми економічної теорії.

Методологічні дискусії були акцентовані на проблемі *методу* політичної економії та його застосовності до дослідження радянської економіки. Рішення завдання системного відображення виробничих відносин радянської господарської системи поставило для обговорення питання про *єдність предмета і методу* політичної економії, про загальну значущість методу «Капіталу», тобто методу сходження від абстрактного до конкретного.

Для реалізації методу сходження від абстрактного до конкретного, перш за все, слід було вирішити проблему з чого «почати», що є для будь-якої наукової системи вкрай складним. Тому центральним пунктом в офіційному підручнику політичної економії виявилася *проблема власності*. В офіційному курсі політичної економії проблема власності була названа «основою» економічної системи і тим самим знімала питання про її вихідне і основне відношення. В результаті було поставлено під сумнів застосування цього методу до аналізу радянської системи. Автори офіційного курсу політичної економії вважали, що метод «Капіталу» є частковим та може застосовуватися тільки для капіталістичної системи. Що ж стосується соціалістичної економіки, то метод теоретичного аналізу повинен відштовхуватися від «загальних характеристик» системи і рухатися до окремих її елементів. В якості такої «загальної характеристики» системи повинна бути суспільна власність. У цьому вбачався особливий метод аналізу радянської системи, який заперечував застосування методу сходження від абстрактного до конкретного. Але власність на засоби виробництва є вольовим, зовнішньоекономічним відношенням, правовою передумовою виникнення нової системи господарювання, а не її економічним феноменом, що постійно відтворюється і дає розвиток всім елементам структури суспільного відтворення.

Полеміка щодо природи суспільної власності як вихідного і основного відношення радянської економіки тривала протягом усього періоду існування цього ладу. А.К. Покритан долучився до цієї важливої дискусії спільно з В.І. Касаткиною і В.М. Мазуром. Результатом стало видання монографії (початок 60-х років) присвяченій проблемі природи власності у радянській системі господарювання, яка набула дуже великої популярності. У цій роботі А.К. Покритан дуже чітко обґрунтував відмінність між вольовими відносинами власності та її економічним змістом. Суть змісту полягає у розкритті природи всієї системи відносин. Виробничі відносини, на думку А.К. Покритана, будучи внутрішньою реальною формою суспільного виробництва, визначають відносини власності, які виступають його зовнішньою юридичною формою, «оболонкою», а не навпаки, як це зазвичай стверджується у певних дослідженнях, у тому числі й сьогодні.

Отже, можна зробити висновок: власність будучи юридичною формою продуктивних відносин не може бути економічним відношенням, а представляє лише правовий феномен, що, між іншим, не зменшує її значення для економічного аналізу.

Тому держава не може скасовувати то право власності, яке ще життєздатне і відповідає певній системі економічних відносин. Також держава не може створювати таке право власності, умови для якого не склалися у системі господарювання. Приватна власність буде постійно відроджуватися у тих випадках, коли ще не створено об'єктивних умов для більш прогресивної господарської організації, ніж капіталізм. Такий висновок впливає з методу аналізу власності, зробленого А.К. Покританом.

У високорозвинених країнах розширення меж державної власності, що доповнює форми приватної, обумовлено зростаючим виробництвом суспільних благ, які є об'єктивно необхідними для економіки знань, яка супроводжується загальною інтелектуалізацією праці. У міру корінного визначення місця науки у суспільному виробництві, перетворенням її у «безпосередню продуктивну силу суспільства», об'єктивно необхідним стає неухильне зростання державних витрат на науку, освіту, охорону здоров'я, екологію і т.п.

Також у науковому доробку А.К. Покритана особливе місце займають його роботи присвячені *теорії суспільного відтворення*. При цьому відтворювальний процес був представлений як конкретна форма здійснення внутрішніх закономірностей розвитку та функціонування національного виробництва. Таке розуміння є необхідною умовою вирішення ряду корінних проблем національної економіки, яка повинна сама відтворювати всі необхідні умови свого власного функціонування. Ці методологічні підходи важливі для визначення теоретичних основ промислової політики в Україні. Як показує практика господарювання у нашій країні, ігнорування закономірностей суспільного відтворення свідчить не тільки про зростання енергоємності та матеріаломісткості виробництва, скорочення високотехнологічних галузей, а й зниження рівня продуктивності праці і т.п.

Подальша наукова творчість А.К. Покритана була присвячена методологічним проблемам економічної теорії. У центрі його уваги постало питання про *єдність предмета і методу* політекономії. Визначення предмета науки як «виробничих відносин» не піддавалося сумніву. Однак, виробничі відносини як одна з частин матеріального світу – є елементом соціальної матерії. Вони мають властиву рису, що належить тільки їм. Ця особливість виробничих відносин полягає в їх двоїстому характері. Зазначена двоїстість виробничих відносин полягає у тому, що відображаючи об'єктивну детермінованість господарських процесів, в них діють живі люди, наділені волею і свідомістю. Вченим, які мають справу з специфічним предметом це необхідно враховувати у процесі досліджень.

Не враховують ці дві сторони виробничих відносин дослідники у галузі природничих наук, які мають справу лише з суто об'єктивними процесами природи. Зазначена двоїстість виробничих відносин, що отримала свій відбиток у предметі економічної науки, трактувалася невиразно, без чіткої фіксації об'єктивного і суб'єктивного у соціальному житті. Загальноприйнятою нормою у науці було положення про постійне удосконалення виробничих відносин. Проти цього панівного становища у політекономії виступив А.К. Покритан на початку 70-х років. Його позиція була чітко визначена у нових дослідженнях, де він зазначав, що предметом науки є об'єктивна соціально-економічна реальність, тобто те об'єктивно загальне, що у рівній мірі існує для всіх людей і, що, структурує їх в окремі суспільні групи.

Як показує нинішня історія розвитку економічної науки, як раз наявність двоїстості вираження виробничих відносин стала своєрідною точкою поділу єдиної науки на два несумісних один з одним напрямки: політичну економію і неокласику у формі «економікс». Остання зосередилася на поведінкових, суб'єктивно детермінованих процесах. Таким чином, двоїстість виробничих відносин стала вихідною основою появи двох напрямків економічної науки, як відображення об'єктивної та суб'єктивної реальності.

Як показує наукова практика, «економікс» зосередившись на одній стороні соціальної практики – суб'єктивних відносинах, має певні підстави, оскільки такий об'єкт дійсно існує. Але він зводить об'єктивну реальність тільки до реальності суб'єктивних оцінок. Отже, маючи своїм предметом лише об'єктивну сторону виробничих відносин класична політекономія має свій власний предмет і не претендує на розгляд суб'єктивного напрямку. Можна припустити, що всі спроби «удосконалювати виробничі відносини» у радянську епоху були нічим іншим як реалізацією підходу «економіксу» особливо це стосувалося всієї сукупності конкретно-економічних наук, які ґрунтуються на даному підході. А.К. Покританом зазначалося, що у політичній економії є свій складний предмет та свій метод і її висновки опосередковано впливають на господарську практику. Оскільки предметом класичної політекономії є дослідження законів руху економічних відносин конкретно-історичних форм суспільства, то її практична значущість і полягає у тому, щоб розкрити природу та механізм дії цих законів. Саме розкриття внутрішніх зв'язків «конкретного, живого, цілого» і являє собою евристичну і практичну значущість економічної теорії.

Особливою заслугою А.К. Покритана є розробка методологічних проблем політичної економії, зокрема дослідження єдності *історичного і логічного* у процесі пізнання виробничих відносин певного суспільства. Цю єдність вчений убачав у тому, що якщо під історичним розуміти існуючу систему виробничих відносин даного суспільства, то логічне – відображення у економічній теорії. Тут дуже істотною стороною є проблема адекватності теорії процесу пізнання. Історичне, як показав А.К. Покритан,

може означати не тільки матеріальний процес, який є об'єктом наукового пізнання, а й метод пізнання соціальної дійсності. У цьому випадку історичне і логічне будуть співвідноситися між собою як різні методи наукового пізнання. Іншими словами, історичне і логічне співвідносяться не тільки як синоніми матерії та свідомості, а й як різні методи самого пізнання, які ґрунтуються на тому, що самі виробничі відносини мають різні об'єктивні властивості. Вони характеризуються певною *структурою* і певним *генезисом*. Якщо структура характеризує об'єкт з боку стійкості, то генезис, навпаки, визначає його з боку руху, зміни. Виходить, таким чином, що структура однієї системи виступає як процес утворення умов переходу до нової системи, тобто як момент генезису. У процесі наукового дослідження не можна вивчити структуру економічної системи, не враховуючи її генезис, і навпаки, дослідження генезису можливе лише на основі знання її структури.

Ці теоретичні напрацювання А.К. Покритана дуже важливі для виявлення специфіки генетичних і структурних особливостей пострадянської моделі капіталізму. Як показує історія становлення капіталізму у нашій країні, як його генетичної основи виступало не просте товарне виробництво, як умова, що передувала становленню класичного капіталізму, а економіка індустріального типу, що функціонувала на планових засадах.

Також необхідною умову становлення капіталізму є наявність попереднього нагромадження грошового капіталу. Відсутність останнього до початку реформ стало однією з причин, можна сказати, загальної криміналізації процесу походження приватної власності. Економічна влада була використана державними чиновниками для подальшої деформації макроекономічної структури шляхом формування експортно-сировинного вектору розвитку. У наслідок такої деформації українська економіка виявилася втягнутою у світову економічну кризу.

Оскільки при дослідженні генезису економічної системи на перший план стають закономірності її становлення, то тоді у центрі уваги – проблеми процесу її формування. Іншими словами, розкрити генезис соціальних форм – значить з'ясувати, як виникла, сформувалася дана форма, які тенденції її розвитку. Однак, при дослідженні генезису системи виробничих відносин послідовність розгляду не може безпосередньо збігатися з емпіричною історією.

Даний методологічний підхід дозволяє виділити набагато складніший, ніж традиційний (лібералізація, приватизація) комплекс відносин трансформаційних систем. Якщо говорити стосовно нашої країни, то можна сказати, що у її системі відносин переплітаються кілька різноякісних за своєю природою соціально економічних форм.

По-перше, це рудименти старої радянської економіки, так званого «реального соціалізму». По-друге, це відносини нерозвиненої ринкової економіки, що додають рис «периферійної моделі капіталізму», по-третє, це

відновлення елементів докапіталістичних відносин у формі клановості, позаекономічного підпорядкування; по-четверте, це елементи відносин пізнього капіталізму, що обумовлені відносинами глобалізації в країнах «другого» світу.

У результаті за видимістю генезису сформованих форм ринкових відносин у нашій країні приховується процес поступового розгортання капіталістичної системи, заснованої на з'єднанні архаїчних (докапіталістичних) відносин, з нерозвиненими капіталістичними відносинами і формами «пізнього капіталізму». Саме така структура відносин, наявна у нашій країні.

Поєднання логічної та історичної форм пізнання в економічній теорії дозволяє не тільки зрозуміти, чому у нашій країні склалася саме така модель капіталізму, але й визначити ті проблеми, вирішення яких дозволить подолати негативні тенденції, що виникли у процесі формування ринкової економіки.

У підсумку слід зазначити, що у сучасних умовах основні положення наукових концепцій А.К. Покритана цілком обґрунтовано можна використовувати у вирішенні сучасних питань щодо теоретичного аналізу розвитку економічних процесів. Його наукові дослідження є тим методологічним та теоретичним інструментарієм, який дозволяє проводити дослідження природи сучасного розвитку національної економіки.

*А.А. Гриценко,
д.е.н., професор, член-кореспондент
НАН України, заступник директора
з наукової роботи інституту економіки
та прогнозування НАН України, м. Київ, Україна*

ЛОГІКО-ІСТОРИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

Логіко-історичний метод (на відміну від функціональних підходів, які домінують в мікро-, та макроекономіці) дозволяє розкривати сутність економічних явищ і процесів у єдності з формами її прояву та, реалізуючись у сходженні від абстрактного до конкретного, дати уявлення про цілісність економічної системи. Саме така методологія розвивалась у працях А.К.Покритана [1], і вона набуває особливого значення у дослідженні перехідних стадій економічних систем, коли єдність історичного і логічного знаходиться у процесі становлення, нові економічні явища ще не виявили повною мірою своїх потенцій, а історичне не звільнилося від власних колізій і не набуло статусу логічного. Саме в такому стані зараз знаходиться економіка і суспільство.

Основний зміст сучасних соціально-економічних трансформацій полягає у переході від індустріально-ринкової до інформаційно-мережевої

системи господарювання. Всі інші зміни відбуваються під впливом і в контексті цього базового перетворення. Цей перехід є результатом всього попереднього розвитку суспільства і може розглядатися як його нова ступінь.

З методологічної точки зору різноманіття теорій щодо розуміння історії суспільства може бути зведено до двох основоположних підходів. Перший полягає в тому, що вся історія розглядається як історія різних цивілізацій [2], які проходять стадії виникнення, зростання, надлому і розпаду, в результаті чого цивілізації повністю зникають. «Таким чином, загальної історії у людства немає. Ні одна існуюча цивілізація не може пишатися тим, що представляє вищу точку розвитку порівняно з її попередницею» [3]. Другий підхід трактує історію як проходження людством послідовних ступеней (формацій), кожна з яких втілює у собі більш високу і розвинуту форму суспільства. Таким чином, суспільство має свою загальну історію і розвивається від більш низької до більш високої форми.

Між цими крайніми позиціями, одна з яких знаходиться в межах цивілізаційного, а друга – формаційного підходів, лежить низка трактовок, концепцій, теорій, які поєднують унікальність і типологію розвитку. В цивілізаційній парадигмі існує теорія загальносвітового цивілізаційного процесу, в якому виділяють три стадії: доіндустріальну, індустріальну і постіндустріальну (Д. Белл, О. Тоффлер та ін.). А в формаційній парадигмі визнається певна унікальність і різноманітність соціокультурних проявів.

Розвиток, за своєю суттю, передбачає, що попередні досягнення зберігаються в наступному русі, і кожна наступна форма є більш розвинутою порівняно з попередньою. Однак ми не можемо сказати, що, наприклад, феодалізм є більш розвиненою формою рабства, а капіталізм – розвиненою формою феодалізму. Навпаки, стверджується, що рабство вмирає з переходом до феодалізму, а феодалізм зникає з утвердженням капіталізму. Якщо брати до уваги тільки ці твердження, то відмінність між цивілізаційним і формаційним підходами полягає лише в тому, що перший в основу кладе соціокультурні чинники, а останній – економічні. А це не так.

Розвиток передбачає, що зберігається сутність явища (інакше воно б перетворилося в інше), а змінюються лише його форми. При цьому кожна наступна форма є більш адекватною сутності та більш повно її виражає. Можна сказати, що розвивається сама сутність через форми свого прояву. Таким чином, розвиток пов'язаний з двома історичними процесами. З одного боку, він знищує специфічно-історичні характеристики явища. З іншого – зберігає сутнісні риси, збагачуючи їх новими формами. Найбільша складність розуміння історичного процесу як розвитку полягає у знаходженні форми зняття (яке Гегель Г. трактує як одночасне збереження і припинення [4, с. 168-169] попереднього в наступному, минулого у сучасному).

Вирішити це завдання – значить знайти такі характеристики ступеней розвитку суспільства, які б сходили від абстрактного до конкретного, і, відповідно, кожна наступна характеристика була розвитком попередньої. При цьому вони повинні стосуватися сутнісних рис, відображати суспільну форму відтворення головного ресурсу як продукту функціонування системи. Відповідно до цього критерію можна виділити:

- ✓ натурально-господарські системи,
- ✓ індустріально-ринкові системи,
- ✓ інформаційно-мережеві системи.

В **натурально-господарських** системах основні засоби і продукт виробництва мають натуральну форму, а суспільною формою їх відтворення є господарювання, націлене на задоволення потреб. Господарство – це ще не економіка. Господарство стає економікою, коли метою господарської діяльності стає не безпосереднє задоволення потреб, а ефект від співставлення затрат і результатів, що зумовлює необхідність абстрагування від конкретних форм продукту і представлення його в абстрактній формі вартості. Економіка це особлива форма господарювання, пов'язана з ринковими відносинами. Натурально-господарські системи мають свою градацію, критерієм якої є відмінності у суспільній формі відтворення головного ресурсу як продукту функціонування системи, що знаходить втілення у специфічних формах співвідношення необхідного і додаткового продукту (общинно-господарські, робо-господарські та ренто-господарські системи).

Розвиток розподілу праці та товарно-грошових відносин, які спочатку виникають на межі натуральних господарств, приводить до їх проникнення в середину господарської системи і перетворення її в ринково-економічну систему. Господарство перетворюється в товарне, функціональною формою якого є ринок, а розвинутою техніко-технологічною основою – індустріальне виробництво. Розвиток індустрії і товарно-ринкового господарства – це один і той же процес, розглянутий з двох боків: техніко-технологічного і соціально-економічного. Така система господарювання за своєю суттю є **індустріально-ринковою**. Вона має свою внутрішню градацію (індустріально-конкурентні, індустріально-планові, індустріально-маркетингові системи).

Розвиток виробництва, продуктивності праці, техніко-технологічний прогрес перетворює створення корисних речей у справу техніки. Найважливішими у виробництві та найдефіцитнішими стають знання про те, що і як робити. Носієм цих знань є інформація, продукування якої поступово стає головною ланкою виробництва. Функціональною формою відтворення натурального продукту було господарювання, індустріального продукту – ринок, а функціональною формою буття інформації є мережа. Саме в мережі інформація потрапляє в адекватне їй середовище. Вона є одночасно в усій мережі і в кожній її локальній точці. На цьому ступені розвитку утверджується **інформаційно-мережева** система

господарювання, яка проходить свої етапи визрівання (інформаційно-аналогові, інформаційно-цифрові, нейро-мережеві системи).

Суттєвою особливістю цієї класифікації є те, що вона побудована на основі методу сходження від абстрактного до конкретного, який є адекватним пізнанню логіко-історичного розвитку. Кожний історичний ступінь не зникає безслідно, а знімається, тобто зникає як самостійний, але зберігається як момент наступного етапу розвитку. Так, натурально-господарські системи змінюються історично індустріально-ринковими, але натурально-господарські зв'язки виробника і споживача не зникли, вони лише стали опосередкованими товарно-грошовими відносинами.

Перехід від індустріально-ринкових систем до інформаційно-мережевих також не знищує попередні відносини, а перетворює їх у момент інформаційно-мережевих. В цій системі ринкові відносини переносяться у віртуальний простір. Коли, наприклад, людина одержує заробітну плату на електронну банківську карту, розраховується з її допомогою за всі товари і послуги, то реальні товарно-грошові відносини зникають, вони переносяться у віртуальний простір, а реально залишаються натурально-господарські відносини (виробник створив корисну річ, а споживач нею користується, все інше відбувається у віртуальному просторі). Ми повертаємося до натурально-господарських відносин, але на основі всіх попередніх досягнень історичного розвитку. Така методологія орієнтує економічну теорію та практику на еволюційні перетворення, в яких досягається комплементарна єдність спадкоємності та інноваційності.

Література

1. Покрытан А. К. Историческое и логическое в экономической теории социализма. М.: Мысль, 1978. 248 с.
2. Тойнби А. Дж. Постижение истории. Москва: Айрис-Пресс, 2010. 640 с.
3. Цивилизационный и формационный подходы. URL: <http://www.grandars.ru/college/sociologiya/civilizacionnyu-podhod.html>
4. Гегель Г. Наука логики. Т.1. Москва: Мысль, 1970. 501 с.

В. М. Тарасевич,
д.е.н., професор, завідувач кафедри
політичної економії Національної металургійної
академії України, м. Дніпро, Україна

К РАЗВИТИЮ МЕТОДА ВОСХОЖДЕНИЯ ОТ АБСТРАКТНОГО К КОНКРЕТНОМУ

Вслед за Карлом Марксом Анатолий Карпович Покрытан считал правильным в научном отношении *метод восхождения от абстрактного к конкретному*. Его мастерское применение Анатолием Карповичем

позволило получить до сей поры непревзойденные фундаментальные и практически значимые результаты в области теории экономической структуры общества, переходной экономики, общественного воспроизводства и др. Метод восхождения от абстрактного к конкретному глубок и многолик, его содержание и эволюция подчиняются диалектике общего и особенного, а одна из его современных конкретизаций связана с уровневым строением научного экономического знания (ЭЗ) и широким смыслом теории как процесса и результата научного познания. Рассмотрим этот пункт подробнее.

Как правило, в соответствии с господствующими *общенаучными* стандартами в строении ЭЗ принято выделять *два* основных уровня – *эмпирический* и *теоретический*. Правда, среди философов и методологов науки есть приверженцы и трехуровневой модели. Так, по мнению С. Лебедева, третий уровень научного знания должен быть представлен метатеоретическим знанием, обнимающим общенаучное знание и философские основания науки [1, с. 70-74]. Если же акцентировать *специфику* ЭТЗ, для которого принципиально важны (в отличие, например, от математического теоретического знания) последовательные *этапы* познания (от живого созерцания к абстрактному мышлению и от него к практике [2]), а также эшелонирование по уровням абстрактности¹, то вполне оправданным представляется выделение наряду с эмпирическим и теоретическим *прикладного* знания.

Указанные уровни *научного* знания предвещает *донаучное* чувственно-эмоциональное знание, как совокупность *чувственных объектов*, являющихся результатом взаимодействия чувственно-эмоционального слоя сознания субъекта познания с реальными объектами. Разумеется, такое чувственное созерцание может целенаправляться собственно научной деятельностью, но, как правило, с целью более быстрой и качественной трансформации чувственных объектов в *эмпирические объекты*, в частности, и чувственного знания - в эмпирическое, вообще.

Эмпирическое познание предполагает взаимодействие вербально - теоретического слоя сознания субъекта, главным образом, с чувственным знанием и чувственными объектами, а в более конкретном, так сказать, «технологическом» плане, - выработку исследовательской программы, организацию наблюдений, эксперимента, описание наблюдаемых и экспериментальных данных, их классификацию, первичное обобщение [4, с. 311-312], результатом чего является собственно *эмпирическое знание*. Его основные элементы уместно расположить по принципу логической выводимости от простейших – к более сложным: 1) *единичные высказывания* (протокольные предложения); 2) *факты*, как индуктивные

¹ О. Ананьин вполне доказательно различает пять эшелонов экономического знания: абстрактной теории, базового типологического знания, системной экономической компаративистики, прикладного стратегического знания, прикладного оперативного знания или экономической инженерии [3, с. 250-253].

обобщения единичных высказываний. Поскольку факты фиксируют и акцентируют вполне определенные и актуальные для данного исследования свойства и отношения чувственных объектов и игнорируют иные свойства и отношения, постольку они обретают статус *эмпирических абстрактных объектов* (ЭАО) [1, с. 63]; 3) *эмпирические правильности* – различные эмпирические зависимости (прежде всего, статистические и функциональные) между ЭАО; 4) *эмпирические абстрактные схемы* (модели) (ЭАСх) – логически организованное множество, совокупность взаимосвязанных ЭАО и эмпирических правильностей. ЭАСх – наиболее общий и развитый элемент эмпирического знания. Последнее является *гипотетическим* по определению [1, с. 64] и на траектории восхождения от чувственно-конкретного к абстрактно-теоретическому занимает промежуточное положение.

Важнейшей субстанциональной характеристикой *теоретического познания* является целенаправленное воздействие вербально - теоретического слоя сознания субъекта на эмпирическое знание, ЭАО, а также на имманентные и адекватные этому слою *теоретические абстрактные* (идеальные) *объекты* (ТАО), в результате которого (воздействия) образуются ТАО разной степени абстрактности и сложности, устанавливаются сущностные связи между ними и формируются основы разных *форм организации* (систематизации) *научного знания* или *научных конструкций* (например, концепция, теория, учение и др.). Указанное воздействие осуществляется посредством *методов идеализации* (абстрагирования), интеллектуальной интуиции, мысленного эксперимента, моделирования, генетически-конструктивного и др. В отличие от ЭАО, ТАО наделяются не только признаками, которыми обладают соответствующие чувственные и эмпирические объекты, но и признаками, которыми последние, видимым образом, не обладают [5, с. 68] (например, «однородная продукция», «полный объем информации», как признаки совершенной конкуренции). В зависимости от способа конструирования допустимо различать *два рода* ТАО. ТАО *первого рода* являются результатом идеализации ЭАО – мысленного усиления (ослабления) степени интенсивности их отдельных свойств до максимально (минимально) возможного, предельного значения, принципиально ненаблюдаемого, а потому – имманентного «чистому» мышлению [1, с. 65]. В том числе и таким образом исследователь идентифицирует глубинные *сущностные признаки* (характеристики) изучаемого объекта, его предельные абстракции. ТАО *второго рода* вводятся гипотетически или по определению, что особенно характерно для математики [1, с. 65], в том числе, из других отраслей научного знания [5, с. 492].

ТАО обоих родов служат главным «строительным» материалом для возведения *гипотетических, частных и фундаментальных теоретических схем* (моделей). Любая подобная схема – это система ТАО вполне определенной степени сложности и общности.

По справедливому замечанию В. Степина, проблема генезиса теории и ее понятийного аппарата предстает, прежде всего, как проблема *генезиса теоретических схем*. Вначале они создаются как *гипотезы*, а затем обосновываются опытом [5, с. 492]. Как правило, гипотезу предваряет ведущая идея или *концепция* – «зародыш» будущей, еще не родившейся теории. Гипотеза – сложнее концепции в том смысле, что представляет первичную объяснительную схему изучаемого объекта, в которой сочетаются научные и вненаучные элементы, и которая в одной или нескольких последовательно-параллельных вариантах предваряет теоретическую схему. *Построение* гипотезы может осуществляться двумя основными *способами*. *Во-первых*, - в процессе мыслительной теоретической обработки эмпирических схем, выделения в них сущностных абстрактных объектов и их связей. Этот путь характерен для ранней стадии развития науки. На поздней стадии он используется в случаях вовлечения в сферу научных интересов тех новых объектов, для теоретического освоения которых еще не выработано достаточных средств [5, с. 214-220]. *Во-вторых*, - путем перенесения абстрактных объектов из других компонентов теоретического знания в новую «сетку отношений» и установления их связей с уже имеющимися абстрактными объектами². Этот способ характерен для развитой науки и может осуществляться за счет 1) содержательных операций с ТАО; 2) выдвижения математических гипотез. В этом случае вместе с гипотетическими уравнениями неявно вводится и гипотетическая схема (модель), обеспечивающая предварительную интерпретацию уравнений [5, с. 492]. Как правило, реальные научные исследования демонстрируют различные варианты сочетания указанных способов построения гипотетических теоретических схем (ГТСх).

Обоснование ГТСх предполагает доказательство того, что она является абстрактным изображением изучаемого объекта. Обычно ГТСх считается обоснованной, если выведенные в ее рамках предсказания ЭАО и ЭАСх *соответствуют* таковым, полученным на базе реальных экспериментов. Но как добиться такого соответствия? Для нас важны четыре *аспекта* этой весьма сложной проблемы. *Первый*. Результаты *непосредственного* сопоставления ГТСх с эмпирическими примерами, как правило, неоднозначны: одни примеры могут подтверждать последнюю, а другие, - опровергать. И дело здесь не в ГТСх самой по себе, а в игнорировании последовательных этапов приближения к ней от исходной эмпирики. По мнению С. Лебедева, «поскольку теория проверяется на опыте всегда не сама по себе, а только вместе с присоединяемой к ней определенной эмпирической интерпретацией, то ни согласие этой системы с данными эмпирического опыта, ни противоречие им не способно

² «В новой системе отношений абстрактные объекты наделяются новыми признаками, и это приводит к появлению в гипотетической модели нового содержания, которое может соответствовать еще не исследованным связям и отношениям предметной области, для описания и объяснения которой предназначена выдвигаемая гипотеза» [5, с. 346]. Это теоретическое «происхождение» гипотетической схемы позволяет именовать ее теоретической.

однозначно ни подтвердить, ни опровергнуть теорию саму по себе» [1, с. 69]. С этим можно согласиться только в случае *несоответствия* промежуточных интерпретационных схем последовательным теоретико-эмпирическим схемам, отражающим восхождение от сущности к представляемым эмпирией ее (сущности) формам.

Второй. Необходимым средством достижения искомого соответствия и подтверждения истинности ГТСх служит *метод ее конструктивного обоснования*. Речь идет о понятийной деятельности исследователя, серии мысленных экспериментов, в процессе которых ГТСх и ее объекты адаптируются³ посредством ЭАО и ЭСх к реальному объекту и его составляющим. Если не все абстрактные объекты ГТСх прошли процедуру адаптации, то неизбежны *парадоксальные* исследовательские ситуации, как-то: взаимоисключаемость разных признаков одного и того же абстрактного объекта; гетерофобия разных абстрактных объектов; логическая противоречивость разных взаимосвязанных гипотетических и/или теоретических суждений. Наличие таких парадоксов свидетельствует о неадекватности теоретической схемы строению и структуре изучаемого объекта и необходимости ее перестройки с последующей адаптацией [5, с. 237-239, 492]. Не менее сложны отработанные в *неклассической* науке *процедуры обоснования математической гипотезы*. Основные из них: 1) экспликация гипотетической модели, вводимой первоначально с новыми уравнениями, заимствованными из другой, близкой области; 2) отображение этой модели на изучаемый объект; 3) сопоставление системы «уравнение плюс гипотетическая модель» с ЭАО и ЭСх; 4) перестройка модели в случае их рассогласования; 5) конструктивное обоснование новой модели; 6) новое сопоставление системы «уравнение плюс его новая интерпретация» с эмпирическими данными [5, с. 285-286]. Разумеется, не исключены адаптационные изменения и самого уравнения.

Третий. В ЭЗ для обоснования ГТСх целесообразно использование *прикладных схем и объектов*. Эффективно работающая ПАСх, которая обеспечивает адекватную реализацию заложенных в теоретической схеме возможностей изменения изучаемого объекта, в том числе, посредством сознательной деятельности, является дополнительным свидетельством истинности ГТСх.

Четвертый. В соответствии со стандартами постнеклассической науки, претендующей на изучение сверхсложных человекообразных систем, обозначенные выше процедуры и средства обоснования ГТСх необходимы, но *не достаточны*. Достаточность обоснования истинности теоретического знания предполагает *рефлексию над его отношением* не только к изучаемому объекту и результатам его практического применения, политическим реалиям, но и к средствам и операциям научной деятельности, социальным сетям, в том числе, коммуникациям в научном

³ В процессе такой адаптации используется, в том числе, и процедура выводимости одних утверждений из других, истинность которых уже доказана [5, с. 30].

сообществе, гуманистическим ценностям, а также к иным отвечающим содержанию и характеру исследования составляющим и связям ЭЗ. Разумеется, по причине чрезвычайной сложности такой рефлексии и слабой разработанности ее инструментария реально достижимо «не вполне полное» обоснование ГТСх. Но само обоснование остается обязательным, а его процедуры, средства и инструменты должны быть отобраны соответственно целям и условиям данного конкретного познавательного процесса.

В реальном познавательном процессе *выдвижение* и *обоснование* ГТСх *сосуществуют* и *взаимодействуют*, так что для обоснования одной ГТСх требуется выдвижение другой ГТСх. К тому же на том или ином этапе оперирования ГТСх нередко оказывается, что ею не ассимилирован потребный эмпирический материал. Тогда происходит возвращение к исходному эмпирическому «пункту», ГТСх пересматривается за счет трансформации наличных абстрактных объектов и/или введения новых и вновь обосновывается. Это *движение между теоретическим и эмпирическим уровнями ЭЗ*, когда рефлексия над ГТСх сменяется движением от нее к ЭАСх, а затем – от последней к первой, осуществляется до тех пор, пока ГТСх не превратится в теоретическую схему [5, с. 242]. Однако следует признать, что по разным причинам, прежде всего, ввиду сложности процедуры обоснования, этот конечный пункт не всегда достижим, а потому нередко ученым приходится мириться с наполнением теорий не «чистыми» ТАО и ТАСх, а ТАО и ТАСх с «примесью» гипотетических элементов, т.е. с реальным существованием *теоретико-гипотетических* абстрактных объектов и схем, причем не только частных, но и фундаментальных. Для ясности констатируем: в ГТСх безусловно доминирует гипотетическая составляющая, а в теоретико-гипотетической абстрактной схеме (ТГАСх) - теоретическая.

В зависимости от масштаба и характера репрезентации реальных различают, по крайней мере, *два вида* частных теоретических схем (ЧТСх). ЧТСх *первого* вида претендуют на адекватное отражение изучаемого объекта как *целостности* в его главных идентификационных характеристиках, причем на его разных уровнях: 1) от эмпирических поверхностных форм – до субстанциональной сущности, что отвечает восхождению от эмпирически-конкретного к предельно абстрактному, т.е. поэтапному вербально - теоретическому освоению все более глубоких уровней объекта, все далее отстоящих от уровня явлений и эмпирических форм; 2) от теоретически познанного сущностного уровня объекта – до теоретически выведенных, редуцированных и таким образом объясненных и обогащенных поверхностных форм, что соответствует известному восхождению от предельного абстрактного к всеобще конкретному, образец которого К. Маркс представил в «Капитале»⁴. ЧТСх *второго* вида являются

⁴ Убедительным примером восхождения от абстрактного к конкретному является движение теоретической мысли от прибавочной стоимости как сущности через ряд

результатом теоретического познания *отдельных частей*, элементов объекта на их разных уровнях. В зависимости от степени общности и детерминизма связей между ТАО ЧТСх формируются в виде зависимостей (например, функциональных), закономерностей или законов.

Исторически частные теоретические схемы предшествуют *фундаментальной теоретической схеме* (модели) (ФТСх). Последняя суть результат активной вербально-теоретической обработки первых и представляет совокупность ТАО предельной степени общности и абстрактности, взаимосвязи которых являются выражением базисных объективных законов движения изучаемого объекта. Подобно ЧТСх, ФТСх имеет системную организацию, но это – система ТАО субстанционального, наиболее глубокого уровня. В свою очередь, ЧТСх и ФТСх являются подсистемами *теории* как сложной системы. Сложной, по крайней мере, в двух отношениях. *Во-первых*, в современной теории не столько ФТСх рождается из ЧТСх, сколько ЧТСх разного уровня сложности и приближенности к поверхности экономической жизни редуцируются, выводятся из ФТСх, причем «материалом» для построения ЧТСх, далее отстоящей от ФТСх, является и последняя, и ЧТСх, расположенные к ней ближе, чем конструируемая. *Во-вторых*, в теории, как сложной логической конструкции, сконцентрированы, «сжаты» не только основные исторические этапы ее *становления* («очищенные» от случайностей), но и направления, элементы механизма ее дальнейшего *развертывания*, в том числе, посредством формирования новых ЧТСх.

Теоретическое знание является необходимой предпосылкой и, в известной мере, составляющей *прикладного научного знания*, которое в современных условиях по праву может претендовать на статус *уровня* экономического научного знания – и фундаментального, и конкретного. Вероятно, *абсолютное* доминирование прикладного знания соответствует тому состоянию науки, которое А. Ракитов называет *синтагматическим*. *Синтагма* представляет *систему знаний*, которой присущи признаки технологизации, задачиности, конструкционности, междисциплинарности, экономизации, и которая предназначена для решения *прагматических* задач [6]⁵. Выполненное О. Ананьиним фундаментальное исследование генезиса, содержания, роли и значения прикладного компонента ЭЗ позволило определить современную *прикладную экономику*, находящуюся на стыке теории и практики, как старинное *искусство экономики*, оплодотворенное теоретической мыслью трех веков развития экономической науки. Речь идет об искусстве отбора, комбинирования и применения ЭЗ для решения практических задач хозяйственной жизни общества. В более конкретном

последовательных и все далее отстоящих от нее форм, в том числе, превращенных (годовая масса прибавочной стоимости, прибыль, средняя прибыль), к превращенным формам, фигурирующим на поверхности экономической жизни (торговая прибыль, земельная рента, предпринимательский доход и процент).

⁵ Современная экспериментальная экономика является одним из свидетельств реальности синтагматического «поворота».

плане имеется в виду *диагностика* реальных экономик, *прогнозирование* социально-экономических процессов, разработка экономико-политических *стратегий и программ*, вариантов реформирования экономических институтов (*институциональный дизайн*) [5, с. 5-63, 250-253].

В связи с вышеизложенным весьма значимыми представляются следующие констатации. *Во-первых*, прикладное знание и каждый его элемент включает взаимосвязанные научную и вненаучную составляющие, - соответственно, прикладное научное и прикладное вненаучное знание. *Во-вторых*, прикладное научное экономическое знание является необходимым и относительно обособленным уровнем (наряду с эмпирическим и теоретическим) и фундаментально-научного (экономико-теоретического), и конкретно-научного знания. Следовательно, *некорректно отождествлять* прикладное научное экономическое знание и конкретно-экономическую науку. Первое является одним из уровней последнего, хотя и более развитым, «влиятельным» в сравнении с таковым в экономико-теоретическом знании (ЭТЗ). *В-третьих*, необходимо различать два смысла *искусства* экономики. Его *узкий* смысл отвечает трактовке О. Ананьина – искусство отбора и комбинирования научных знаний для решения практических проблем [3, с. 61]. Искусство экономики в *широком* смысле представляет наряду с мировоззрением и менталитетом общенаучный и вненаучный контекст («ближайшее окружение») экономического знания вообще и ЭТЗ, - в частности. *В-четвертых*, главными элементами прикладного ЭЗ являются *прикладные абстрактные объекты* (ПАО) и *прикладные абстрактные схемы* (модели) (ПАСх), как системы ПАО разной степени сложности и конкретизации. Они рождаются из взаимодействия, *столкновения* ТАО и ЧТСх с реальной практикой, как сознательной деятельностью по преобразованию изучаемого объекта, т.е. той части экономической реальности, которая изначально была источником чувственно-эмоциональных данных, эмпирического материала и в результате вербально - теоретической обработки обрела теоретический образ. В связи с этим в ПАО и ПАСх интегрированы и 1) трансформированные таким столкновением ТАО и ЧТСх, соответственно; и 2) обоснованные на их основе цели, задачи, способы практического преобразования объекта, его желательный или нормативный образ; и 3) соответствующие компоненты прогнозов, стратегий, программ, планов.

Итак, приближающееся к целостному видение изучаемого объекта может обеспечить не какой-либо один уровень ЭЗ, - его познавательной «силе» может покориться лишь строго адекватная *часть* объекта, - а *система* уровней, образующих уровневый блок ЭЗ. Подчеркнем, - видение, всего лишь *приближающееся* к целостному, ибо указанный блок есть *часть* ЭЗ, а не ЭЗ в целом, а ЭТЗ – всего лишь одна из составляющих экономического знания. Несомненно, метод восхождения от абстрактного к конкретному – ключевой метод научного познания. Но не единственный, и

его познавательный потенциал может быть усилен, если он будет находиться в центре, соответствующих объекту, предмету и цели исследований.

Литература

1. Лебедев С.А. Уровни научного знания // *Вопросы философии*. – 2010. – № 1. – С. 62-75.
2. Ленин В.И. Полн. собр. соч. – Т. 29. – С. 152-153.
3. Экономика как искусство: методологические вопросы применения экономической теории в прикладных социально-экономических исследованиях / [отв. ред. О.И. Ананьин]; Ин-т экономики РАН. – М.: Наука, 2008. – 255 с.
4. Спиркин А.Г. Основы философии: Учеб. пособие для вузов. – М.: Политиздат, 1988. – 592 с.
5. Степин В.С. Теоретическое знание. URL: <http://www.philosophy.ru/library/stepin>
6. Ракитов А.И. Синтагматическая революция (50 лет спустя) // *Вопросы философии*. – 2012. - № 7. – С. 100-109.

П. А. Покрытан,
д.э.н., профессор Московского
государственного университета имени
М. В. Ломоносова, г. Москва, Россия

КРИТЕРИИ ОЦЕНКИ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

Как известно, теория – это система основных идей в той или иной отрасли знаний; форма научного знания, дающая целостное представление о закономерностях и существенных связях действительности. Вместе с тем, «теория – это не всякая совокупность знаний о предмете, а строго организованная система знаний, каждый элемент которой органически связан с другими элементами данной системы и непосредственно следует из них» [1, с. 8]. Едва ли это методологическое положение применимо к современной экономической теории. Так, если обратиться к современным учебникам по экономике, как западным, так и их русифицированным клонам приходят на ум слова классика о «поэтическом беспорядке», в котором располагают темы буржуазные профессора, излагая экономическую науку [2, с. 37]. Отсутствие внутренней логики курсов по экономике не даёт возможности распространить на них категорию «экономическая теория».

Согласно паспорту специальностей ВАК структура современной экономической теории состоит из политической экономии, экономикс (микро~, макро~, мировая экономика), истории экономических учений,

конкретных экономических дисциплин (финансы, бухучёт, экономика труда и другие). Другими словами, экономическую теорию изучают на всех кафедрах экономических вузов и факультетов.

На экономическом факультете МГУ около 22-х кафедр (разработано около 600 курсов, читается около 180), каждая специализируется на изучении конкретной, по большей части прикладной области знаний. «Кафедра – это место, где есть специалист в данной области знаний», – указывал Анатолий Карпович Покрытан. Весь экономический факультет вырос из кафедры политической экономии. Она была основана 5 ноября 1804 года. Экономический факультет был основан в ноябре 1941 года. Т.о., политическая экономия старше экономического факультета МГУ на 137 лет.⁶ По логике ВАКа, человеку нужно освоить 600 курсов как фундаментального, так и прикладного характера, чтобы знать экономическую теорию. Абсурдность этого вывода очевидна. Всего знать нельзя. Это, во-первых.

Во-вторых, ВАКовское понимание структуры экономической теории сводит воедино совершенно разнородные экономические воззрения как научного, так и не научного формата. Не любая теория может являться научной. Тезис «есть много теорий хороших и разных» дезориентирует в поиске истинной теории, если речь идёт об одной и той же области знаний. Знания об экономике накапливались с глубокой древности. Но не любой объём знаний характеризует научный уровень. «Наука – это такой объём знаний, в котором вскрыты закономерности», говорил на лекциях А. К. Покрытан. С этих позиций необходимо оценивать современную экономическую теорию. Монблан литературы посвящён критике мейнстрима. Если существует хотя бы один факт, вступающий в противоречие с самой теорией или с каким-либо следствием, вытекающим из неё, необходимо менять теорию. Теория должна соответствовать объективной действительности. Вместе с тем, мейнстрим живёт и процветает. Только классовый характер теории удерживает её в качестве «основного течения» экономической мысли. Поиски экономической науки в этих условиях резко усложняются. Марксизм как критика мейнстрима должен быть уничтожен. И он уничтожается. Попытки изъять научную политическую экономию из системы экономических знаний небезуспешно ведутся уже более тридцати лет. Хронология такова: а) повсеместное введение в образовательный процесс преподавания параллельного с политэкономией курса экономикс, б) переименование кафедр политэкономии, в) изъятие политической экономии из образовательных стандартов г) перевод курса политической экономии в дисциплину по выбору. На экономическом факультете МГУ она читается один семестр в объёме 36 часов, если исходить из фактического времени чтения лекций и семинаров. На марксизм в образовательном процессе наложено негласное

⁶ Зачастую политическую экономию ассоциируют исключительно с Марксом. Но Маркс родился через 14 лет после основания в России первой кафедры политэкономии.

табу. Обязательным же курсом является маржинализм в лице микро- и макроэкономики, читаемых четыре семестра двумя кафедрами параллельно – математических методов и политэкономией.

«Без политической экономии нет экономической теории», - указывал Анатолий Карпович Покрытан. Фактически, если говорить об экономической науке, речь должна идти о системе экономических законов. Марксистская политическая экономия представила наиболее глубокую их разработку. Современные диссертации грешат тем, что экономическую действительность они не оценивают с точки зрения экономических законов. Поэтому вопрос об углублении познания механизма их действия вообще не ставится. А ведь это основной критерий научности работ.

Наука имеет дело с фактами объективной действительности, которые подлежат исследованию. Сами по себе факты ничего не объясняют, они могут лишь подтверждать или опровергать результаты научных выводов. Задача научного исследования заключается не в том, чтобы регистрировать и коллекционировать факты (что столь популярно в настоящей псевдонаучной, судя по тематике диссертаций, и образовательной действительности), а в том, чтобы: а) за видимостью явлений раскрыть их сущность, б) понять их внутренние связи, в) познать законы их возникновения г) и развития с целью использования в дальнейшей практической деятельности.

Решить эту задачу можно только с использованием научных методов. Здесь ахиллесова пята т.н. современной экономической теории, которая в формате мейнстрима на 80% состоит из маржинализма. Его представители изменили предмет экономической науки с общественных отношений производства (политической экономии) к производству на основе дефицитных ресурсов (экономикс), что повлекло смену методов исследования: вместо восхождения от абстрактного к конкретному как методу политической экономии в экономикс применяется метод агрегирования (заимствован из статистики), моделирования, эконометрические методы. Нельзя сказать, что они не научны, но их научность обусловлена совсем другим предметным полем. А ведь именно предмет определяет методы познания. Их использование в экономической науке ставит вопрос о конкретно-научном методе исследования.

В известном американском учебнике понятия «метод», а также перечня используемых методов нельзя обнаружить по причине их отсутствия не только в главе «Основные понятия и методы», но и в разделах «гlossарий» и «индекс» [3]. Частично проливает свет на ситуацию с методами в западных учебниках сноски в книге «Методология фальсификаций»: «поскольку вульгарная буржуазная политэкономия не имеет единого метода, её различные направления используют различные, к тому же нередко внутренне противоречивые методы» [4, с. 8]. Таким образом, современная экономическая теория не имеет собственного

конкретно-научного метода, существование которого предопределяется спецификой предмета исследования.

Широко практикуются проведение исследований поверхностных форм экономической действительности в отрыве от сущности происходящих процессов. Это приводит к широкому использованию эмпирических по своей сути методов познания. «В основе эмпиризма лежит исследование расчленённых, индивидуальных, взятых вне сущности форм и явлений. Поэтому сугубо эмпирической выступала не только ранняя буржуазная политическая экономия, но и вся вульгарная политическая экономия. Субъективная и историческая школы буржуазной политической экономии не менее эмпиричны, чем, например, меркантилизм» [5, с. 9]. Таким образом, классификация политической экономии, данная еще Марксом: классическая научная буржуазная политическая экономия; пролетарская научная политическая экономия; вульгарная буржуазная политическая экономия, продолжает сохранять своё значение. При этом к вульгарной политической экономии можно отнести и институционализм, и неолиберализм, и кейнсианство, и, безусловно, маржинализм.

Литература

1. Андреев И.Д. *Научная теория и методы познания*. М., 1975. - С. 8.
2. Ленин В.И. Рецензия. Богданов «Краткий курс экономической науки». Ленин В.И. Полное собрание сочинений, изд. 5-е, М., 1967. - Т. 4, с. 37.
3. См.: Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. *Экономика*. – М., 1993. – С. 20-37, с. 774, с. 801.
4. *Методология фальсификаций: (О буржуазных концепциях экономики социализма)* / Ю.Я. Ольсевич, А.А. Стулов, Т. Трендафилов и др.; Под ред. Ю.Я. Ольсевича, Т. Трендафилова. – М.: Экономика, 1987. – С. 8.
5. *Развитие метода политической экономии* / Сост.: Ю.Г. Козак, С.В. Ляликов, С.В. Новиков, Я.И. Кузьминов; Под. общ. ред. А.К. Покрытана. – М.: Экономика, 1986. – С. 9.

Л. Л. Жданова,
д.е.н., профессор кафедры загальної
економічної теорії та економічної
політики Одеського національного
економічного університету, м. Одеса, Україна

СУКУПНИЙ ПОПИТ В УКРАЇНІ: ОЦІНКА ПО ПАРИТЕТУ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВАЛЮТИ

Для об'єктивної оцінки рівня розвитку і розуміння можливостей зростання економіки тієї чи іншої країни важливо отримати точне уявлення про динаміку фізичного обсягу і структурних частин її ВВП. Однак

загальний обсяг виробленого сукупного товарного капіталу суспільства можливо висловити тільки у вартісній формі. Отже, щоб отримати уявлення про динаміку фізичного обсягу вироблених благ, необхідно елімінувати вплив цін, які могли вирости або знизитися за минулий період, і оцінити фізичні кількості продукції звітного року в цінах попереднього або будь-якого з попередніх років. Незмінні ціни дають можливість адекватно відобразити фізичні обсяги і динаміку ВВП країни. І хоча ВВП, розрахований в грошовому вимірнику, є вартісною величиною, проте таким чином розрахована вартісна величина дозволяє побачити зміну фізичного обсягу ВВП в цілому і зміну складових його елементів.

Використання постійних цін, тобто цін якого-небудь одного року для вимірювання об'єму випуску в іншому році є цілком повсякденним, загальноприйнятим методом рахунку, який усуває вплив зміни цін на показники, що характеризують фізичні обсяги виробництва. Однак, як діяти в разі, коли треба врахувати ту обставину, що в складі ВВП країни є не тільки товари національного виробництва, а й імпортні товари? Ці товари купуються на зарубіжних ринках, оплачуються вільно конвертованою валютою (ВКВ), потім їх ціни перераховуються з ВКВ в національну грошову одиницю за офіційним обмінним курсом і з такою внутрішньою ціною ці товари надходять на внутрішній ринок. Цілком зрозуміло, що ціни цієї групи товарів залежать, перш за все, від курсу національної валюти по відношенню до ВКВ. Зміни офіційного обмінного курсу національної валюти цілком достатньо, щоб, при незмінних фізичних кількостях куплених за кордоном товарів, ціна їх змінилася, відповідно, змінилася і питома вага цієї групи товарів в ВВП, і сам показник ВВП країни, що імпортує ці товари. Вплив зміни курсу обміну буде тим сильніше, чим більше він відхиляється від паритету купівельної спроможності валюти і чим вище питома вага імпорту в ВВП. Частка імпорту товарів і послуг в економіці України у XXI столітті коливається на рівні 49,0-54,7%. Такий рівень є вищим за середньосвітовий (25,0-30,0%) і рівень Європейського Союзу (34,6-43,7%).

Як зробити ціни імпортних товарів незмінними, щоб відобразити зміну їх фізичних обсягів в економіці країни? Відповідь на це питання пов'язана з розрахунками ВВП і його компонентів за паритетом купівельної спроможності (ПКС) валют. Такі розрахунки дозволяють відобразити реальний обсяг і структуру національної економіки з урахуванням ступеня її включеності у глобальний економічний простір.

Розрахунки реальних обсягів ВВП різних країн світу з ПКС, з метою порівняння їх економік, здійснюються один раз в 6 років національними статистичними службами в рамках Програми міжнародних зіставлень Світового банку, починаючи з 1970 року. Повні звіти у XXI столітті опубліковані за 2005, 2011 та 2017 роки. Метою Програми є перерахунок показників ВВП різних країн в єдину валюту, що забезпечує можливість їх безпосереднього зіставлення. Розрахунки охоплюють ВВП і його основні

компоненти, включаючи споживання населення, органів загального (державного) управління, валове нагромадження основного капіталу, чистий експорт. Всі країни, які беруть участь у Програмі міжнародних зіставлень, слідують базовим методологічним положенням Системи національного рахівництва при визначенні ВВП і його основних компонентів. Це забезпечує можливість міжкраїнових зіставлень.

Незважаючи на важливість вимірювання реальних вартісних величин національної економіки в показниках, розрахованих за паритетом купівельної спроможності для забезпечення надійної інформацією експертного співтовариства, органів державної влади та управління, дослідників, керівників бізнесу, показники ці дотепер ще не ввійшли в коло загальноприйнятих і широко відомих, повсюдно використовуваних в економічних розрахунках і управлінні.

І хоча в національних статистичних щорічниках наводяться дані щодо ВВП за ПКС, проте ці дані не конкретизуються в достатній мірі, а розгорнуті дані публікує тільки Всесвітній банк. Так, за Програмою міжнародних зіставлень, в 2005 році обсяг світової економіки, розрахований за ПКС, склав 54,976 трлн. дол., а за валютними курсами - 44,309 трлн. дол., тобто перший більше на 24,1%. У 2011 році, обсяг світової економіки, розрахований за ПКС, склав 90,647 трлн. дол., тоді як ВВП, розрахований за валютними курсами, становив лише 70,294 трлн. дол., тобто перший більше на 29%. У 2017 році, обсяг світової економіки, розрахований за ПКС, склав 119,547 трлн. дол., тоді як ВВП, розрахований за валютними курсами, становив лише 79,715 трлн. дол., тобто перший більше на 49,97%. Це означає, що розрахунок вартісної величини світового ВВП в доларах США створює занижене уявлення про реальні масштаби економіки світу, причому розбіжність між реальним показником і номінальним не зменшується з роками, а, навпаки, збільшується. Звідси випливає висновок, що різні країни світу все у більшому ступені застосовують заниження вартості національної валюти відносно її купівельної спроможності заради забезпечення зростання конкурентоспроможності вітчизняних товарів на світовому ринку.

Для характеристики рівня розвитку країни найбільш інформативними є відносні показники ВВП: ВВП на душу населення, розрахований за паритетом купівельної спроможності валюти, ВВП на душу населення, розрахований за офіційним курсом обміну валюти, частка національного ВВП в ВВП світу, як по ПКС, так і за курсом обміну валют, частка національного ВВП в ВВП США, як по ПКС, так і за курсом обміну валют. Всі вони розраховуються програмою міжнародних зіставлень. Відповідно даних цієї Програми ВВП на душу населення за ПКС валюти України складав у 2005 році 62,2% від середньосвітового, у 2011 році – 66,4%, у 2017 році – 71,5%.

Аналіз даних щодо тенденцій зміни структурних частин сукупного попиту, розрахованих у національній валюті і за ПКС, показує їх значну

розбіжність. Так, за розрахунками у гривні валове нагромадження основного капіталу у досліджувані роки (2005, 2011, 2017 рр.) складало відповідно 22,0%, 17,6%, 15,8%, тоді як за ПКС – 13,1%, 9,3%, 10,35%.

Звертає на себе увагу і низька питома вага машин і устаткування у складі валового нагромадження основного капіталу. Так, за розрахунками у національній валюті вона складала у досліджувані роки відповідно 10,2%, 7,12%, 8,02%, тоді як за ПКС – 3,36%, 2,62%, 2,0%.

Проведений аналіз дозволяє зробити наступні висновки щодо структури сукупного попиту та тенденцій його змін в економіці сучасної України. Перш за все – це низька частка нагромадження у ВВП. Економічний розвиток, впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу вимагає збільшення норми нагромадження.

Не менш важливою проблемою є структура нагромадження. В умовах нового етапу науково-технічного прогресу підвищується значення активної частини виробничих фондів – машин і обладнання. Для модернізації виробничого потенціалу необхідно направляти на цілі створення нових засобів праці значні кошти. Жодна країна сьогодні не може виробляти для себе всього необхідного набору знарядь праці. Частину з них доводиться купувати на світовому ринку. Ефективність обміну на світовому ринку залежить від того, чи змінюються знаряддя праці на знаряддя же праці або змінюються знаряддя праці на предмети праці. У першому випадку умови обміну ближче до еквівалентних, враховуючи ту обставину, що у структурі ціни обох товарів є такий елемент, як інтелектуальна рента, а ринки таких товарів за своєю структурою – олігопольні. У другому випадку – еквівалентність порушується у негативний бік щодо продавця предметів праці. Пов'язане таке становище з тим, що за своєю структурою ринки сировини частіше всього конкурентні. Відтак, країни, що спеціалізуються на виробництві сировини та інших проміжних товарів продають їх на конкурентних ринках, проте купують необхідні їм засоби праці на монопольних або олігопольних ринках. Для нівелювання диспаритету цін, перш за все в секторі інвестиційних товарів, необхідний розвиток власного машинобудування.

Розробка відповідних програм починається з усвідомлення проблеми відставання і причин такого становища. Виявити реальний стан справ можливо лише на основі реальних вартісних показників. Широке застосування в аналітичній практиці інформації з міжнародних зіставлень може істотно підвищити рівень управління економікою, ступінь обґрунтованості економічної політики держави.

С. В. Синяков,
д.фил.н., професор,
професор кафедри філософії Національного
транспортного університету м. Київ, Україна

ПОИСКИ ОБЩЕСТВЕННЫХ ЗАКОНОВ ИЛИ КАК ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ТЕОРИЯ ПОМОГЛА ИСТОРИИ СТАТЬ НАУКОЙ

Статус науки предполагает наличие в структуре знания открытых и сформулированных законов, которые описывают существенные и повторяющиеся связи между явлениями объективной реальности. Законы физики и механики были стали известны в период первой научной революции XVI - XVII ст. и экспериментально исследованы и доказаны Г. Галилео, И. Ньютоном и др. учеными. Но, если в естествознании существование законов как критерий научности не подвергается сомнению, то в сфере общественных наук дела обстоят гораздо сложнее и запутаннее из-за тесной связи наук об обществе с идеологией и мировоззрением. Особенно политизирован был этот вопрос в связи массовыми народными движениями, социальными потрясениями и общественными революциями в XIX и XX вв.

Актуален ли сегодня спор об объективных законах развития человечества? На первый взгляд представляется, что той остроты, которая была в разгар противостояния двух общественно-политических систем, холодной войны, уже нет. Тогда это была не только научная, но и идеологическая дискуссия, онтологическими основаниями которой являлись колоссальные изменения в мире, общественные и политические конфликты, происходившие в XX ст. На этой почве выросли два противоположенных взгляда, два непримиримых подхода по отношению к законам истории и общества.

Например, в официальной советско-марксистской политической идеологии времен Л.И.Брежнева утверждалось, что наша цель коммунизм, а компасом на этом пути являются объективные общественно-экономические законы [1]. Напротив, в книге одного из самых известных критиков марксистской философии истории и коммунистической идеологии К.Поппера «Нищета историцизма» в конце 40-х гг. утверждалась противоположная точка зрения. Автор сообщал, что посвятил свой труд памяти людей всех взглядов и убеждений, наций и рас, павших жертвами фашистской и коммунистической веры в неумолимые законы Исторической Судьбы [2,1]. Между этими противоположными точками зрения в XIX – XX вв. сформировалось множество компромиссных вариантов определения статуса объективных общественных законов.

Классический позитивизм Конта, Милля, Спенсера, по аналогии с природными процессами и на основе экстраполяции элементов

биологического и физического знания в сферу общественной науки, пришел к оптимистическому выводу, что такие законы существуют, но их открытие будет задачей будущей науки.

Марксистская политическая экономия предложила ряд социально-экономических законов в разных сферах жизнедеятельности людей: законы базиса и надстройки, соответствия производственных отношений уровню развития продуктивных сил, социальной революции, смены общественно-экономических формаций, диктатуры пролетариата и др.

Неокантианская философия и методология истории в лице Виндельбанда, Риккерта, Дильтея сделала заключение о неприменимости понятия закона к описанию общественных процессов и исторических феноменов. Главным аргументом в пользу такого решения являлся тезис о невозможности сочетания принципа свободы воли, сознания, с одной стороны, и закона, с другой стороны. История есть сознательная деятельность людей и люди, как сознательные существа, имеют разум, волю, совесть, цели, мотивы, т.е. действуют в соответствии с поставленными задачами. Р.Арон и другие приверженцы этой линии категорически отвергали существование законов общества. «История – это поле единичных, ничем не связанных событий, здесь все уникально и неповторимо», а «объективные законы являются либо иллюзорными, либо недоказуемыми» [3, с. 91].

Поиски исторических законов продолжались и далее при помощи синтеза достижений общественных и гуманитарных наук, путем проведения междисциплинарного исследования. И, такой подход, в конце – концов дал свои результаты.

Наибольшее влияние на историю, начиная со второй половины XIX века и на протяжении всего XX века, оказала экономическая наука, которая являлась наиболее развитой областью общественнознания. В качестве иллюстрации плодотворного воздействия экономической теории на историю следует привести марксистскую концепцию исторического детерминизма, политэкономии К.Маркса, технологические концепции исторического процесса У.Ростоу, Д.Белла, З.Бжежинского, Г.Кана, Ж.Фурастье, Дж. Гэлбрейта, Р.Тиболда.

Новое поколение исследователей второй половины XX – начала XXI века, специалистов по социальной структуре и культурной антропологии (Дж. Голдстоун, У. Харди Мак-Нил, Дж. П.Мердок) сформулировали структурно-демографическую концепцию циклов исторического развития и теорию диффузионных волн как законов движения общества. Дж. Голдстоун, как сторонник неомальтузианской теории структурно-демографических циклов, исследуя структурные элементы и причины революций, полагал, что главным фактором социальных потрясений является демографический процесс - кризис перенаселения.

Рост населения вызывает нарушение равновесия в структуре, так как уменьшается количество рабочих мест, не хватает земли, а цены и налоги

растут. Кроме указанных структурных причин революции существуют, по его мнению, и другие: неудачная тяжелая война или поражение в ней, технологические или экономические инновации, дифференцирующие структуру общества, нарушающие экономическое равновесие, приводящие к разорению определенных слоев населения [4].

Изучая драматическую роль западноевропейской цивилизации в историческом процессе, ученые акцентировали внимание на феномене взаимодействия культур, результаты воздействия одной культуры на другую культуру. Последнее направление в изучении закономерностей исторического процесса опиралось на серьезную традицию в европейской науке, прежде всего, на геополитические идеи Ф. Ратцеля, теорию культурных кругов Л. Фробениуса и Ф. Гребнера, концепции французской исторической школы «Анналов» Ф. Броделя и И. Валлерстайна.

Диффузионисты полагали, что важнейшие элементы человеческой культуры появляются лишь один раз и лишь в одном месте в результате фундаментальных открытий в технике и технологии [6, с. 18]. Процесс становления мирового рынка, по их мнению, приводит к неравномерности экономического развития. «Страны «мирового центра», - пишет И. Валлерстайн, - где появляются новые технологии и откуда исходит диффузионная волна распространения инноваций, благодаря своему технологическому преимуществу эксплуатируют страны «мировой периферии» [5, с. 20].

Теория модернизация, согласно которой общественное устройство и функционирование общества непосредственно зависят от техники и технологии, играла, начиная с середины XX ст., немалую роль в создании технократических концепций развития человечества. Изменение в технологии быстро воспроизводятся в общественной структуре и вызывают непредвиденные для современников исторические результаты. Учитывая происходящие в мире непрерывные технологические перемены, нетрудно прийти к выводу, что исторический процесс приобретает непредсказуемый характер, так как мы не имеем возможности знать сегодня то, что мы будем знать завтра. Историческое прогнозирование и дискуссии о нашем будущем в таком случае лишаются смысла.

Остается только возможность спорить о прошлом и об альтернативах в истории, опираясь на математические методы исследования, проведение численного описания событий прошлого. Например, при помощи клиометрического «измерение истории», созданного во второй половине XX ст. формируется «новая научная история» в Англии и «новая экономическая история» в США. Историческое развитие описывается клиометристами с использованием огромных числовых массивов, баз данных, закладываемых в память компьютеров [5, с. 19].

Наличие такой базы создает возможности для отслеживания исторической закономерности на основе программ статистического исследования. Историческая наука, в конце – концов, соединяется с

экономикой, математикой, клиометрией, статистикой, и такое сочетание создает для нее совершенно новые возможности в исследования законов и генерализации фактов.

Подводя итоги, можно констатировать, что плодотворное соединение истории с экономической теорией позволило выйти на новые представления о законах истории и создать теоретико-методологическую базу для интерпретации, оценки и объяснения общественного развития.

Литература

1. Брежнев Л.И. Ленинским курсом. Речи и статьи. В 9-ти томах. Т.1. М.: Изд-во политической литературы, 1970. - 320 С.
2. Поппер К. Ницета историцизма. М.: Прогресс, 1993. – 193 С.
3. Гобозов И.А. Философия истории Р.Арона // Философские науки. 1984. № 6.
4. Голдстоун Дж. Революции. Очень краткое введение. М.: Изд-во Ин-та Гайдара, 2015. – 192 с.
5. Нефедов С.А. Постижение истории // Эксперт, 2011. № 1. – С. 16 – 20.

СЕКЦІЇ 1 ТА 2

СУЧАСНА ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ: ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА МЕТОДОЛОГІЯ

А. В. Грималюк,

к.е.н., доцент

*доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики Одеського
національного економічного університету, м. Одеса, Україна*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ АНАЛІЗУ СТРУКТУРИ І ДИНАМІКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Як відомо, політична економія вважає своїм предметом виробничі відносини і іманентні їм об'єктивні економічні закони. Однак в сучасних умовах такого в цілому правильного визначення предмета вже недостатньо, і воно потребує істотного розширення. Закономірно виникає запитання: чому б сучасній політичній економії не спробувати категоріально інтегрувати у свій предмет, поряд з об'єктивними економічними відносинами, і теорію економічної політики та публічного управління, тим більше, що це цілком відповідає її назві?

Проте таке радикальне розширення предмета політичної економії не є таким простим, як це може здатися на перший погляд, оскільки політико-економічний підхід до розгляду публічного управління аж ніяк не є однозначним. Він багато в чому зумовлений тим, на яку сторону економічної системи безпосередньо спрямовано аналіз у даному конкретному випадку, тобто залежить від того, що є безпосереднім предметом політико-економічного аналізу – її структурні або динамічні залежності. Наприклад, при статичному аналізі зрілого стану економічної системи вперед традиційно висувається структурна залежність (об'єктивно досягнутий рівень розвитку продуктивних сил – виробничі відносини – публічне управління), а динамічна – відходить на другий план. При розгляді трансформаційного процесу на передньому плані, навпаки, опиняється динамічна залежність, яка може розгортатися в прямо протилежному напрямі – від публічного управління до свідомого використання об'єктивних економічних законів з метою розвитку продуктивних сил.

Цю динамічну залежність не варто розуміти спрощено. Вона припускає, насамперед, створення таких інституційних форм господарювання, які б дозволили державі свідомо використовувати іманентні виробничим відносинам економічні закони для розвитку продуктивних сил. Проте це жодним чином не може означати безпосереднього впливу державної влади та інших вольових, політико-правових факторів на виробничі відносини. Такий вольовий вплив на виробничі відносини неможливий в принципі, оскільки ці відносини мають

об'єктивний характер і визначаються, врешті-решт, не суспільним вибором, а рівнем і характером розвитку продуктивних сил даного суспільства. Вольові фактори можуть безпосередньо впливати тільки на ті конкретні інституційні форми господарювання, за допомогою яких на практиці діють іманентні даним виробничим відносинам об'єктивні економічні закони. Отже, публічне управління, яким би ефективним воно не було, може впливати тільки на зовнішні інституційні форми прояву виробничих відносин та іманентних їм об'єктивних економічних законів, але при цьому не здатне безпосередньо діяти на самі виробничі відносини, які є матеріальними за свою природою [1; 2].

Це не означає, утім, що інституційні форми господарювання є несуттєвими. Насамперед, вони визначають конкретні способи діяння економічних законів, і від них багато в чому залежить, наприклад, питання, чи має дія цих об'єктивних законів стихійний або свідомо керований характер. Інакше кажучи, чи діють вони наосліп, за спиною господарюючих суб'єктів, які тим самим перетворюються на агентів відчужених від них виробничих відносин, чи завдяки відповідним інституційним формам господарювання суспільство здатне свідомо використовувати об'єктивні економічні закони для розвитку своїх продуктивних сил. В останньому випадку в економіці складається суб'єкт-об'єктна модель керованого розвитку, протилежна за своєю природою тій об'єкт-суб'єктній моделі, яка є характерною для стихійного розвитку економіки. Отже, суб'єкт-об'єктна спрямованість розглянутої динамічної залежності варто розуміти не як вольовий вплив державної влади на виробничі відносини (який у принципі неможливий через матеріальність виробничих відносин і об'єктивний характер іманентних їм економічних законів), а як опосередковане відповідними інституційними формами господарювання свідоме використання суспільством цих об'єктивних економічних законів для розвитку продуктивних сил у межах політико-економічної моделі державного капіталізму.

Виокремлення структурного і генетичного аспектів економічної системи, послідовне розмежування на цій основі статичних і динамічних залежностей є однією з наукових традицій Одеської школи економічної думки (3; 4). До статичних залежностей, що характеризують сформовану на кожний даний момент внутрішню структуру економічної системи, відноситься, насамперед, залежність виробничих відносин від продуктивних сил. Завдяки цьому виробничі відносини набувають свого матеріального, об'єктивного характеру, утворюючи економічний базис суспільства, над яким височить політико-правова надбудова, що включає публічне управління.

Таким чином, в економічній системі структурна залежність характеризується в цілому об'єкт-суб'єктною спрямованістю, яка веде від продуктивних сил до виробничих відносин і далі – до публічного управління. Відкриття цієї об'єкт-суб'єктної залежності стало вихідним

пунктом наукового пізнання суспільства та його розвитку. Вона дає наче моментальну фотографію або рентгенівський знімок економічної системи, що розкриває її внутрішню структуру на кожному даному щаблі історичного розвитку.

Разом з тим в економічній системі були виявлені залежності й іншого, динамічного порядку, які характеризуються зустрічною, прямо протилежною спрямованістю, що веде від виробничих відносин до продуктивних сил суспільства. Йдеться, насамперед, про активний вплив капіталістичних виробничих відносин на розвиток індустріальних продуктивних сил в напрямі від простої капіталістичної кооперації та мануфактури і до великого машинного виробництва. Ці залежності утворюють динамічну сторону об'єктивного економічного закону відповідності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил, механізм дії якого, як відомо, включає не тільки прямі, але й зворотні зв'язки між продуктивними силами і виробничими відносинами.

Однак в економічній літературі ця концепція зазнала гострої критики за нібито властивий їй економічний і технологічний детермінізм. Найбільш переконливу відповідь на цю критику можна дати, спираючись на методологію розмежування генезису і структури або статичної і динамічної економічної системи, розроблену Одеською школою економічної думки, і насамперед А.К. Покританом [3; 4].

За такого підходу об'єкт-суб'єктна залежність (продуктивні сили – економічні відносини – публічне управління) виступає як статика соціально-економічної системи, що розкриває її внутрішню структуру на даний момент розгортання історичного процесу. Водночас протилежна за своєю спрямованістю суб'єкт-об'єктна залежність, що означає свідоме використання суспільством об'єктивних економічних законів для розвитку продуктивних сил (опосередковане відповідними інституційними формами господарювання), характеризує передусім динаміку системи, тобто сам процес економічного розвитку суспільства.

Тим самим у разі послідовного розмежування статичної і динамічної економічної системи все логічно стає на свої місця, і підстави для критичних обвинувачень у детермінізмі повністю зникають. За такого підходу публічне управління та інші суб'єктивні фактори виступають вихідним пунктом динамічної залежності, що активно впливає на зовнішні конкретно-емпіричні форми прояву об'єктивних економічних законів і через них – на розвиток продуктивних сил. Проблема полягає в тому, що сучасна економічна теорія не завжди схильна методологічно розмежовувати структуру і генезис економічної системи так послідовно, як це робив А.К. Покритан.

Література

1. Покритан А. О характере производственных отношений в современной Украине. – Экономика Украины. – 1999. - №10 - с.61-69.

2. Покрытан А. К. Политическая экономия /А. К. Покрытан, М. И. Збарский. – 2-ое изд., дополн. – Одесса : ОГЭУ, 2002. – 348 с.

3. Покрытан А. Современный кризис и практика реформ / А. Покрытан, М. Зверяков // Экономика Украины. – 1994. – № 7. – с. 14 – 25.

4. Покритан А. Ринкова трансформація і проблеми пріоритетів в економіці України / А. Покритан // Економіка України. – 1997. – № 12. – с. 18 – 27.

Ю. В. Ушкаренко,
д.е.н., професор
завідувач кафедри економіки
та міжнародних економічних
відносин Херсонського державного
університету, м. Херсон, Україна

COMPONENTS OF THE STATE SUPPORT MECHANISM FOR COOPERATIVE ENTERPRISES

In order to develop agricultural cooperation in Ukraine, it is important to have a mechanism of state support for the establishment and operation of cooperative enterprises. There is a standard set of generally accepted forms and methods of state regulation of cooperation, which includes the following areas: 1. The state stimulates the establishment and support of cooperatives at the expense of budget funds, based on developed programs of social development of rural areas, provides scientific, personnel and information support. 2. Public authorities and local self-government bodies shall not interfere in the economic, financial and other activities of cooperatives, except as provided by the legislation of Ukraine. 3. Damages caused to the cooperative as a result of illegal actions (or inaction) of state or other bodies or officials who violated the rights of the cooperative, as well as as a result of improper performance by such bodies or officials of their obligations to the cooperative, shall be reimbursed. these bodies. Disputes about compensation for such damages are resolved in court.

Meanwhile, the existing mechanism for supporting cooperative enterprises needs to be improved. If we consider improving the effectiveness of state regulation in terms of factors such as pricing, taxation, lending, inflation, subsidies and compensation, agricultural legislation, etc., they do not contribute to the successful development of cooperation in the agro-industrial sector. The fact is that the proclaimed state protectionism against agricultural producers is not supported by actions. State influence on the production, processing and sale of agricultural products and food, as well as on the production and technical support of the agro-industrial complex has sharply decreased over the years of reforms. For the development of cooperation in market relations, it is important to have a mechanism based on the application of a balanced price, credit and financial, investment and tax policies of the state. The state should participate in price

regulation by influencing the economic conditions of price formation through the financial and credit system, through subsidies for agricultural producers, including cooperatives, using the mechanism of compensation for rising prices for a number of means of production, while setting marginal prices for basic types industrial products sent to agricultural producers [1].

An important component of the economic mechanism should be the state regulation of pricing, which allows to establish a balanced, economically sound system of prices: guaranteed, contractual, free and others throughout the technological chain. State support for the development of cooperation in the agricultural sector should remain one of the most important areas of economic policy pursued in rural areas. In this regard, it is necessary first of all to move to the target procedure for providing subsidies: the steady development of the social sphere of agro-industrial production; development of breeding animal husbandry, elite seed production, production of hybrid seeds of corn, sunflower, sugar beet, etc.; compensation of a significant part of the costs of electricity and heat, fuel and lubricants, mineral fertilizers and chemical protection of crops and animals; financing of state measures to increase soil fertility, proper maintenance of the veterinary system; providing material and financial assistance in the formation of cooperation between farms and other farms; formation and development of the market of agricultural products, its protection from foreign competitors who supply food at dumped prices; development of scientific support for the effective functioning of the agro-industrial complex.

An undoubted condition for the successful development of agricultural cooperation is the improvement of credit, financial and investment policy. One of the directions of reforming the financial and credit mechanism is rural credit cooperation. Credit unions serve as a source of primary capital for small peasant business, which is designed to solve the problems of infrastructure and employment. Regional budgets should provide financial support for rural credit cooperatives to increase their mutual funds and credit resources. An important issue in supporting cooperative enterprises is the scientific support of investment processes. In our opinion, it is necessary to form groups of qualified scientists and specialists who would be engaged in the selection of priority objects and evaluation of specific investment projects, created banks of possible investment projects. In order to reduce the risks of investing in cooperatives, a lot of preliminary work is needed to ensure full information transparency of their activities, where investments will be made.

The inflow of capital requires fundamental changes in the legal and organizational and economic mechanism of their involvement in the agro-industrial sector. It is necessary to adopt a state investment program, which should differentiate between the functions of regional governments and investors. The program should provide for simplification of customs and currency control procedures; creation of guarantee and insurance institutions to attract foreign investors; in order to increase the investment attractiveness of the agricultural sector, the governing bodies of the industry should promote the reorganization of

insolvent agricultural enterprises, the restructuring of their debt, as well as the creation of integrated formations; provide investors with legal guarantees and legal stability.

Thus, the mechanism of state support for the development of agricultural cooperation should include legal and regulatory framework, removal of administrative barriers, credit, financial and investment support for cooperatives, information support and assistance in organizing security and protection of cooperatives from illegal encroachments.

References

1. Mosiychuk N.O. *The current state of development of agricultural cooperation in Ukraine. Bioeconomics and agrarian business (Scientific Bulletin of NULES of Ukraine. Series: Economics, agrarian management, business)*, 2018. Issue. 284. pp. 24-33.

2. Worldometer, 2020. *American Library Association (ALA). (Official Website) [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.worldometers.info/uk/>*

О. Г. Бакланова,

к.е.н., доцент

*доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики*

*Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна*

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗРУШЕННЯ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Зміни, що спостерігаються сьогодні у всіх соціально-економічних сферах, носять, безсумнівно, революційний характер. Відбувається неухильне збільшення автоматизації процесів, які традиційно виконувала людина. Методи прикладної статистики, такі як найменші квадрати, логістична регресія, дерева рішень - додають реальну цінність рішенням, що приймаються. Застосування методів варіюються від медичних діагнозів і судових вироків до професійного набору і розподілу ресурсів в державних установах.

Цифрова економіка носить яскраво виражений складний характер. Це проявляється в змішуванні і гібридизації елементів реального і віртуального, живого і неживого, технічного та гуманітарного, комерційного та некомерційного, промислового і сервісного світів. Але незалежно від того, скільки з цих різномірних елементів змішано, вони ніколи не утворюють однорідної суміші. Вони залишаються гібридами, що і пояснює внутрішню непослідовність цифровізації. У той же час безперервна і повсюдна фрагментація ланцюжків фактично призводить до

повної модульності цифрової економіки. Поєднання гібридності і модульності цифрових технологій неминуче впливають на специфіку пов'язаних інститутів.

Інститути, пов'язані з будь-якою технологією, завжди відображають її змістовну специфіку, набуваючи схожі риси. Інститути індустріального суспільства найкраще уявляти в термінах механізмів, інструментів, тертя тощо. Інститути мережевої економіки втілюють принципи побудови Інтернету та Web 2.0, включаючи соціальні мережі; М. Аокі визначив їх як «когнітивні медіа» [1]. Вчені вважають, що інститути цифрової економіки будуть набагато складнішими і якісно іншими [2, 654]. Вони будуть мати гібридний і конфліктний характер, поєднуючи елементи протилежної інституціональної логіки - регулююче та алгоритмічне право, традиційні і smart-контракти, приватні і державні системи, а також неконтрольованість і арбітраж.

Радикальною революційною інновацією, здатною перевести всю соціальну активність в цифровий формат, є технологія блокчейна. Його радикалізм пов'язаний зі здатністю трансформувати технології, інфраструктури, ринки та суспільства. Як революційна інновація, блокчейн призведе до появи нових, більш ефективних моделей бізнесу, регулювання, споживання тощо. Результатом буде вихід у новий «блакитний океан» (незайняті ринкові площі). Фактично, блокчейн збільшить сукупну продуктивність усіх факторів виробництва і створить каскад процесів і ефектів творчого руйнування; це також викличе глибоку трансформацію галузей, професій і інститутів.

Блокчейн викликає радикальні інституційні зміни, тому що він порушує сталий порядок транзакцій за участю посередників. Як зауважив Д. Ходжсон, блокчейн знаходиться в одному ряду з основними економічними інститутами капіталізму - ринком, фірмою і державою [3], а за оцінкою Девідсона - діє як альтернативний спосіб економічної координації [2, 641]. Більш того, можна з високим ступенем впевненості стверджувати, що блокчейн - це інституційна технологія загального призначення (GPT), яка може створювати якісно нові типи транзакцій, контрактів, бізнес-моделей і інститутів. В результаті блокчейн зруйнує багато фундаментальних елементів колишнього (доцифрового) інституційного порядку.

Подібно до інших ефективних інституційних інновацій, блокчейн значно знижує транзакційні витрати [2, 648], позитивно впливаючи на ефективність різних видів економічної діяльності та економіки в цілому. Блокчейн значно скорочує час і витрати на транзакції, знижує витрати на регулювання, перевірку, безпеку, зберігання транзакційних даних, моніторинг опортунізму тощо. І найголовніше - він усуває безліч посередників.

Але блокчейн не тільки знижує транзакційні витрати, він також покращує якість транзакцій і завдяки цьому збільшує її вартість. Тому

необхідно зміщення акценту з мінімізації транзакції на оцінку вартості транзакції. Відповідно до цього підходу Д. Фролов пропонує перейти від аналізу знижують витрати (коузовських) інституційних технологій до пріоритетного вивчення інституційних технологій, що створюють цінність (шумпетеріанських) [4,4].

Недорогі інституційні технології забезпечують економічні вигоди за рахунок мінімізації транзакційних витрат на одиницю продукції. Однак інша сторона транзакцій, що створює цінність, не менш важлива. Концепція вартості транзакції полягає в підвищенні якості транзакцій, наприклад швидкості, зручності, безпеки, прозорості, мінливості і актуальності. Підхід, заснований на оцінці вартості транзакції, не заперечує важливість економії транзакційних витрат, але доповнює її, покращуючи якість транзакцій, створюючи переваги транзакцій і позитивні ефекти, що породжуються нею. Як інституціональна технологія Й. Шумпетера, блокчейн створює потужний імпульс для розробки нових транзакційних сервісів і транзакційних операцій з доданою вартістю.

Цифрові технології створюють найбільш сприятливі умови для розробки інтерактивних утворювань ринкового типу – платформ, так званих многоакторних «спонтанних організацій» [5, с. 286], які є інституційними альтернативами традиційним ринковим структурам.

Оцифровка не створює однорідну інституційну систему, а скоріше створює багатогранну, гетерогенну, гібридну інституційну систему. Незважаючи на взаємопов'язаність, елементи системи залишаються досить автономними. На відміну від стандартних систем з їх унітарністю, міцністю і гомогенізацією, така система характеризується неоднорідністю, надмірністю, модульністю, взаємозамінністю, багатофункціональністю, гібридністю, фрагментацією, заплутаністю і пластичністю [4]. Справа в тому, що складовими частинами системи не є однакові елементи, а функціонально різnorідні модулі. Модулі можна додавати, міняти місцями і замінювати іншими. Модулі і взаємодіють, і конкурують один з одним. Це коеволюційний процес самоорганізації і самовпорядкування, «в якому елементи, з'єднуючись разом, не мають фіксованої форми» [6, с. 42].

Цифрова економіка пропонує принципово новий режим координації та управління, заснований на симбіозі регулюючого та алгоритмічного права. Існує думка, що еволюція буде рухатися в бік посилення підтримки правових систем, заснованих на коді, аж до «смерті правил» і їх заміни персоналізованими мікро- директивами [7]. Однак навряд чи це буде універсальною тенденцією інституційної еволюції. Поясненням є збірний характер блокчейн-інститутів. Інституційна логіка окремих модулів незбіжна, тому що вони принципово різні. Але ці логіки не є антагоністичними, оскільки вони взаємозалежні і еволюціонують разом. У той же час вони конкурують і конфліктують один з одним, вносячи постійні розбіжності в функціонування інститутів.

Складність інституційних систем, створюваних цифровою економікою – методологічна перешкода для сучасного інституціоналізму. Справа в тому, що всі інституційні концепції є інструментами вивчення інституційних структур промислового «досітьового» капіталізму. Властивостями таких структур є внутрішня стабільність, чіткі межі, ієрархії і посередники. Інститути цифрової економіки, навпаки, завжди будуть неоднорідними: наприклад, вони будуть поєднувати моделі регулювання публічних і приватних, відкритих і закритих блокчейнов.

Однією з сутнісних характеристик суперскладних інституційних системи завжди буде конфлікт множинних інституційних логік. Наприклад, це конфлікт технологічної логіки (прагнення до оптимальної якості роботи програмних рішень) і бюрократичної логіки (спрямованої на створення обмежень та збереження контролю). Це конфлікт між лібертаріанською логікою (анонімність, децентралізація і усунення посередників) і етичною логікою (зниження ймовірності незаконної діяльності різного ступеня). Для вивчення і теоретичного аналізу суперскладних інституційних системи необхідне розуміння органічної гібридності, внутрішнього конфлікту, високої фрагментації і рухливості цифрових технологій. Необхідний принципово новий інституційний підхід, орієнтований на складність і мінливість.

Література

1. Aoki, M. (2011), 'Institutions as Cognitive Media between Strategic Interactions and Individual Beliefs', *Journal of Economic Behavior and Organization*, 79: 20–34.
2. Davidson, S., P. De Filippi and J. Potts (2018), 'Blockchains and the Economic Institutions of Capitalism', *Journal of Institutional Economics*, 14: 639–658.
3. Hodgson, G. M. (2015), *Conceptualizing Capitalism: Institutions, Evolution, Future*, Chicago: University of Chicago Press.
4. Frolov, D. (2020), *Blockchain and institutional complexity: an extended institutional approach*. *Journal of Institutional Economics*, 1–16.
5. MacDonald, T. J., D. W. E. Allen and J. Potts (2016), 'Blockchains and the Boundaries of Self-Organized Economies: Predictions for the Future of Banking', in P. Tasca, T. Aste, L. Pelizzon and N. Perony (eds.), *Banking Beyond Banks and Money: A Guide to Banking Services in the Twenty-First Century*, Cham: Springer, pp. 279–296.
6. Law, J. (2004), *After Method: Mess in Social Science Research*, London: Routledge.
7. Casey, A. J. and A. Niblett (2019), 'A Framework for the New Personalization of Law', *University of Chicago Law Review*, 86:333–358

П. П. Несененко
к.е.н., доцент,
доцент кафедри ЗЕТ та ЕП
Одеського національного економічного університету

ПРО ПРОБЛЕМУ СПІВВІДНОШЕННЯ ЕКОНОМІКИ ТА ПОЛІТИКИ

Більш ніж 40 років Китай впевнено йде шляхом реформ та відкритості. Україна теж активно, вже майже 30 років, проводить реформи, які, як і в Китаї, мали вражаючі результати. Однак якщо перша держава збільшила за цей час свій ВВП у 10 разів, то Україна, за даними Світового банку, стала світовим лідером з падіння ВВП за 1991-2015 рр. який скоротився на 35%. і не має подібних світових аналогів.

Звідси якщо Китай, завдяки стрімкому зростанню, за досить короткий строк перетворився у потужну наддержаву і збільшив частку ВВП у світовому доході з 5% у 1978 році до 15,5% в 2015 році [1], то Україна продовжила дрейф у прірву деіндустріалізації та злиднів більшості населення, який особливо посилюється у останні роки та швидкими темпами продовжує нарастати і досі.

Виникає закономірне питання: у чому справа? Чому одна країна змогла досягти вражаючих висот свого розвитку, а друга – небаченої глибини падіння.

Проаналізуємо це питання, сконцентрувавши основну увагу тільки на одному аспекті проблеми – співвідношенні економіки та політики. Зразу ж зауважимо, що під економікою ми розуміємо тільки ринок як синонім слову економіка, і вираз типу переходу України до ринкової економіки ми використовувати не будемо. Адже ринок, як нова форма зв'язку, почав свою ходу ще в первісному ладі, коли люди злізли з дерев і общини почали обмін надлишками продукту, що надавала природа.

Одразу ж зазначимо, що економіка та політика взаємопов'язані, але не тотожні поняття. Так, економіка, як було сказано вище, це ринок. З іншого боку термін економіка може використовуватись і як науку про ринок, яку іноді називають «економікс». Цей термін мав цікаву історію. Так при перекладі першого американського посібника з економіки перекладачі натрапила на першу фразу, що «економіка – це наука про економіку». Причому перше слово означало назву науки, як об'єкта дослідження, а друге – предмет її вивчення. Щоб розрізнити перше (предмет науки) від другого (її об'єкта) до першого слова додали букву «с». Так і з'явилась дивна категорія «економікс». При твердженні економки як синоніма слову ринок цього роботи б не довелося і фраза звучала б як «Економіка це наука про ринок».

Що стосується іншого терміну – політика, то тут теж потрібні пояснення. Під політикою ми розуміємо концентровану форму відносин між

людьми, що характеризує певну форму надбудови або суспільних інститутів.

В доринкових суспільствах, що базувались на натуральному укладі, політика була концентрованим виразом відносин особистої залежності.

З розвитком ринку, натуральні господарства занепадали і головною формою господарювання ставала економіка (ринок). Необхідність втручання в процеси господарювання зверху поступово відпадала, і відновились з підривом ринку, що особливо яскраво проявилось у часи Великої депресії коли відносини між людьми у сфері прискорили рух від товарних зв'язків до технологічних, кардинально змінюючи оточуючий стан суспільств.

Почався етап технологічних революцій, де підґрунтям стають зміни в технологічних укладах, а економічна політика переходить до політики технологічних укладів. Так виглядає загальна картина співвідношень політики та способів господарювання у трьох типах господарств – натуральному, товарному та планомірному або асоційованому [3].

Співвідношення економіки або ринку та політики викликає появу політики економічної як результату домінування ринку, що поступово знімає відносини особистої залежності економічними зв'язками, потребує свободи виробника. Звідси походить відомий вислів В. І. Леніна, що політика – це концентрований вираз економіки. Адже ринок будується на суспільному розподілі праці в основі якого лежить економічна уособленість товаровиробника та його політична та економічна свобода (визначення певних обсягів виробництва, асортименту, цін, місця продажу тощо). як серцевина мінового відношення. Останнє дозволяє створити зручні умови господарювання, а з ними почати формувати нову політичну систему з людиною як громадянином з усіма його політичними правами свободою голосу, інформації, захисту державою особистих прав тощо.

Тому в економічній політиці Китаю ринок спочатку був широко і ефективно використаний у сільському господарстві, де рівень економічної уособленості був досить високий. Інший стан справ був у промисловості з високим рівнем директивної планової централізації, де відпуск цін міг викликати небачені дисбаланси в економіці.

Перехід до більш високого рівня політики в КНР постійно враховував перехідні форми як у відносинах та продуктивних силах суспільств так і відповідній політиці. Наприклад, рух від політики особистої залежності до економічної політики відбувався плавно як перехід від централізованого планування до регульованого ринку. Причому відпрацьовуючи його у сучасному Китаї, відбувалось по принципу «Переходити через річку, намагаючись на дні камені», який ґрунтувався на широких експериментах на місцях, селекцією найкращих варіантів і тільки потім монтування у наступні ланцюжки майбутніх планів.

Виходячи в вище наведеного, виникає закономірне питання. З чого починати реформи для посилення дії ринку? Робити наголос на забезпеченні

політичної свободи людини, чи економічної свободи, чи з обох разом. Враховуючи, що розвиток ринку як завдання пріоритетне є об'єктивне явище, то на перший план повинна вийти економічна свобода, яка багато у чому тягне за собою послідовність реформ політичного характеру.

Іншими словами останні повинні визріти і стати серцевиною упорядку проведення конкретних форм реформ економічних. І аж ніяк не навпаки. Більш того, забігання з політичними реформами, в плані забезпечення, перш за все, повної свободи особистості, може стати серйозним наслідком провалу будь яких реформ взагалі. Прикладом цього може бути Росія за часів Б. М. Єльцина, Україна тощо, коли максимальна політична складова реформ, підняла економічну свободу людини, що посіяло «лихі 90-ті» у вигляді рекету, бандитизму в перерозподілі власності під привабливим гаслом максимальної демократизації суспільства.

Звідси політична реформа повинна мати обмежений характер і звестись до зняття політичної напруженості в суспільстві, розподілу партійного і адміністративного керівництва, віддачі більших прав низам, спрощення державних органів і аж ніяк до безмежної політичної лібералізації з величезною кількістю партій, що посилює хаос, замість концентрації уваги однієї з них на економічному відродженні країни через однопартійне керівництво та опори на сильну особистість, що їх проводить. [1] Більш того, як показала практика Китаю, реформування жорсткої централізованої системи потребує поступового відпускання важелів централізації, гомеопатії, а не болючу шокową терапію. Нагадаємо часи проголошення української незалежності у 1991 році коли, при наявності жорстко централізованої економіки і підприємств монополістів, були відпущені ціни або продовження експерименту з гіперінфляцією 1993 року.

На відміну від України, в ідейно-політичній лінії КПК, в країні був зроблений наголос на «чотири основні принципи»: соціалістичний шлях розвитку, демократичну диктатуру народу, керівництво компартії, марксизм-ленінізм та ідеї Мао Цзедуна. Цим була започаткована спадковість курсу, де минулі надбання, як в сучасній Україні, не відкидались, а проводилась скрупульозна селекція вдалих методів вирішення конкретних проблем в минулому, для застосування в сучасних умовах. Враховувалась і специфіка країні, де побудова соціалізму «з китайською специфікою» та проведення модернізації велось з акцентом на економіку та головним був визнаний ринок, але ринок регульований, як інструмент підвищення продуктивності праці, добробуту населення та оперативного регулювання пропорцій розвитку народного господарства. На цій основі був впроваджений більш високий рівень довгострокового планування як однієї із форм соціалізації.

Таким чином, головним в політичній сфері стало усунення перешкод на шляху майбутніх ринкових реформ, врахування специфіки країни, [2, с. 76] використання процесів соціалізації, що відкрило широкий простір поступовому впровадженню та розгортанню економічних свобод громадян,

а, також, розширенню і свобод особистих. Тому Китай почав не з побудови ліберальної політичної системи, як в Україні, а з посилення дії ринку, як визначального інструменту зростання економіки, з мінімумом змін у системі політичній, максимально протидіючи її лібералізації.

Литература

1. Дэн Сяопин. *Строительство социализма с китайской спецификой* / Дэн Сяопин. – М.: Наука, 1997. – 364 с.
2. Делюсин Л. П. *Китай в поисках путей развития* / Л. П. Делюсин; МГУ им. М. В. Ломоносова. Ин-т стран Азии и Африки. – М.: Муравей, 2004. – 445 с.
3. Несененко П. П. *Теоретичні основи економічної політики: навчальний посібник* / П. П. Несененко, О. А. Артеменко, О. Є. Патлатой. – Київ: ФОП Гуляєва В. М., 2019. – 306 с.

А.В. Щербак

к.е.н., доцент,

доцент кафедри ЗЕТ та ЕП

Одеського національного економічного університету

НАЦІОНАЛЬНА КОНКУРЕНТНА ПОЛІТИКА АВСТРАЛІЇ – ПРИКЛАД ДЛЯ УКРАЇНИ

Останній раз Австралія переживала падіння виробництва в 1991 році. У 2008-2009 роках економічне зростання лише сповільнилося. Такий тривалий період безкризового розвитку є унікальним для розвинених країн. Тому важливо розібратися в причинах успішного розвитку Австралії.

Розвинена багатогалузева економіка існувала в цій країні вже в середині ХХ століття. Однак пізніше розвиток сповільнився. Якщо в 1950 році за рівнем ВВП на душу населення Австралія займала 4 місце серед 22 розвинених країн, то в 1990 році - 15-те [1, с. 3]. Водночас зросла інфляція, існувало значне безробіття. Економіка Австралії була огорожена високими митними бар'єрами. У інфраструктурних галузях діяли державні монополії, тарифи на послуги яких були високими. Здійснювалося жорстке регулювання багатьох ринків, в т.ч. конкурентних. Австралія – федеративна держава (її офіційна назва - Австралійський союз). В її складі 6 штатів і 2 території, які мають широкі права. Їх регуляторні акти серйозно відрізнялися, що створювало міжрегіональні бар'єри.

З кінця 1980-х років поступово знижуються митні тарифи, що сприяло посиленню конкуренції на багатьох ринках. Для кращої координації дій була створена Рада урядів Австралії, членами якого стали прем'єр-міністр країни і голови урядів штатів та територій. Незалежному комітету, який очолив проф. Ф.Хілмер, було доручено виробити концепцію реформування

економічної політики. Комітет Хілмера в 1993 році представив доповідь, в якій були сформульовані ряд рекомендацій. Найважливіші з них:

- поширення антимонопольного законодавства на діяльність державних підприємств;

- забезпечення конкурентної нейтральності, тобто відмова від пільг, субсидій державним підприємствам, які дають їм переваги перед конкурентами з приватного сектора;

- виявлення нормативних актів, що обмежують конкуренцію, та їх коригування;

- реструктуризація державних монополій в інфраструктурних галузях, виділення їх частин, які можуть працювати на конкурентних ринках, допуск приватного бізнесу на ці ринки.

У 1995 році Рада урядів Австралії дала старт комплексній програмі реформ, яка отримала назву Національна конкурентна політика. Вона в цілому відповідала рекомендаціям комітету Хілмера. Була створена Національна рада з питань конкуренції в якості незалежного органу для оцінки прогресу урядів в реалізації узгоджених реформ.

При перегляді законодавства керівний принцип полягав у тому, що нормативні акти можуть обмежувати конкуренцію лише в тому випадку, якщо буде доведено, що вигоди від її обмеження для суспільства в цілому перевищують втрати, а цілі законодавства не можна досягти ніякими іншими засобами, які були б менш обмежувальними для конкуренції. Нове законодавство також мало відповідати цьому принципу. Було виявлено близько 1800 нормативних актів, як на рівні федерації, так і на рівні штатів і територій, що обмежували конкуренцію. У 85% з них були внесені корективи [2, с. 9].

Величезні зміни відбулися в інфраструктурних галузях. Якщо раніше існувало кілька залізниць, які перебували у власності штатів, то згодом у державній власності залишилися тільки залізничні колії. Перевезення по ним здійснювали приватні компанії, які конкурували між собою. Реформування електроенергетики призвело до ліквідації вертикально інтегрованих монополій, що існували в кожному штаті. Був створений національний ринок електроенергії, споживачі отримали можливість вибирати постачальника. Виник також ринок газу. Реформи, спрямовані на розвиток конкуренції, були проведені в сфері телекомунікацій, на авіаційному та автомобільному транспорті.

Уряди щорічно публікували доповіді, в яких повідомлялося про досягнутий ними прогрес у перегляді законодавства та проведенні інших реформ. Національна рада з конкуренції здійснювала їх оцінку. Реформи проводив уряд Лейбористської партії, але їх в цілому підтримувала і опозиція. Без цього було б набагато складніше проводити їх, оскільки при владі в деяких штатах перебували Ліберальна та Національна партії. В рамках Національної конкурентної політики уряд Австралії здійснював значні виплати штатам і територіям. Вони залежали від масштабів

перегляду законодавства та здійснення інших реформ та стимулювали їх проведення, сприяючи розподілу вигод від реформ серед всього населення.

Спочатку планувалося завершити реформи до 2000 року, але пізніше термін був продовжений до 2005. У 2006 році Рада урядів Австралії схвалила Національну програму реформ, яка стала продовженням і розвитком Національної конкурентної політики. Було виділено два найважливіші напрямки реформування: поліпшення економічного середовища за рахунок подальшого розвитку конкуренції та вдосконалення регулювання, а також розвиток людського капіталу (освіта, охорона здоров'я та ін.)

Результати реформ були вражаючими. Так, з початку 1990-х років по 2004 рік тарифи на електроенергію зменшились на 19%, істотно знизилися також тарифи на перевезення вантажів залізницями, плата за послуги зв'язку [2, с. 13].

У 2005 році Австралійська комісія з продуктивності підрахувала, що щорічні економічні вигоди від реформ склали 2,5% ВВП або 20 млрд. австралійських доларів [3, с. 51]. Однак це - результат розрахунків по 7 секторам, де ефект від реформ вдалося виміряти. Середньорічний темп зростання ВВП в останнє десятиріччя становить 2,4%, що перевищує показники більшості країн ОЕСР. Безперервне економічне зростання на протязі 28 років є рекордним для розвинених країн.

Досвід Австралії наочно свідчить, що послідовне проведення реформ, спрямованих на розвиток конкуренції, дозволяє забезпечити стабільне та динамічне зростання економіки, підвищення життєвого рівня населення.

Узагальнивши досвід Австралії та деяких інших країн, Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) підготувала Інструментарій для оцінки впливу на конкуренцію. У ньому міститься методика виявлення непотрібних обмежень конкуренції і вироблення альтернативних заходів, які дозволяють досягти поставлених цілей [4]. Рада ОЕСР рекомендувала використовувати даний документ для вдосконалення економічної політики.

Позитивний вплив конкуренції на економічний розвиток наочно підтверджує і досвід України. Комплекс радикальних реформ, спрямованих на дерегулювання економіки, розвиток конкуренції, вирівнювання її умів, став найважливішою рушійною силою підйому, що почався у 2000 році. Однак пізніше реформи були згорнуті. Це багато в чому зумовило глибину кризи 2008-2009 років і млявий розвиток економіки в наступний період.

Починаючи з 2014 року в Україні проведено ряд важливих економічних реформ. Однак вони в цілому були менш радикальними і послідовними, ніж ті, що проводилися у кінці 1990-х. Україні необхідна Національна конкурентна політика - комплекс заходів, спрямованих на обмеження монополізму та розвиток конкуренції. Найважливіші напрямки реформування: демонополізація економіки; усунення антиконкурентних

норм із законодавства; приватизація; забезпечення конкурентної нейтральності, вирівнювання умов конкуренції.

Література

1. *Parham D. Microeconomic reforms and the revival in Australia's growth in productivity and living standards. - Conference of Economists. - Adelaide, 2002. <https://pdfs.semanticscholar.org/76c3/6eec48b81cb6d6e999e76e991207fff09eb6.pdf>*
2. *Sims R. Driving prosperity through effective competition. - The Mexico Forum 2013, Mexico City. <https://www.accc.gov.au/speech/driving-prosperity-through-effective-competition>*
3. *Productivity Commission. Review of National Competition Policy Reform. Inquiry Report No33. - Commonwealth of Australia, Canberra, 2005. www.pc.gov.au/inquiries/completed/national-competition-policy/report/ncp.pdf*
4. *OECD Competition Assessment Toolkit. Version 3.0. - OECD, 2017. <http://www.oecd.org/daf/competition/assessment-toolkit.htm>*

В.В. Видобора

к.е.н., доцент,

доцент кафедри ЗЕТ та ЕП

Одеського національного економічного університету

ПРОМИСЛОВА ПОЛІТИКА РОЗВИНУТИХ КРАЇН В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Генезис промислової політики розвинених країн наприкінці XIX – початку XX століття формувалася під впливом глобальних економічних факторів. Як слушно зауважує В.А. Романенко [1, с. 98], початок XX століття ознаменувався рядом важливих подій: відбувся перехід капіталізму на монополістичну стадію і зростає роль науки, яка через науково-технічну революцію стала важливим фактором виробництва, відбулась також адміністративна революція, яка змінила роль держави в економіці. Як стверджує М. І. Туган-Барановський: «...Сучасна держава не боїться втручатися у господарське життя і вона має цілковиту змогу усувати шкідливий вплив капіталістичних організацій різного роду... Але ставити своїм завданням – не допускати самого виникнення картелів – це значить не розуміти законів капіталістичного розвитку» [2, с. 140]. Схожу думку щодо ролі крупного капіталу висловлює Й. Шумпетер. «Як тільки ми подивимося на показники виробництва окремих товарів, то з'ясується, що найбільшого прогресу добилися не фірми, що працюють в умовах порівняно вільної конкуренції, а саме крупні концерни, які до того ж сприяли прогресу в конкурентному секторі...» [3, с. 125].

На зламі позаминулого і минулого століть починається дискусія по необхідності комплексного державного управління промисловою сферою, де держава починає на себе перебирати роль стратегічного регулятора і таким чином убезпечувати промисловість від руйнівних наслідків монополізму та світової економічної кризи.

З цього приводу вчені справедливо констатують [4, с. 7], що в рамках різних економічних шкіл (зокрема, історичної, кейнсіанської, неокласичної та інституціональної) склалися різні, а часом і протилежні, погляди на роль держави в здійсненні промислової політики. З історії економічної думки відомо, що пошук виходу зі стану технічної відсталості країни дозволив німецькому економісту, видатному представникові історичної школи Ф. Лісту на початку XIX ст. сформулювати основні принципи проведення промислової політики. Він вважав, що нерозвиненість національної промисловості небезпечна і згубна для національної економіки, і стверджував, що відсутність розвиненої промисловості веде «до національної слабкості: матеріальної, розумової і політичної» [5, с. 39]. У цьому контексті справедливо висловився М. Портер, який, досліджуючи конкурентні переваги окремих країн, зазначав, що «національне процвітання не успадковується – воно створюється, національне процвітання не виростає просто з природних ресурсів, наявної робочої сили, процентних ставок або купівельної сили національної валюти, як це наполегливо стверджується в класичній економіці. Конкурентоспроможність нації залежить від здатності її промисловості вводити нововведення і модернізуватися» [6, с. 362].

В період після Другої світової війни почався розвиток нових теорій в сфері промислової політики. Кен Уорвік характеризує фазу розвитку післявоєнного мислення про промислову політику як традиційну теорію щодо промисловості, а потім ближче до ринково-регулюючої, що далі перетворюється в неокласичну теорію. Потім це розширюється, визнаючи роль держави та влади у створенні систем, будівництві інституцій та сприянні координації. В світовій практиці різні автори залежно від умов пропонували відмінні способи регулювання промисловості. Два полюси підходів до промислової політики – ліберальний (неоліберальний) і кейнсіанські (структуралістський). Кейнсіанський структуралістський погляд заснований на вірі у спроможність урядів здійснювати ефективні втручання, поліпшити владні спроможності у сфері промислової політики. Ліберальне вчення було майже скрізь відхилено відразу після Другої світової війни. Держави по всьому світу впроваджували економічну політику і здійснювали активну й селективну промислову політику, держава часто ставала виробником для реконструкції промислової системи та економіки. А вже з кінця 1970-х і 1980-х років інтервенціонізм стали критикувати через неефективність та промислові лобі.

У доктринах дослідників зазначається, що завдяки вищому потенціалу економічно розвинені країни захищають власні інтереси на внутрішньому і

світовому ринках, використовуючи так званий випереджаючий протекціонізм. Це означає, що таким чином досягається безперервність економічного розвитку щоразу на новому витку з урахуванням досягнень національного та світового науково-технічного прогресу та збереження домінуючого стану не тільки на ринках, а й загалом у світі. Крім того, розвинені країни, вимагаючи слідувати принципам лібералізму, захищають власний ринок заходами, що фактично суперечать задекларованим цілям глобалізованої економіки, тому що запроваджують високі митні збори, недосяжні для решти світу технічні вимоги, державне субсидування сільськогосподарських виробників та інших галузей, чия діяльність є складовою забезпечення високого рівня національної безпеки в широкому розумінні цих слів, а також витрачають значні кошти для підтримки власних експортерів.

Наразі дослідниками спостерігається відродження протекціоністських засад сучасного макрорегулювання через імпортозаміщення, що знаходить своє відображення в теоретичних та прикладних дослідженнях в кількох аспектах: по-перше, мова йде про розробку альтернативних стратегій економічного розвитку для країн, що були глибоко інтегровані в систему міжнародного поділу праці та наразі перебувають під санкціями з боку країн світової спільноти (РФ, Венесуела); по-друге, в умовах посилення новітнього глобального суспільного тренду на непротекціоністські заходи захисту національного виробника та подолання ризиків високого рівня імпортозалежності національного виробництва та споживання (США, КНР); по-третє, створення умов для модернізації зовнішньоекономічної стратегії держави із посиленням акцентів на внутрішніх рушіях та джерелах економічного зростання (КНР).

Таким чином, дослідження характерних особливостей еволюції теорій і парадигм промислової політики надає можливість констатувати відповідні закономірності. Розвиток концептуальних основ промислової політики засвідчує наявність відповідних еволюційних етапів. Характеристики промислової політики на сучасному етапі набули нових гібридизованих форм, у контенті яких протекціоністські і ліберальні підходи презентуються у змішаних формах розуміння співвідношення державного впливу та економічних конкурентних тенденцій на промислову політику. Сучасний етап впровадження промислової політики має специфіку, що обумовлена наступними обставинами. По-перше, сучасна економічна криза стала більшою за розмірами антикризових заходів, ніж криза 2007 – 2008 рр.; по-друге, структурна компонента сучасної економічної кризи вимагає від урядів прямої грантової допомоги, як виробникам, так і споживачам; по-третє, відновлення економічного зростання у 2021р. потребує підтримки драйверів цього зростання вже сьогодні. У цьому контексті перспективою подальших досліджень вбачаємо зосередження наукового пошуку на специфіці промислової політики в умовах глобалізованих ринків постіндустріального суспільства, а також тенденцій, що призводять до

обмеження комунікативних процесів руху капіталів, засобів виробництва і робочої сили в умовах сучасної економічної кризи та пандемічних загроз.

Література

1. Романенко В.А. Чинники формування парадигми в економічній науці (історія і сучасність) // Теоретико-методологічні трансформації економічної науки у ХХІ ст. : перспективи нової парадигми: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28-29 трав. 2019 р.). – Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. С. 97 – 100.
2. Туган-Барановський М.І. Політична економія. Курс популярний. Київ, Наукова Думка. 1994. 261 с.
3. Шумпетер Й.А. Капіталізм, Соціалізм и Демократія: Пер. С англ./Предис. и общ. Ред. В.С. Автономова. – М.: Экономика, 1995.
4. Зверяков М.И. Промышленная политика и механизм ее реализации. Научный журнал “Экономика Украины”. 2016. 6 (647). С. 3 – 18.
5. Лист Ф. Национальная система политической экономии. М.: Европа, 2005. 451 с.
6. Портер М. Конкуренция. – М.: Издательский дом “Вильямс”, 2005. 495 с.

М.О. Мороз

аспірант кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОБҐРУНТУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ВИТРАТ

Поняття бюджету багатогранно. Це пояснюється тим, що бюджет розглядається як економічна категорія, основний фінансовий план держави, централізований фонд фінансових ресурсів держави, інструмент державного регулювання, нарешті, як закон, обов'язковий для виконання учасниками бюджетних відносин.

Бюджет (від давньофранцузького слова «бужжет» – шкіряна сумка, мішок) – це фонд фінансових ресурсів, який існує у вигляді балансу грошових доходів і витрат держави, республіки, штату, області, району, міста, окремої організації, населення на певний період часу [1, с. 374].

Сукупність бюджетних відносин по формуванню і використанню бюджетного фонду країни становить поняття державного бюджету – визначального фінансового плану в життя держави.

За економічною сутністю державний бюджет – це сукупність фінансових відносин, що виникають у держави з юридичними і фізичними

особами з приводу створення, розподілу, використання загальнодержавного фонду грошових коштів. Завдяки бюджету держава має можливість зосередити фінансові ресурси на вирішальних ділянках економічного і соціального розвитку.

Будучи економічною формою існування реальних, об'єктивних розподільних відносин, виконуючи специфічне суспільне призначення - по задоволенню потреб суспільства і його державно-територіальних структур, бюджет може розглядатися в якості самостійної економічної категорії.

Державні витрати є історичною категорією, що з'явилася з виникненням держави і розвитком товарно-грошових відносин, вони задіяні в різних епохах для забезпечення виконання загальнодержавних функцій. Тому сутність державних витрат як економічної категорії не змінюється в залежності від зміни суспільних формацій, але на їх утримання і роль впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники. Серед об'єктивних першорядне значення має рівень розвитку продуктивних сил, економічний потенціал країни, характер виробничих відносин, економічні, природні, соціальні особливості і ін.

До суб'єктивних факторів відносяться тип держави, політика уряду в конкретному періоді і відповідно висунуті їм пріоритети розвитку, рівень економічної науки та ін.

Бюджети різних країн мають схожу структуру витрат, незважаючи на будь-які національні та інші особливості.

Бюджетне фінансування – сума надання коштів підприємствам, організаціям, установам на проведення заходів, передбачених бюджетом.

Важливу роль в організації системи бюджетного фінансування грають принципи фінансування:

1. Отримання максимального ефекту при мінімальних витратах. Бюджетні кошти повинні надаватися лише за умови забезпечення найбільшої результативності від їх використання. Цей ефект може виражатися, з одного боку, у вирішенні різних завдань соціально-економічного розвитку країни, а з іншого - в зворотному притоці до бюджету грошових коштів за рахунок зростання доходів одержувачів бюджетних асигнувань;

2. Цільовий характер використання бюджетних асигнувань. Юридичні особи отримують кошти з бюджету тільки на основі затвердженого бюджету, причому на заздалегідь обумовлені цілі. Суворе дотримання цього принципу перешкоджає неефективного використання бюджетних асигнувань;

3. Надання бюджетних коштів у міру виконання виробничих та інших показників і з урахуванням використання раніше відпущених асигнувань. Залежність бюджетного фінансування від виконання показників дозволяє фінансовим органам здійснювати дієвий і ефективний контроль за діяльністю підприємств, організацій та установ;

4. Безповоротність бюджетних асигнувань. Надання коштів без умови їх обов'язкового повернення в державний бюджет.

Однак крім безповоротного бюджетного фінансування в даний час застосовується і кредитування підприємств шляхом видачі бюджетних позичок. Відсотки по таких позиках або не стягуються, або стягуються за низькими ставками. Бюджетні позички видаються по спеціальним розпорядженням на виконання цільових програм розвитку.

Основні завдання в області бюджетних витрат: скоротити число цільових програм, забезпечити концентрацію коштів бюджету на найбільш ефективних і соціально значущих проектах; знизити витрати на утримання державного апарату; розвинути децентралізацію інвестиційного процесу, розширивши практику державно-комерційного фінансування проектів; підвищити ефективність використання асигнувань на національну оборону і оборонний комплекс, концентруючи їх на перспективних науково-дослідних роботах в сфері ВПК; знизити рівень дотацій окремим галузям; посилити контроль за використанням бюджетних коштів; забезпечити пріоритетне фінансування витрат на науку, культуру, медичне обслуговування, освіту.

Витрати державного бюджету – економічні відносини, що виникають у зв'язку з розподілом фонду грошових коштів держави і його використанням за галузевим, цільовим і територіальним ознаками. Витрати бюджету - витрати, що виникають у зв'язку з виконанням державою своїх функцій.

Економічна сутність видатків бюджету проявляється по їх видам, кожен з яких має якісну і кількісну характеристику. Якісна характеристика дозволяє встановити економічну природу і суспільне призначення кожного виду бюджетних видатків, кількісна - показує їх величину.

Активна роль держави в економічному житті суспільства, здійсненні соціальних перетворень обумовлює різноманіття конкретних видів бюджетних витрат. Воно обумовлено низкою факторів: природою і функціями держави, рівнем соціально-економічного розвитку країни, розгалуженістю зв'язків бюджету з народним господарством, формами надання бюджетних коштів, адміністративно-територіального поділу держави і т.д.

Поєднання цих факторів породжує ту чи іншу систему витрат бюджету будь-якої держави на певному етапі соціально-економічного розвитку [2, с. 241]. Для з'ясування ролі і значення бюджетних витрат в економічному житті суспільства їх класифікують за певними ознаками. Існують кілька ознак класифікації видатків бюджету.

За їх впливу на процес розширеного відтворення виділяють поточні і капітальні витрати бюджету. Поточні витрати пов'язані з наданням бюджетних коштів юридичним особам на їх утримання і покриття поточних потреб.

Ці витрати включають: закупівля товарів і оплата послуг (заробітна плата робітників і службовців, нарахування на заробітну плату, придбання предметів постачання і витратних матеріалів, відрядження та службові роз'їзди, оплата транспортних послуг, оплата послуг зв'язку, оплата комунальних послуг, оплата поточного ремонту та утримання доріг і інші); виплата відсотків (по позиках і цінних паперів, по зовнішньому державному боргу); субсидії і поточні трансферти (організаціям, підприємствам, фінансовим установам, виплати пенсій та допомог, стипендій та ін.).

Капітальні витрати являють собою грошові витрати, пов'язані з вкладенням в основний капітал і приріст запасів. Вони забезпечують інноваційну й інвестиційну діяльність. Капітальні витрати включають в себе: придбання обладнання і предметів довгострокового користування; капітальне будівництво (житлове будівництво, будівництво виробничих будівель, об'єктів соціально-культурного та побутового призначення та ін.); капітальний ремонт; створення державних запасів і резервів; придбання землі і нематеріальних активів; капітальні трансферти; інші витрати.

За предметній ознаці виділяються наступні групи витрат: фінансування народного господарства; фінансування соціально-культурних заходів; фінансування науки; фінансування оборони; утримання правоохоронних органів та органів державної влади і управління; витрати по зовнішньоекономічній діяльності; створення резервних фондів; витрати з обслуговування державного боргу; інші витрати і виплати.

Додатково до зазначених груп витрат можуть виділятися витрати на виконання пріоритетних загальнодержавних програм. Кожна з названих груп ділиться по відомчому і цільовою ознакою. Відомчий ознака дозволяє виділити в кожній групі витрат відповідні міністерства, установи, юридичні особи, які отримують бюджетні ресурси.

За цільовою ознакою бюджетні витрати ділять на конкретні види витрат. Важливою проблемою здійснення цільових бюджетних витрат є їх захищеність від знецінення в умовах високих темпів інфляції на сучасному етапі розвитку економіки країни. Принцип захищеності передбачає фінансування ряду статей витрат бюджету в повному обсязі з урахуванням їх інфляційного збільшення.

До захищених статей видатків відносяться: заробітна плата; нарахування на заробітну плату; трансферти населенню (стипендії, пенсії, допомоги, безготівкові житлові субсидії на здешевлення вартості комунальних послуг та інші виплати населенню відповідно до законодавства); продукти харчування; медикаменти та перев'язувальні засоби; відсотки по державному боргу; погашення державного боргу.

До незахищеними статтями видатків бюджету може бути застосований механізм секвестру, що полягає в пропорційному скороченні витрат. До цих статей може бути застосований також і механізм блокування, під яким розуміється тимчасове припинення фінансування.

За територіальною ознакою виділяють: витрати державного бюджету; видатки місцевих бюджетів.

За суб'єктам фінансування виділяють: а) витрати на фінансування юридичних осіб. Вони в свою чергу діляться: по галузях, за відомчою ознакою, за формами власності, за видами діяльності, за типами підприємств, за методами господарювання; б) витрати для фізичних осіб: прямі - витрати, які безпосередньо перераховуються громадянам. Їх групують по верствам населення, по соціальній приналежності, за формами передачі. Непрямі – фінансування відбувається через датування товарів першої необхідності.

Витрати на соціально-культурні заходи включають витрати по фінансуванню таких галузей невиробничої сфери, як освіта, охорона здоров'я, культура і мистецтво, соціальне забезпечення, а також витрати на засоби масової інформації, фізкультуру і спорт, заходи щодо соціального захисту громадян. Фінансуючи відповідні установи, держава купує їх послуги, щоб безкоштовно надати населенню. Таким чином, ці витрати беруть участь у відтворенні людського капіталу.

Витрати на оборону країни пов'язані з необхідністю забезпечувати функціонування оборонної промисловості, підтримувати боєготовність армії, розробляти нове озброєння, здійснювати соціальний захист військовослужбовців та їх сімей. Витрати на управління включають витрати на фінансування органів державної влади і управління, окремих категорій державних службовців. Важливе значення в підтримці внутрішнього порядку і запобігання соціальних конфліктів мають видатки бюджету на правоохоронну діяльність. Витрати на забезпечення державної безпеки спрямовані на захист внутрішніх і зовнішніх інтересів країни в різних сферах державної діяльності [3, с. 298].

При формуванні ринкових відносин відбувається трансформація якісних і кількісних параметрів державного бюджету, а також переорієнтація напрямків бюджетних ресурсів на нові пріоритети і потреби. Змінюється структура витрат бюджету. Особливу увагу в умовах розвитку ринкових відносин приділяється соціальному захисту найменш забезпечених верств населення. Це виражається в додаткових витратах держави на заходи з підвищення мінімального рівня заробітної плати, збільшення посібників, в тому числі по безробіттю, виплаті різного роду компенсацій тощо. Значна частина державних витрат на соціально-культурні заходи фінансується з цільових бюджетних і позабюджетних соціальних фондів.

Література

1. *Курс економічної теорії: Підручник* / М. І. Плотницький, Е. І. Лобкович, М. Г. Муталімов і ін.; Під. ред. М. І. Плотницького. – Мн.: «Інтерпрессервіс»; «Місанта», 2003. – 496 с.

2. *Теорія фінансів: Навчальний посібник / Н.Є. Заєць, М.К. Фісенко, Т.В. Сорокіна; Під ред. Н.Є. Заєць, М.К. Фісенко. - Изд. 2-е стереотип, 2005. – 351 с.*

3. *Фінанси і кредит: Навчальний посібник / Л. Г. Колпина, Г. І. Кравцова, В.Л. Тарасевич та ін.; Під ред. М.І. Плотницького. – Мн.: «Книжковий дім», «Місанта», 2005. – 345 с.*

Н.В. Доброва

к.е.н., доцент

доцент кафедри економіки, права та управління бізнесом Одеського національного економічного університету, м. Одеса, Україна

І.О. Бурдюжа

магістрант кафедри економіки, права та управління бізнесом Одеського національного економічного університету, м. Одеса, Україна

ТЕОРЕТИЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ОЦІНКИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ РЕГІОНУ

Для оцінки та прогнозування інвестиційної привабливості регіонів повинні враховуватися особливості державної регіональної політики, що забезпечують ефективний розвиток окремих регіонів на базі раціонального використання різноманітних економічних можливостей кожного регіону, оптимальної їх інтеграції, поділу праці і взаємної кооперації.

Для оцінки інвестиційної привабливості регіону існують різні підходи та методи. Всі сучасні методики можна розділити за двома класифікаційними ознаками, такими як: методи обробки даних; система показників. За методами обробки даних можна виділити два підходи: описовий та рейтинговий.

Описовий підхід полягає в описі абсолютних показників, структури та динаміки показників розвитку регіону. Експерт самостійно обирає найбільш значущі показники та формує на їх основі висновки щодо інвестиційного клімату в регіоні. Переважно такий аналіз базується на дослідженні соціально-економічного розвитку регіону. До такого аналізу вдавалися українські вчені та дослідники: Н. М. Гапак, І. М. Школа, М. І. Маниліч, С. С. Слава, С. Максименко.

Рейтинговий підхід полягає в аналізі різних аспектів розвитку регіону, формуванні на їх основі аналітичних і синтетичних показників за групами та інтегрального показника. За цим показником, або системою синтетичних показників, визначається рейтинг регіону за рівнем його привабливості для інвестора. На рейтинговому підході базуються методики, запропоновані науковцями І. О. Бланком, К. Д. Гуровою, Д. М. Стеченком та ін. Інститутом Реформ, «SOCIS Gallup International», а також зарубіжні методики, які

застосовуються для аналізу інвестиційної привабливості країн та територій (World Bank, Institutional Investor, Euromoney, Business Environment Risk Index (BERI), Індекс сприйняття корупції інституції Transparency International, Moody's Investor Service).

Методики оцінки інвестиційної привабливості регіонів, що ґрунтуються на рейтинговому підході, спрямовані на аналіз різних аспектів розвитку регіону та формування на їхній основі аналітичних показників і подальшу консолідацію їх у синтетичні показники за групами, на базі яких формується інтегральний показник.

Серед усіх підходів до оцінки інвестиційної привабливості регіону саме рейтинговий метод набув найбільшої популярності завдяки простоті використання та забезпеченню задоволення інформаційних потреб різних суб'єктів інвестиційного та суспільно-економічного процесу.

Основоположну методику доцільно прийняти – рейтингову методику Бланка І. О., за якою інвестиційна привабливість регіонів розраховується як інтегральний показник на базі визначених п'яти груп синтетичних показників:

1) рівень загальноекономічного розвитку регіону (питома вага регіону у ВВП і ВНП; обсяг виробленої промислової продукції на душу населення; рівень самозабезпеченості основними продуктами харчування; середній рівень заробітної плати; обсяг і динаміка капітальних вкладень з розрахунку на одного жителя; кількість підприємств усіх форм власності; питома вага збиткових підприємств у загальній кількості функціонуючих);

2) рівень розвитку інвестиційної інфраструктури регіону (кількість підрядних будівельних компаній усіх форм власності; обсяги місцевого виробництва основних видів будівельних матеріалів; виробництво енергетичних ресурсів на душу населення; щільність залізничних шляхів сполучення та автомобільних доріг з твердим покриттям з розрахунку на 100 км території);

3) демографічна характеристика регіону;

4) рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури регіону (питома вага приватизованих підприємств у загальній кількості підприємств комунальної власності; питома вага підприємств недержавних форм власності в загальній кількості виробничих підприємств території; кількість спільних компаній із зарубіжними партнерами; кількість банківських установ (включаючи філіали); кількість страхових компаній (і їх представництв); кількість товарних бірж на території);

5) рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків (рівень економічних злочинів з розрахунку на 100 тис. жителів; питома вага підприємств з шкідливими викидами, що перевищують гранично допустимі норми; середній радіаційний фон у містах; питома вага незавершених будівельних об'єктів за останні 3 роки) [1].

В свою чергу, український економіст Д. М. Стеченко наслідує методику О.І. Бланка: інвестиційну привабливість регіону, розраховує на

основі тих же п'яти груп синтетичних показників, але з урахуванням ступеню важливості у відсотковому вираженні кожної групи. Вони складають: рівень загальноекономічного розвитку – 35%; рівень розвитку інвестиційної інфраструктури – 15%; демографічна характеристика – 15%; рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури – 25%; рівень криміногенних, екологічних та інших ризиків – 10%.

Згідно із методикою, запропонованою Державною службою статистики України, інвестиційну привабливість регіону пропонується оцінювати за такими показниками: інвестиції в основний капітал, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (грн); інвестиції у житлове будівництво, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (грн); обсяг ВВП, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (дол. США); зміна обсягу ВВП, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (дол. США); густота автомобільних шляхів загального користування з твердим покриттям (км на 1000 км² території); обсяг експорту товарів, у розрахунку на 1 чол. середньорічної чисельності наявного населення (дол. США).

Оцінки інвестиційної привабливості за міжнародними методиками, розробленими такими інститутами, як Institutional Investor (Англія), Euromoney, Business Environment Risk Index (BERI), Transpareny International, Moody's Investor Service, здебільшого проводяться на макрорівні, але їх можна застосовувати і до мезорівня. Їх основний інструмент – це опитування суб'єктів економічної діяльності щодо перепон та умов діяльності на даній території. У даних оцінках використовуються такі групи показників, як політико-правове середовище; економічне середовище; ресурси та інфраструктура, соціально-культурне середовище, екологія.

Друга класифікаційна ознака – це система показників, яка забезпечує багато різноманітних підходів до її формування.

Всі показники, які входять до наведених вище методик, можна згрупувати таким чином: показники загальноекономічного розвитку; показники потенціалу регіону; показники ризиків; показники сприятливості (несприятливості) всіх вищезазначених факторів.

Зокрема, рейтинг журналу «Institutional Investor» оцінює перш за все кредитоспроможність країни. Він складається кожні півроку експертами ста провідних міжнародних банків на основі комплексного показника, що враховує платоспроможність та інвестиційну привабливість [2].

Рейтинг Euromoney враховує ринкові (40%), кредитні (20%) та політико-економічні (40%) показники [3].

Рейтинг BERI складається на основі таких показників: рівень політичної стабільності в країні; відношення до закордонних інвесторів; девальвація; платіжний баланс; рівень націоналізації та бюрократизації;

можливості реалізації контрактів; рівень заробітної плати; продуктивність та умови праці; ступінь розвиненості інфраструктури.

Методика World Bank (Світового Банку) передбачає оцінку інвестиційної привабливості регіону за допомогою опитування топ-менеджменту провідних підприємств в країні. Запитання направлені на визначення факторів, які є перепонами для ведення бізнесу в даному регіоні та наскільки вони впливові. Дана методика включає такі групи показників: загальні показники; інфраструктура; фінанси; державна політика та послуги; вирішення спорів та злочинність; потенціал та інновації; трудові відносини [4].

Література

1. Бланк И.А. *Инвестиционный менеджмент: учебный курс*. Київ: Эльга, Ника – Центр, 2006. 522 с.
2. *Institutional Investor*. Офіційний сайт: веб-сайт. URL: <http://www.institutionalinvestor.com>. (дата звернення: 28.10.2020).
3. *Euromoney's Country Risk Rankings*: веб-сайт. URL: <http://www.euromoney.com>. (дата звернення: 28.10.2020).
4. *The World Bank*. Офіційний сайт: веб-сайт. URL: <http://www.worldbank.org>. (дата звернення: 28.10.2020).

О. В. Ніколюк

д.е.н., професор

професор кафедри менеджменту і логістики

*Одеської національної академії харчових
технологій, м. Одеса, Україна*

В. Д. Мужайло

к.е.н., доцент

доцент кафедри менеджменту і логістики

*Одеської національної академії
харчових технологій, м. Одеса, Україна*

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНИХ МОДЕЛЕЙ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТРАХОВОГО РИНКУ

Національні та світові кризи, які спостерігались протягом останніх сорока років, спонукали уряди країн до переосмислення організаційної структури органів державного регулювання страхового ринку як важливого складника ринку фінансових послуг.

Саме зміна економічної ситуації в країні та міжнародної економічної кон'юнктури поставили питання оцінки можливостей забезпечення діючими органами державного регулювання стабільного функціонування та розвитку страхового ринку, запобігання та/або пом'якшення впливу кризових явищ,

захисту інтересів споживачів страхових послуг та створення оптимальних умов для діяльності страхових компаній.

Спеціалістами Світового Банку [1] виділено декілька першопричин важливості побудови інституційної структури органів державного регулювання, а саме:

а) підходи до регулювання, досвід та культура, які формуються в конкретних органах державного регулювання, впливають на загальну ефективність державного регулювання;

б) з ефективністю регулювання пов'язаний розподіл відповідальності за окремі аспекти чи цілі державного регулювання;

в) витрати на утримання органів державного регулювання залежать від їх інституційної структури;

г) побудова інституційної структури без чіткого розмежування сфер впливу призводить до виникнення регуляторного арбітражу та непослідовного регулювання різних компаній, що ведуть один і той же вид бізнесу;

д) від повноважень та відповідальності органу державного регулювання залежить його громадське сприйняття та авторитет.

Дослідження показали, що в залежності від підходу до інституційної побудови органів державного регулювання, можна виділити секторальну та консолідовані моделі. В свою чергу, при повній консолідації виділяють інтегровану модель та модель «двох вершин», а при / або частковій – гібридну модель.

На думку респондентів, можна визначити дві ключові причини переходу до інтегрованої моделі державного регулювання страхового ринку: вдосконалення нагляду за страховим ринком та скорочення витрат на утримання наглядового органу (табл.1).

Таблиця 1.

Основні причини створення мегарегулятора

№ з.п	Причини	Кількість респондентів (наглядових органів)	Частка позитивних відповідей, %
1	Покращити нагляд за фінансовою системою	14	93
2	Максимізувати ефект від інтеграцій в одному органі за рахунок скорочення витрат на утримання наглядового органу	12	80
3	Вирішити проблеми, пов'язані з недостатньою співпрацею та координацією дій між існуючими органами регулювання та нагляду	4	27
4	Зменшити прогалини у регулюванні та нагляді фінансових посередників	3	20
5	Подолати інші слабкі сторони	2	13

В країнах ЄС серед моделей державного регулювання страхового

ринку, значна перевага, а саме 64,29% надана інтегрованій моделі (рис. 1).

Саме в цих країнах регулювання страхового ринку здійснюється єдиним органом державного регулювання, в якому консолідовано функції регулювання страхового або іншого(одного або декілька) ринків, наприклад, ринку цінних паперів, ринку банківських послуг тощо.

Друге місце, у процентному співвідношенні - 21,43%, як показано на рисунку, займає модель «двох вершин». На секторальну ж модель, де компетенцією державного органу є регулювання виключно страхового ринку, припадає всього 14,29%.

Рис. 1. Інституційні моделі органів державного регулювання страхового ринку в країнах Європейського Союзу станом на 01.01.2018 р.

З наведеного можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку страхового ринку перевага надається консолідованим моделям.

Україні притаманна секторальна модель регулювання з усіма її недоліками. Регулювання ринку фінансових послуг здійснюється: НБУ – за банківським сектором, Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) – за професійними учасниками ринку цінних паперів, Нацкомфінпослуг – за іншими фінансовими інститутами, які працюють на фінансовому ринку.

Вибір тієї чи іншої інституційної моделі державного регулювання фінансових ринків, а також її зміни обумовлені національними особливостями країни, а саме: традиціями регулювання, станом розвитку фінансового, страхового ринку та економіки, можливістю виділення коштів на проведення реформування органів державного регулювання. В країнах, що приєдналися до ЄС, зміна моделі регулювання була викликана необхідністю, перш за все, зміни законодавства, як однієї із вимог для входу до ЄС [2].

Крім зазначеного, на зміну державами інституційної моделі органів регулювання вплинули: глобалізаційні процеси, розповсюдження

транскордонних операцій, розвиток новітніх інформаційних технологій, зростаюча конкуренція за фінансові ресурси між суб'єктами фінансових ринків, а також необхідність підтримання фінансової стабільності в умовах економічної невизначеності та коронакризи, яка виявила, до речі, і значну залежність від рішень центральної влади у бюджетній сфері та недостатню фінансову стійкість господарюючих суб'єктів [3].

Всі ці чинники повинні бути враховані і в Україні, яка проводить послідовний курс на євроінтеграцію.

Література

1. Баранова В. Г. Фінансовий механізм функціонування страхової системи: монографія. Одеса: Видавництво «ВМВ», 2009. 380 с.
2. Біла Д. В. Регулювання діяльності страхових компаній в Європейському Союзі. *Бізнес Інформ*. 2018. № 4. С 33—39.
3. Україна після коронакризи – шлях одужання. Тези наукової доповіді, підготовленої авторським колективом Національного інституту стратегічних досліджень під керівництвом д.е.н. Я.А. Жаліла. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/tezi_virus.pdf

О. Є. Патлатой,

к.е.н., доцент

старший викладач кафедри загальної

економічної теорії та економічної політики

Одеського національного економічного

університету, м. Одеса, Україна

ВПЛИВ РОБОТИЗАЦІЇ ТА АВТОМАТИЗАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА НА ГЛОБАЛЬНІ ЛАНЦЮГИ ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ В УМОВАХ НОВОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Тенденції, що намітилися в світовій економіці після глобальної економічної кризи 2008-2009 рр. і особливо посилися в останні декілька років, є доволі суперечливими. З одного боку, зарано говорити про згортання економічної глобалізації, хоча її темпи і сповільнилися.

Так, наприклад, частка експорту у світовому ВВП у 2019 р. повернулася до показника 2008 р. і склала майже 31%. З іншого боку, дуже помітним є зниження частки прямих іноземних інвестицій у світовому ВВП до 1,43% у 2018 р. і 1,77% у 2019 р. (що приблизно відповідає рівню середини 1990-х років) [4].

Пошук нової моделі глобалізації проявляється зокрема у певному посиленні протекціоністських заходів (передусім нетарифного характеру), а також у реалізованих великими корпораціями стратегіях рещорингу, що

знаходять підтримку з боку урядів економічно розвинених країн у рамках політики реіндустріалізації. Подібні тенденції становлять виклик для **глобальних ланцюгів доданої вартості (ГЛДВ)**, які, за даними останніх років, складають більш ніж 2/3 світової торгівлі.

У рамках цих ланцюгів елементи предметів праці хоча б один раз (у випадку простих ГЛДВ) або більше разів (складні ГЛДВ) перетинають кордон перед кінцевим виробництвом (монтажем компонентів) готового продукту. Статистика останнього двадцятиріччя свідчить, що валова додана вартість, реалізована через ГЛДВ, зростала швидшими темпами, ніж додана вартість у традиційній міжнародній торгівлі. Однак глобальні економічні шоки зазвичай викликають сильніше падіння створюваної у ГЛДВ вартості у порівнянні з традиційною міжнародною торгівлею, причому найбільший удар припадає саме на складні ГЛДВ. Подібна ситуація мала місце у 2009 р. та з великою часткою ймовірності повториться за результатами 2020 р. При цьому треба зазначити, що станом на 2017 р. рівень участі у ГЛДВ 2007 р. відновився лише для країн з високим доходом (та навіть дещо зріс: з 11,8% до 12,4% ВВП), чого не можна сказати про країни з середнім доходом [5, с. 15].

Після глобальної кризи 2008-2009 р. беззаперечна тенденція до глобалізації світової економіки стала доповнюватися та до певної міри заміщуватися елементами регіоналізації. Аналіз 25 найбільших експортно орієнтованих економік у післякризовий період продемонстрував, що середні витрати виробництва у країнах зі «зростаючими ринками» (Китай, Бразилія, деякі країни Східної Європи) підвищилися набагато сильніше, ніж у Сполучених Штатах та Великобританії. Тому відносна перевага низки розвиткових країн у витратах (яка значною мірою завдячувала низьким зарплатам) порівняно з розвинутими економіками почала ставати набагато менш очевидною [2]. Не останньою чергою ці чинники відновили інтерес глобального капіталу до процесів автоматизації і роботизації виробництва, які до 2009 р. просувалися у розвинутих країнах доволі мляво.

Починаючи з 2010 р. спостерігається помітне зростання робіт у автомобілебудуванні та в останні роки – в електроніці (у т.ч. мікроелектроніці). Вже існують прецеденти перенесення виробничих потужностей у галузі мікропроцесорів з Китаю до країн з високим доходом (наприклад, відомою компанією Foxconn). Водночас і самі китайські високотехнологічні компанії активно роботизують та автоматизують свої виробництва, зокрема через зростаючий тиск з боку витрат на оплату робочої сили. Починаючи з травня 2020 р., урядом США розглядається можливість створення фонду рещорингу у розмірі 25 млрд. дол., що могло б значно каталізувати процеси повернення національних виробництв [3]. Очевидно, остаточне рішення з цього приводу вже прийматиме нова адміністрація США.

Треба зазначити, що в різних галузях виробництва спостерігається зворотна кореляція між впровадженням промислових робіт та

ініціюванням нових проектів з прямих іноземних інвестицій. Так, наприклад, рівень роботизації текстильної промисловості і виробництва одягу майже не змінився у період 2003–2015 рр., через що кількість нових іноземних інвестицій у цій галузі залишається стабільною. У міру зростання зарплат у Китаї (а ще раніше – у Південній Кореї), багато з цих виробництв були перенесені до Бангладеш, В'єтнаму та ін. Зворотною є ситуація в електроніці і автомобілебудуванні, де обсяг промислових робіт за ці ж 13 років зріс більше, ніж у 6 разів, а кількість нових міжнародних інвестиційних проектів щороку знижується.

Розгортання технологій індустрії 4.0 (зокрема таких, як 3D друк) створює додаткові технологічні умови для повернення виробництв у високорозвинені країни. Посилення цих процесів навряд чи призведе до повного занепаду ГЛДВ, однак, вірогідно, сприятиме подальшому заміщенню складних товарних ланцюгів простими. З іншого боку, деякі експерти відзначають, що поступ інтернету речей та технологій великих даних, навпаки, може сприяти зміцненню ГЛДВ завдяки зниженню витрат на їхню координацію [5, с. 117].

Отже, сучасний технологічний прогрес на тлі економічних шоків, викликаних пандемією, ймовірно, прискорить переформатування та перебудову глобальних ланцюгів доданої вартості.

Товарні ланцюги будуть спрощуватися і скорочуватися, а в низці галузей на зміну аутсорсингу рутинної праці в сфері матеріального виробництва прийде аутсорсинг послуг, також переважно рутинного характеру (облік, інформаційне обслуговування тощо). Це дає певну надію для малого та середнього бізнесу, який надзвичайно сильно постраждав унаслідок рецесії, викликані пандемією COVID-19. У таких умовах традиційна стратегія очікування іноземного інвестора, якого б зацікавили низькі витрати на оплату робочої сили, поступово вичерпує себе, що актуалізує необхідність розвитку національного промислового капіталу.

Література

1. Antràs P. *De-Globalisation? Global Value Chains in the Post-COVID-19 Age*. NBER Working Paper No. 28115, November 2020. – Режим доступу: <http://www.nber.org/papers/w28115>

2. De Backer K. et al. “Reshoring: Myth or Reality?”, *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, No. 27, 2016, OECD Publishing. – Режим доступу: <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/5jm56frbm38sen.pdf?expires=1608142042&id=id&accname=guest&checksum=44BB83FFE7B7D1BEA74E4656C28B9C29>

3. Feng C. *Reshoring and decoupling: how far can it go for the US and China given the global interconnections of tech supply chains?* (2 Jul. 2020). – Режим доступу: <https://www.scmp.com/tech/big-tech/article/3091548/reshoring-and-decoupling-how-far-can-it-go-us-and-china-given-global>

4. *Foreign direct investment, net inflows (% of GDP). The World Bank.* – Режим доступу: <https://data.worldbank.org/indicator/bx.klt.dinv.wd.gd.zs>

5. *Global Value Chain Development Report 2019. World Trade Organization. Technological Innovation, Supply Chain Trade, and Workers in a Globalized World.* – Режим доступу: <http://documents.worldbank.org/curated/en/384161555079173489/pdf/Global-Value-Chain-Development-Report-2019-Technological-Innovation-Supply-Chain-Trade-and-Workers-in-a-Globalized-World.pdf>

Т. Л. Сухова

старший викладач кафедри загальної
економічної теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна

ЗВ'ЯЗОК ВИРОБНИЦТВА І СПОЖИВАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОГО ЕТАПУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Сучасний етап глобалізації передбачає, що в певній конкретно-історичній ситуації для розвитку національної економіки краще, щоб зв'язок виробництва і споживання опосередковано не світова, а національним ринком.

При розгляді економічного зв'язку в умовах сучасного етапу глобалізації важливо категоріально розрізнити національний і глобальний рівні ринкової зв'язку виробництва і споживання. Національний рівень передбачає зв'язок виробництва і споживання за посередництвом національного ринку. Глобальний рівень означає зв'язок виробництва і споживання через посередництво світового ринку.

Методологія даного розмежування сходить до праць представників німецької історичної школи Фрідріха Ліста і Карла Бюхера. Так, К. Бюхер вважав, що людство розвивалося, послідовно проходячи стадії натурального господарства, міського господарства, державного господарства і, нарешті, господарства світового. При цьому в якості критерію виділення економічних стадій, або типів господарства, К. Бюхер розглядав довжину шляху, який проходить продукт від виробника до споживача [1, 403–422].

Національний і глобальний рівні ринкової зв'язку виробництва і споживання розрізняються, перш за все, рівнем, характером і змістом державного регулювання. Глобальний рівень ринкової зв'язку виробництва і споживання передбачає політику вільної торгівлі. Тому в даному випадку ступінь регулювання ринкової зв'язку виробництва і споживання зводиться до мінімуму. Як інструменти регулювання використовуються, перш за все, стандарти якості: технічні стандарти, фітостандарти, екостандарти і т.д.

Навпаки, на національному рівні ринкової зв'язку виробництва і споживання в умовах глобалізації вони можуть виходити на передній план.

Справа в тому, що в умовах наздоганяючого розвитку національний рівень зв'язку виробництва і споживання передбачає протекціоністську захист внутрішнього ринку від іноземної конкуренції, здійснювану, перш за все, за допомогою високих митних зборів.

Переважання національного або глобального рівня ринкової зв'язку виробництва і споживання в кожному конкретному випадку пов'язано багато в чому з торговельною політикою держави, тобто, з тим, проводить воно політику протекціонізму або вільної торгівлі. Зрозуміло, цей вибір державної політики не є абсолютно вільним (випадково).

Він залежить від об'єктивних конкретно-історичних обставин, які складаються як на національному, так і на глобальному рівнях. Тому при визначенні об'єктивно необхідної державної політики потрібен конкретно-історичний підхід, що охоплює обидва ці рівня – національний і глобальний.

Конкретно-історичний підхід вимагає враховувати, перш за все, рівень і характер промислового розвитку країни. Наприклад, є її промисловий розвиток в даних конкретно-історичних умовах випереджаючим або наздоганяючим.

Класичним прикладом випереджаючого розвитку промисловості може служити Англія в XIX ст. і США в XX. Будучи лідерами світового промислового розвитку, вони виступала в той же час лідерами вільної торгівлі.

Теоретичне обґрунтування вільної торгівлі представив ще на початку XIX ст. Д. Рікардо у своїй теорії порівняльних переваг. Відповідно до цієї теорії, навіть якщо країна програє іншій країні по всіх позиціях і не має жодного абсолютного переваги, вона все одно буде мати в одній з галузей відносним перевагою. А саме – в тій галузі, де розрив рівнів продуктивності між цими країнами є мінімальним. Якщо відстає країна спеціалізується на цій галузі, то це буде вигідно обом країнам, включаючи, насамперед, відстаючу країну.

Теорія порівняльних переваг досі служить категоріальним обґрунтуванням вільної торгівлі. Однак, вона носить (обмежений) характер.

На це ще в XIX столітті звернув увагу Фрідріх Ліст. Він протиставив теорії відносних переваг Д. Рікардо концепцію виховного протекціонізму. Ця концепція є зразком конкретно-історичного підходу до аналізу ринкової зв'язку виробництва і споживання, відповідно до якого та чи інша державна політика ставиться в чітку відповідність до даними історично досягнутим рівнем розвитку національної економіки [2, с. 511–515].

Такий підхід притаманний зокрема історичної школі економічної думки. Наприклад, Ф. Ліст в зв'язку з цим писав: «... абсолютна свобода міжнародної торгівлі – ідея, яка, можливо, тільки через цілі століття в стані буде отримати реальне застосування, – цю ідею панівна теорія приймає за придатну в даний час ... Політична економія в ставленні до міжнародної торгівлі повинна засновувати своє вчення на досвіді, міркувати пропоновані

нею заходи з потребами теперішнього часу і зі своєрідним становищем кожної окремої нації [3, с. 245–265].

Таким чином, внаслідок протекційної системи виграє як зовнішня, так і внутрішня торгівля, бо тільки у націй, які забезпечують промисловими товарами свій власний ринок, споживають свої власні сільськогосподарські продукти, зовнішня і внутрішня торгівля являє вигоди».

Разом з тим Лист підкреслював, що будь-яка надмірність і передчасність в застосуванні принципу протекціонізму карає націю зменшенням її добробуту. На його думку, політична економія в ставленні до міжнародної торгівлі повинна співвідносити пропоновані нею заходи з потребами теперішнього часу і зі своєрідним становищем кожної окремої нації »... [3, с. 211–215].

Таким чином, конкретно-історичний підхід до аналізу ринкової зв'язку виробництва і споживання полягає в чіткому визначенні залежності між торговою політикою держави і історично даним рівнем промислового розвитку національної економіки. У період індустріалізації, коли національна економіка знаходиться на ступені індустріальної трансформації, необхідна політика виховного протекціонізму. У міру того, як національна промисловість стає конкурентоспроможною на світовому ринку, складаються об'єктивні умови для переходу з національного на глобальний рівень ринкової зв'язку виробництва і споживання.

Саме цим шляхом пішли США. У XIX ст. в період свого наздоганяючого розвитку вони строго дотримувалися політики виховного протекціонізму, віддаючи перевагу національному рівню ринкової зв'язку виробництва і споживання.

Навпаки, в XX столітті, у міру того, як США ставали світовим промисловим лідером і переходили від наздоганяючого розвитку до випереджаючого, вони стали активними поборниками вільної торгівлі [4, с. 205–212].

На початку XXI ст. починають проступати історичні тенденції, що характеризують особливість сучасного етапу глобалізації. Багато країн і, перш за все, Китай, впродовж кількох десятиліть проводили фактично політику неомеркантизму [5, с.613–629]. Однак, в даний час в умовах сучасного етапу глобалізації найбільш відповідає конкретним історичним умовам може стати політика протекціонізму.

Таким чином, перехід до політики виховного протекціонізму цілком відповідає сучасному глобальному контексту сучасного етапу глобалізації.

У цих умовах для України необхідна зміна орієнтації з переважно глобального на переважно національний рівень ринкової зв'язку виробництва і споживання. При цьому треба враховувати, що національний і глобальний рівні ринкової зв'язку знаходяться між собою в цілком конкретній залежності.

Таким чином, перехід до політики виховного протекціонізму для проведення нової індустріалізації в Україні цілком відповідає сучасному глобальному контексту.

Ф. Ліст зазначав, що «Історія представляє навіть приклади загибелі цілих націй, які не вміли в сприятливий час дозволити велике завдання забезпечення самостійності за допомогою створення власних фабрик і заводів і міцного промислового і торгового положення» [3, с.117–119].

Україна може використовувати досвід інших країн для поліпшення свого положення.

Література

1. Бюхер К.А. Возникновение народного хозяйства / К.А. Бюхер – М.: Книга по Требованию, 2014. – 726 с.
2. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения – М.: Эксмо, 2016, 1040 с.
3. Лист Ф. Национальная система политической экономии/ Ф.Лист – М.: Социум, 2017. – 452 с.
4. Блауг М. 100 великих экономистов до Кейнса. – СПб.: Экономикс, 2008, 695с.
5. Хекшер Э. Ф. Влияние внешней торговли на распределение дохода / Под ред. А. П. Киреева. – Вехи экономической мысли. Т. 6. Международная экономика. – М.: ТЕИС, 2006, 373с.

Ю. О. Журавльова

*к.н.держ.упр,
доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна*

ОСВІТА ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ

Освіта є однією з основоположних складових, що формують знання, які безпосередньо впливають на розвиток економічної системи країни.

Протягом розвитку цивілізації поняття «освіта» трансформувалось від розуміння її як єдиного цілеспрямованого процесу виховання особистості до сукупності накопичених знань. При цьому значних змін зазнало осмислення ролі освіти: від непродуктивних витрат на розвиток індивідуума до одного з основних елементів людського капіталу; а в подальшому – до ролі освіти в розвитку економічної системи.

У літературі освіта розглядається як галузь соціальної сфери, яка займає особливе місце в економічній системі та є найважливішим чинником економічного розвитку суспільства. Ще в XVII ст. англійський філософ Ф.

Бекон підкреслював, що «майбутнє належить тим, хто працює не руками, а головою» [1, с. 9].

Категорія «освіта» як гранично загальне поняття відоме давно. Вона розглядається сучасними науковцями з різних позицій та визначається як:

- процес зовнішнього впливу на засвоєння індивідом узагальненого об'єктивного, соціального досвіду, норм, цінностей тощо;
- процес, тобто цілісна єдність навчання, виховання й розвитку, саморозвитку особистості;
- спеціальна сфера соціального життя;
- унікальна система, своєрідний соціокультурний феномен;
- сутнісна характеристика етносу, суспільства, людської цивілізації, способів її самозбереження й розвитку;
- соціокультурний інститут, що сприяє економічному, соціальному, культурному функціонуванню і вдосконаленню суспільства;
- результат, тобто рівень загальної культури й освіченості людей [2];
- соціальна система або система соціального типу в переплетенні історико-культурних та соціально-економічних умов.

Взаємозв'язок та взаємодія освіти, знань та розвитку економічної системи здійснюється в двох напрямках:

- перший від освіти → через знання → до економічної системи – характеризує вплив освіти на розвиток економічної системи;
- другий у зворотньому від економічної системи → до знань → та освіти – показує залежність економічного розвитку від рівня освіти.

У загальному вигляді концептуальну схему освіти як системи можна представити так:

- освіта є складовою цивілізаційної системи та системою нижчого порядку;
- освіта тісно пов'язана з людиною та державою і функціонує в триаді «Людина–Освіта–Держава»;
- освіта є інструментом домінування держави у світі та розвитку людини як особистості;
- освіта як категорія має свої чіткі ознаки [3];
- особисте благо (для окремої людини) та суспільне благо, що має бути доступне кожній людині, яка прагне і здатна навчатися і через навчання забезпечувати власний розвиток (відповідно до Конституції України та міжнародних документів, які декларують отримання освіти як основоположного права людини поряд з правом на працю, відпочинок тощо) [4];
- глобальне суспільне благо, має відношення до всіх країн, оскільки освіта – це нові можливості, скорочення нерівності, вирішення проблем зміни клімату та зміна образу мислення [5].

Таким чином, можна зробити висновок, що сфера освіти має багатогранну природу і розглядається як сфера соціального життя, соціокультурний інститут, унікальна система, процес, результат, об'єкт

управління. Із суто соціальної площини сфера освіти переміщується в соціально-економічну, крім того, набуває суспільного значення, змінюючи статус особистого блага на статус суспільного блага із такими властивостями, як невичерпність, неконкурентність, невиключеність та доступність. Суспільний характер благ, що надаються освітою, визначається суспільною природою об'єктивного знання, яке в процесі освіти передається окремим суб'єктам.

Література

1. Бекон Ф. Сочинения в двух томах. 2-е, испр. и доп. изд. Т. 2. М., «Мысль», 1978. 575 с.
2. Сисоєва С.О. Сфера освіти як об'єкт дослідження. *Освітнологія*. 2012. Вип. 1. С. 22–29.
3. Биковська О. Освіта як система. Тріада «Людина-Освіта-Держава». *Рідна школа*. 2017. № 9–10. С.68–73.
4. Антохов А.А. Ринок освітніх послуг в світлі класичного та новітніх підходів до дослідження. *Регіональна економіка*. 2009. № 1. С. 251–259.
5. Education as global public good. URL: http://www.unesco.org/new/en/unesco/about-us/who-we-are/director-general/singleview-dg/news/education_as_global_public_good/#.WATHkvSWIEp

СЕКЦІЯ 3

ПРОБЛЕМИ ТРАНЗИТИВНИХ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

О. В. Горняк

д.е.н., професор

завідувач кафедри економіки та

підприємництва Одеського національного

університету ім. І.І. Мечникова

РОЗВИТОК МІЖФІРМОВИХ ВЗАЄМОДІЙ В УМОВАХ ВІРТУАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

За два останніх десятиліття у міжфірмових взаємодіях відбулися суттєві зміни. По-перше, вони поступово розширюють свій сегмент економічного простору за рахунок ієрархічних та ринкових структур, які в умовах мережевізації та віртуалізації економічної діяльності втрачають свої переваги. По-друге, вони набувають нових форм, які розвиваються на основі квазіінтеграції та мережевих взаємовідносин. По-третє, змінюється їх роль на галузевих ринках, особливо на тих, яким внутрішньо притаманні мережеві форми. Міжфірмові взаємодії органічного вплітаються в сучасну економіку як реальну, так і віртуальну, стаючи іманентною їм формою економічної діяльності. Віртуалізація економічних процесів базується на використанні інформаційних технологій, які забезпечують перехід зростаючої частки економічної діяльності у світ віртуальних знаків [1, с. 308], де людина – це перш за все її інформаційний знак (нік), а товари – бренди, що формуються рекламою. При цьому головна роль відводиться вірі в якість товару. Тому деякі дослідники вважають, що сформувався новий тип капіталу - віртуальний і новий тип ринку – віртуальний фінансовий ринок [2, с. 120], на якому взаємодії відбувається поза матеріальним.

У зв'язку з цим міжфірмова взаємодія між незалежними економічними агентами вписується в контекст віртуальної реальності і навіть має відповідні форми такі як віртуальна корпорація і віртуальна мережева платформа. Міжфірмова взаємодія, як відомо, базується на кооперації господарських суб'єктів. Її стійкість забезпечується залежністю кожного учасника від ресурсів, що контролюються іншими учасниками, а також можливістю комбінувати ресурси і отримувати бажаний результат, що посилюється синергетичним ефектом [3, с. 87]. Фірми, поєднуючи ресурси, здійснюють ті чи інші проекти, залишаючись незалежними. При цьому важливу роль відіграє узгодження планів діяльності і врахування перспектив розвитку. Зростання взаємозалежності фірм змінює їх поведінку як всередині коопераційних угод, так і поза ними, перш за все, на галузевих

ринках. Це, своєю чергою, викликає якісні зміни на цих ринках, які пов'язані з рівнем регулювання економічних взаємодій їх учасників.

В умовах віртуалізації економіки міжфірмові взаємодії набувають нових форм, використання яких надає можливість використовувати переваги сучасних економічних реалій. Віртуальна економіка досліджується багатьма вченими на протязі досить довгого періоду [3, с. 211–221; 4, с. 10–14]. Форми її організації характеризуються великою різноманітністю, але міжфірмові взаємодії досить чітко вписуються в їх контекст. Віртуальна мережева платформа, на якій працюють і взаємодіють фірми-партнери, надає можливість комбінувати ресурси, здатності та компетентності учасників, формуючи тим самим ланцюжок цінності, що відповідає конкретному запиту споживача. При цьому учасники погоджуються дотримуватися певних стандартів, норм і правил в процесі виконання тих чи інших проектів. Продукти віртуальних організацій відрізняються інноваційністю та орієнтацією на споживача. Віртуальні організації забезпечують динаміку розвитку міжфірмових взаємодій в умовах мережевої економіки за рахунок постійних змін у складі учасників, виявлення нових потреб споживачів і переорієнтації на них виконавців. Це, в свою чергу, забезпечує високі конкурентні переваги.

Віртуальна організація, як форма міжфірмової кооперації є поліцентричною і відкритою. Фірми-партнери в ній мають можливість розширювати свої можливості і в той же час зберігати свою гнучкість, що стосується, перш за все, малих та середніх фірм. В рамках віртуальної організації формується своєрідний пул, який забезпечує досить великий обсяг компетентностей, кожна з яких є ключовою для окремої фірми. Такий пул надає можливість забезпечувати потреби кожного окремого споживача відповідними продуктами чи послугами за допомогою формування своєрідних внутрішніх мереж для виконання замовлення. Специфіка міжфірмових взаємодій на основі віртуальної мережевої платформи заключається в тому, що тут створюються умови для спільного використання досвіду фірм-партнерів, розпорошення ризиків, зниження витрат і доступу до ринків. При цьому віртуальні форми міжфірмових взаємодій передбачають довгострокові контракти фірм-партнерів і наявність динамічного пулу. Розрізняють такі форми як віртуальна організація і віртуальна корпорація. Віртуальна організація включає як вертикальні, так і горизонтальні взаємозв'язки фірм-партнерів, а віртуальна корпорація (підприємство) – в основному лише вертикальні. У віртуальній організації, оскільки в ній є партнери, які мають однакові ресурси і компетентності, може виникати конкуренція, в той час, як у віртуальній корпорації партнери доповнюють один одного своїми ключовими компетентностями. Вертикальна мережева платформа створює інституційні рамки функціонування вертикальних організацій і вертикальних корпорацій.

Література

1. Скотний П. В. Економіко-теоретичне знання в парадигмі методології: монографія / П. В. Скотний. – Дрогобич: Ред.-вид. відділ Дрогобицького держ. пед. ун-ту імені Івана Франка, 2011. – 408 с.
2. Деррида Ж. Призраки Маркса. М. 2006. – 256 с.
3. Шерешева М.Ю. Формы сетевого взаимодействия компаний. Курс лекций. Изд. Дом ГУВЭШ. 2010. – 340 с.
4. Горняк О.В. Методологія дослідження віртуальної економіки в сучасній економічній теорії. В. кн.: Актуальні проблеми економіки і менеджменту: теорія, інновації та сучасна практика. За ред. Е.А. Кузнєцова. Херсон. ОЛДІ-ПЛЮС. 2018. – 357 с.

С. М. Макуха

к.е.н., доцент

доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики

Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна

СУЧАСНІ ГЛОБАЛЬНІ ТРЕНДИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

На початку ХХІ століття людство опинилося в стані економічної невизначеності, чому сприяє багато факторів. Перш за все зупинимося на розгляді загальних причин, які з точки зору теорії ускладнюють економічне прогнозування в сучасних умовах. Таких причин виділяють дві. Перша – значне збільшення параметрів, що підлягають економічному аналізу та на яких базується подальше прогнозування. Збільшення складових факторів аналізу відбувається внаслідок розвитку суспільства, виникнення нових технологій, матеріалів та процесів, що значно поширює масштаби діяльності та збільшує кількість учасників і, як наслідок, ускладнює господарські зав'язки. Наступна причина ускладнень економічного прогнозування – стрімке зростання обсягів інформації. Великі дані (Big data) значно поширюють масштаби прогностичної діяльності через що змінюється її стан. В результаті, з одного боку зростає якість та цінність прогнозів, а з іншого збільшується можливість їх неточності. Виходом з такої ситуації стає багатоваріантність економічних прогнозів серед яких виділяють оптимістичний, песимістичний та найбільш вірогідний (знаходиться по середині) сценарії.

Вперше попит на довгострокове політико-економічне прогнозування почав формуватися на межі 1960–1970-х років. У цей час найбільшу популярність здобули прогнози Римського клубу, які стосувалися нерівномірності розвитку, зростання народонаселення, дефіциту ресурсів,

бідності, гонки озброєнь, завдань освоєння космічного простору і Світового океану.

В подальшому, у 1970-1980-х роках почався справжній бум глобального прогнозування. Найбільший міжнародний резонанс отримали прогнози Тристоронньої комісії (англ. Trilateral Commission), неурядової організації, яка складається з представників Північної Америки, Західної Європи та Азії (Японії і Південної Кореї), офіційна мета якої – обговорення та пошук рішень світових проблем. Штаб-квартири у Вашингтоні, Парижі та Токіо. Відомі також прогнози незалежної комісії під головуванням Вільяма Брандта, яка була створена у 1980 році для аналізу питань міжнародного розвитку. Результат цього звіту дав розуміння різких відмінностей в економічному розвитку як Сходу, так і Заходу. Свої прогнози робила РЕНД корпорація (англ. RAND – Research and Development «Дослідження та розробка») – американська некомерційна організація, яка виконує функції стратегічного дослідницького центру, що працює на замовлення уряду США, їх збройних сил і пов'язаних з ними організацій. Ці та інші організації ставили завдання пошуку шляхів довгострокового економічного розвитку та впливу на громадську думку.

У 1980-1990-х роках намітився певний спад інтересу до глобального довгострокового прогнозування: більшим попитом, ніж комплексні прогнози, стали користуватися дослідження по вузькій тематиці. Однак, в подальшому, на початку 2000-х років посилення глобалізаційної взаємозалежності світу стимулювало зростання зацікавленості до стратегічного прогнозування. В результаті з кінця 1990-х років з'являється велика кількість тематичних середньострокових прогнозів в сфері економіки, енергетики, екології, технологічного розвитку, демографії, тощо.

Сьогодні головним напрямком є спроби комплексного довгострокового прогнозування. Особливу увагу їм приділяють ООН та інші міжнародні організації, США, ЄС і Китай [1].

Вирішення найскладнішого завдання довгострокового прогнозування економічного розвитку в Україні вимагає системного та послідовного аналізу глобальних тенденцій, який має виводити на конкретні оцінки і пропозиції. На цій основі було б раціонально будувати стратегію розвитку економічної безпеки України в інтересах підвищення якості життя її громадян шляхом зміцнення міжнародних позицій та впливу на процеси, що відбуваються у глобальному світі.

Які ж сьогодні намітилися найбільш характерні глобальні тренди та як вони впливають на можливості розвитку національної економіки України?

По-перше, найближчими роками (до 2030 р.) відбуватимуться істотні трансформації у сфері грошового обігу та у банківській сфері [2]. Послаблення валют обумовлено накопиченням державами в усьому світі рекордної кількості заборгованості, що і далі підриватиме довіру до системи

фіатних грошей через втрату довіри до урядів. В результаті, відбуватиметься масове розповсюдження криптовалют, та збережеться тенденція перетворення світу на загальний фінансовий простір. Паралельно, внаслідок цілої низки причин, які ще більше загострилися в умовах поширення пандемії COVID-19, відбувається уповільнення зростання ВВП всіх провідних економік, насамперед, США і Китаю. Як наслідок, виробництво дедалі регіоналізується, а фінансова та інституційна системи залишаються глобальними. В результаті, посилюються протиріччя між глобальною фінансовою інституційною системою і макрорегіональними центрами сили, окремі держави починають претендувати на роль регіональних лідерів. Маленькі держави робитимуть політичний виклик великим впливовим країнам [3]. Як результат, змінюватиметься розподіл ролей у глобальному просторі, чому додатково сприятиме слобалізація (уповільнення темпів зростання), реіндустріалізація (решоринг) у розвинених країнах та загострення боротьби за лідерство. По-друге, істотним напрямком світових трансформацій буде швидке поширення електромобілів та безпілотних летальних апаратів. На думку фахівців автомобілі на електричній тязі складуть в 2020-х роках п'яту частину глобальних продажів легкових машин, а до 2040 року – половину. Але до 2030 року вони не зможуть витиснути автомобілі з традиційними двигунами внутрішнього згорання. Поряд з тим, спостерігатиметься бум комерційних безпілотних літальних апаратів, так що до кінця десятиліття у небо одних тільки США можуть піднятися 6,5 мільйона дронів [2]. Така ситуація кардинально трансформуватиме ринок праці.

По-третє, створення доданої вартості буде перетікати в цифрові сектори (ІТ, онлайн-торгівля, інтернет-банкінг, електронні платежі, сервіси з надання онлайн-послуг, інтернет-реклама, інтернет-ігри та ін.). В результаті відбуватиметься тотальна цифровізація економіки. На думку фахівців представництва компанії Huawei в Україні обсяг цифрової економіки в світі у 2025 році сягне 23 трлн. доларів США [4]. Основою такого зростання стане трансформація галузей економіки на базі інтелектуальних підключень. Цифровий розвиток як процес входження цифрових технологій у суспільне життя є одним із провідних світових трендів, що зумовлюють зміст і характер змін в економіці та суспільстві [5, с. 5]. В результаті цілком закономірним є очікування фундаментальних змін в економіці від прийдешньої цифрової революції, адже поява електронних продуктивних сил неминуче змінить характер і зміст суспільних виробничих відносин [6, с. 3]. Розвиток та впровадження у виробництво штучного інтелекту сприятиме створенню самовідтворювальних промислових систем, появи комп'ютерних програм, що здатні самодописуватися. Все це змінюватиме структуру суспільного відтворення, збільшуватиме простір і межі економіки. Крім двох традиційних підрозділів суспільного відтворення (виробництва інвестиційних товарів і споживчих благ) з'являється третій підрозділ – виробництво знань [6, с. 15].

Поряд із зазначеними глобальними трендами на структуру відносин та динаміку розвитку світового господарства впливатимуть стрімке розширення інтернету речей, який кардинально змінить повсякденне життя людей. Основна частка продаж буде здійснюватися online. Через розвиток віртуальної реальності (VR) люди не будуть «прив'язані до місця» що трансформує умови ведення бізнесу та господарські відносини. Нові технології дедалі розширюватимуть можливості людини.

Зазначені та інші глобальні зміни створюють відповідні виклики для економіки України на які нашаровується низький рівень доходу людей, безробіття, деіндустріалізація, клановість, сировинна спеціалізація економіки та експорту. Зазначені негативні впливи посилюються і через об'єктивні обставини в умовах пандемії вірусу. Все це потрібно враховувати при визначенні найближчих, середніх та довгострокових цілей економічного розвитку національної економіки.

Висновки. Контури майбутнього постійно змінюються. Це відбувається як внаслідок перетину мегатенденцій, так і внаслідок дій ключових суб'єктів світової економіки на тлі зростаючого впливу людського фактору. Тому, з метою збільшення шансів позитивного розвитку потрібен детальний аналіз як самих глобальних трендів, так і умов та можливостей національної економіки в них вписатися. Врахування глобальних факторів впливу формуватиме умови скорішого подолання застарілого відставання економіки України від провідних центрів сили та виведення її на траєкторію стійкого економічного розвитку.

Література

1. Стратегический глобальный прогноз 2030 // Международная жизнь [Електронний ресурс] доступний с: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/392>.
2. Тренды, которые изменят мир к 2030 году: прогноз DEUTSCHE BANK [Електронний ресурс] доступний с: <https://www.dw.com/ru> (дата обращения 29.11.2020).
3. Амелин А. 19 Трендов, которые кардинально изменят нашу жизнь в следующие 10 лет [Электронный ресурс] доступний с: <https://ceoclub.com.ua/expertise/19-trendov-kotorye-izmenyat-vashu-zhizn-v-sleduyushie-10-let> (дата обращения 7.11.2020 г.).
4. Офіційний сайт Укринформ. [Електронний ресурс] доступний з: <https://www.ukrinform.ru/rubric-technology/2778374-obem-cifrovoj-ekonomiki-mira-za-pat-let-vyrastet-do-23-trilliona-huawei.html> (дата звернення 11.11.2020).
5. Гриценко А.А. Цифровий розвиток: структура, капіталізація та соціалізація // Економічна теорія. 2018. № 4, С. 5.
6. Зверяков М. І. Економічний розвиток в епоху становлення «цифрового капіталізму» // Економіка України. 2020. № 8 (705), С. 15.

В. В. Коваленко
д.е.н., професор
професор кафедри банківської справи
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна

ПОТОКИ ПРЯМОГО ІНВЕСТИВАННЯ В УМОВАХ COVID-19

Довгострокова динаміка потоків прямого інвестування у світі, починаючи з 2008 року анемічна. Якщо виключити коливання, обумовлені такими ситуативними чинниками, як податкові реформи, мета -угоди і нестабільність фінансових потоків, то за останнє десятиліття середньорічне зростання потоків прямого інвестування склало лише 1 % у порівнянні з 8 % в період 2000-2007 рр., і більше ніж 20 % до 2000 року. Серед основних чинників довгострокового уповільнення потоків прямого інвестування можна відзначити зниження їх прибутковості, поширення таких форм інвестицій, які не вимагають вкладень в дорозі в активи, і менш сприятливий інвестиційний клімат.

У 2018 році світові потоки прямих іноземних інвестицій продовжували скорочуватися (на 13 %, до 1,3 трлн дол. США в розвинуті країни досягли найнижчого показника з 2004 року) [1]. Варто зазначити, що скорочення прямих потоків інвестицій тривало вже третій рік поспіль. Якщо в 2017 році, зниження було викликано головним чином поступальною активністю в сфері зливань та поглинань, то падіння у 2018 р. було в першу чергу обумовлений репатріацією американськими БНП свого накопиченого прибутку після податкових реформ кінця 2017 р. Про масштаби впливу цього фактору свідчить те, що обсяг прямого інвестування у світі у першій половині 2018 р. був на 40 % меншим у порівнянні із обсягами аналогічного періоду 2017 р., а за результатами 2018 р. США взагалі не потрапили до списку 20 найбільших країн-інвесторів.

У 2019 році значно збільшився вивіз інвестицій розвинених країн. Розвинені країн інвестували за кордоном 917 млрд дол США, що на 72 % вище аномально низького показника 2018 року. Японія знову стала найбільшим іноземним інвестором, показавши стрибок вивезення інвестицій до 227 млрд дол США, причому більша частина збільшення припадала на одну велику мета угоду.

Приплив потоків прямого інвестування в країни, що розвиваються зменшився незначно, на 2% до 685 млрд дол США. З 2010 року приплив у ці країни був відносно стабільним і коливався в набагато більш вузькому діапазоні, ніж приплив в розвинені країни, склавши в середньому 675 млрд дол США.

Отже, в середньому потоки прямих інвестицій за групами країн з доходом вище середнього і середнім рівнем доходу були стабільними або

трохи збільшилися. Тільки в найменш розвинених країнах обсяг потоків прямих інвестицій скоротився на 5,7 %.

Пандемія COVID-19 обмежила іноземні інвестиції в Африці, що відображає глобальну тенденцію. Спад збільшувався низькими цінами на нафту і сировину через зменшення попиту на інвестиційний профіль континенту. Виходячи з оцінки зростання ВВП і ряду специфічних для інвестицій факторів, прогнозується зниження прямих інвестицій на 25–40 % до 25–35 млрд дол США. Оголошені інвестиційні проекти «з нуля» вже продемонстрували в першому кварталі 2020 р. яскраво виражену негативну тенденцію. У 2019 р. обсяг інвестицій в Африку вже скоротився на 10 % до 45 млрд дол США.

Очікується, що прямі інвестиції в Азії будуть серйозно уражені кризою COVID-19. Регіон першим випробував наслідки карантинних заходів і зупинки виробництва, що призвело до серйозних перебоїв у ланцюжку поставок в таких галузях, як автомобільна промисловість, електроніка та одяг [2]. Експорт з Азії знизився на 19 % до 328 млрд дол США через зниження цін на сировинні товари, геополітичну напруженість та скорочення експорту прямих інвестицій із Китаю.

Пандемія COVID-19 скоротить приплив прямих інвестицій в розвинені країни на 25-40 % відсотків, порівняно з 800 млрд. дол США у 2019 р. Падіння корпоративного прибутку матиме прямий вплив на реінвестицію доходів – важливу складову прямих інвестиційних потоків. Скоротяться нові капітальні інвестиції, що вже відзначилося на скороченні кількості міжнародних IPD та декларованих інвестиціях з нуля в першому кварталі 2020 р.. Тенденції прямих інвестиційних потоків також можуть бути порушені надзвичайними заходами COVID–19, включаючи посилення контролю за інвестиційними потоками. Очікувані вимоги щодо підвищення стійкості ланцюга поставок у критично важливих галузях можуть вплинути на довгострокові тенденції.

Падіння кількості та вартості анонсованих проєктів з нуля в першому кварталі 2020 р. (на 25 %), стали ще однією ознакою того, що капітальні витрати будуть різко скорочені. Очікується, що найбільше скоротиться приплив до Європи (на 30-45 %) через драматичний вплив пандемії на кілька великих країн регіону та економічну нестабільність, яка їй передувала. Прогнозований приплив прямих інвестицій до Північної Америки зменшиться на 35 %.

Реагування на COVID-19 має значну складову інвестиційної політики. Понад 70 країн вжили заходів за для пом'якшення негативного впливу на прямі інвестиції, або, навпаки, для захисту вітчизняної промисловості від іноземних поглинань.

Нові заходи національної інвестиційної політики свідчать про більш критичне ставлення до іноземних інвестицій. Ще до пандемії, у 2011 року щонайменше 11 країн внесли нові механізми відбору іноземних інвестицій. Зміни включали додавання секторів або заходів, на які поширюються

правила відбору, зниження порогових значень або розширення визначення «іноземні інвестиції». Інші нові правила збільшили зобов'язання іноземних інвесторів щодо розкриття інформації, збільшили терміни перевірки законом або запровадили нові цивільні, кримінальні та адміністративні санкції за недотримання зобов'язань.

У 2018 р. близько 55 країн прийняли щонайменше 112 заходів, які впливають на іноземні інвестиції, більше третини з яких були пов'язані з введенням нових обмежень або правил. Вони в основному відображали занепокоєння з приводу проблем національної безпеки, продажу критично важливої інфраструктури, ключових технологій та інших важливих бізнес-активів у іноземну власність. Близько 60 % цих заходів належали до інвестиційної політики азіатських країн, що розвиваються.

Криза COVID-19 впливає на зменшення потоків прямих інвестицій. Зазначений вплив, хоча і значно значний для усього світу, але буде залежати від регіонального світового розподілу. Очікується, що найбільші скорочення прямих інвестицій відбудуться в країнах, що розвиваються, оскільки вони більше залежать від інвестицій, а основний профіль у багатьох з них – видобувні ресурси, а інвестиції у ці галузі дуже сповільнилися із початком пандемії. За прогнозами, приплив світових прямих інвестицій скоротиться до 40 % до кінця 2020 р. Це призведе до зниження нових інвестиційних потоків нижче рівня \$ 1 трлн вперше з 2005 року. За прогнозами, прямі інвестиції скоротяться ще на 5-10 % у 2021 р., та їх відновлення розпочнеться у 2022 р. Ймовірність повернення прямих інвестицій у 2022 р. до довгострокової тенденції, яка спостерігалася до пандемії, можливий, але лише при верхній межі очікувань.

У відповідь на пандемію COVID-19 наразі відбулись суттєві зміни у життєдіяльності багатьох держав світу [3]: запровадження надзвичайного стану в цілому по країні або в окремих регіонах чи сферах: у Китаї, США, Італії, Іспанії, Німеччині, Чехії, Польщі, Латвії, Естонії, Угорщині, Болгарії, Японії, Південній Кореї тощо; запровадження майже у всіх країнах санітарно-епідеміологічних заходів (карантинні зони, перевірка температури, скасування масових заходів, закриття навчальних та культурно-розважальних закладів); встановлення обмежень виїзду/в'їзду до країн та пересування всередині країн; посилення ролі державного управління в надзвичайних умовах; різке скорочення економічної активності внаслідок карантинних заходів та встановлення обмеження трудової діяльності; введення нових дистанційних форм праці та освіти.

Наразі, вище зазначене, суттєво впливатиме на формування прямих інвестиційних потоків у найближчий час.

Література

1. ООН. Доклад о мировых инвестициях 2019 г. Конференция организации объединенных наций по торговле и развитию. URL:

https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_overview_ru.pdf.

2. ООН. Доклад о мировых инвестициях 2019 г. Конференция организации объединенных наций по торговле и развитию. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2020_overview_ru.pdf.

3. Україна у 2020-2021 роках: наслідки пандемії. URL: <https://www.me.gov.ua/>.

Д. С. Маслов
викладач кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна

ЗАГАЛЬНІ ТА ОСОБЛИВІ РИСИ ВІДНОСИН ДЕРЖАВНОГО БОРГУ У ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ

Державний борг зростає швидшими темпами під час економічних криз, що пов'язано з суперечністю між обсягом і структурою попиту та обсягом і структурою пропозиції. В Україні це чітко спостерігалось на прикладі кризи 2007–2009 років. У той же час криза 2014–2016 років була специфічною для української економіки у сенсі зниження величини державного боргу. Це пояснюється дуже значною девальвацією національної валюти та інфляцією. Але, якщо дивитись на динаміку показника відношення обсягу державного боргу до ВВП, то можна побачити, що він зростав як під час кризи 2007–2009 так і під час кризи 2014–2016. Зниження державного боргу у 2014–2016 роках відбулося саме завдяки зниженню внутрішнього державного боргу.

Внутрішній державний борг, що номінований у національній валюті, хоча і розміщується з більш високими ставками дохідності, залишає більше простору для економічної політики, а саме зниження боргового навантаження через девальвацію та інфляцію під час значних економічних потрясінь. Саме через інфляцію та девальвацію національної валюти під час кризи 2014–2016 років внутрішній державний борг, номінований у доларах, не зростав, а, навпаки, скорочувався. Це скорочення склало у 2014 році 12,8%, а у 2015 році – 28,8%. Внутрішній державний борг, номінований у гривнях, зростав у 2014–2016 роках. Одночасно той же самий показник, але номінований у доларах США, скорочувався.

Зовнішній державний борг демонстрував прискорене зростання як під час кризи 2007–2009 років, так і під час кризи 2014–2016 років. Зовнішній державний борг пов'язаний з нерівномірним розвитком промислового капіталу різних країн. Якщо деякі країни є нетто-експортерами, то повинні існувати країни нетто-імпортери. Україна відноситься до країн нетто-

імпортерів. В Україні від'ємний торгівельний баланс почав спостерігатися з 2006 року і майже завжди залишався від'ємним, окрім періоду 2014–2016 років. Але позитивне сальдо торгівельного балансу у 2014–2016 роки було пов'язано не зі зростанням експорту, а з тим, що падіння імпорту виявилось більш значним, ніж падіння експорту [1].

Оскільки Україна належить до країн нетто-імпортерів, український зовнішній державний борг повинен зростати для того, щоб існувала можливість для купівлі товарів імпорту, який перевищує експорт. З іншого боку, країни нетто-експортери повинні позичати гроші таким країнам, як Україна, щоб мати можливість продавати їм свої товари.

За таких умов, коли країна тривалий часовий період знаходиться у фактичному статусі чистого імпортера, буде зростати її зовнішній борг, що буде приводити і, за інших рівних умов, до зростання вартості його обслуговування.

Особливою рисою українського державного боргу є висока вартість обслуговування при порівняно невисокому показнику відношення обсягу державного боргу до ВВП.

Згідно з Пактом про стабільність та зростання, боргове навантаження держави, що розраховується як відношення державного боргу до ВВП, не повинно перевищувати 60%, або якщо цей показник перевищує межу 60%, то він повинен знижуватися «в достатній мірі і наближатися до референтного значення із задовільним темпом» [2]. Україна у 2019 році відповідала цьому критерію.

Незважаючи на порівняно низький показник відношення величини державного боргу до ВВП в Україні, видатки на утримання державного боргу є дуже високими. Це пов'язане з завищеною нормою позичкового відсотка за державним боргом. Поясненням надзвичайно високих ставок хоча б частково може бути не достатньо ефективна політика з управління державним боргом.

Важливим кроками в управлінні державним боргом є зниження відсоткових виплат за борговими зобов'язаннями та збільшення частки довгострокових позик. Але незважаючи на високий попит на середньострокові і довгострокові облігації державної позики, обсяг продажу цих цінних паперів був набагато нижчим не тільки за обсяг продаж короткострокових облігацій, але і за попит на середньострокові і довгострокові облігації. Разом з тим, при значному перевищенні попиту над обсягом продажу державних облігацій, ставки дохідності облігацій у деякі періоди або не знижувалися, або знижувалися дуже повільно. Облігації державної позики є джерелом доходів для представників української держави, що мають безпосередній або опосередкований вплив на формування монетарної та фіскальної політики, до якої відноситься і управління державним боргом.

Для того, щоб виключити будь-який потенційний конфлікт інтересів у сфері управління державним боргом, необхідно заборонити мати у

власності ОВДП та отримувати доходи від інвестицій у ОВДП будь-яким особам, уповноваженим на виконання функцій держави, що мають вплив на формування монетарної та фінансової політики, та членам їх сімей. До таких осіб відносяться члени правління та наглядової ради НБУ, працівники Міністерства фінансів, Прем'єр-Міністр, Президент, депутати Верховної Ради та інші.

Для зниження дохідності облігацій державної внутрішньої позики також доцільним є сприяння зростанню попиту на них через запровадження широкого та легкого доступу до купівлі державних облігацій населенням через відділення банків та мобільний банкінг.

Література

1. *Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі послугами (1996-2019). Державна служба статистики України : веб-сайт. URL: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/zd/zd_rik/zd_u/gsp_u.html (дата звернення: 24.07.2020).*

2. *Introducing the Euro: convergence criteria. EUR-Lex : web-site. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l25014> (last accessed: 08.08.20).*

К. О. Шатненко

*к.е.н., старший викладач кафедри
загальної економічної теорії та
економічної політики Одеського
національного економічного університету, м. Одеса, Україна*

УМОВИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІННОВАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ

Важливою властивістю сучасної економічної системи є її інноваційний розвиток. Його недоцільно розглядати окремо від об'єктів та суб'єктів економічних відносин, оскільки він визначається рівнем їх розвитку. У той же час економічні відносини розвиваються завдяки інноваційному розвитку. Це досить яскраво проявляється у порівнянні показників інноваційної діяльності між різними за економічним розвитком країнами.

Інноваційна діяльність – це діяльність, пов'язана зі створенням, розповсюдженням та впровадженням інновацій. Тому дослідження інноваційної діяльності виходить з аналізу показників, що відображають результати цих процесів. Такий підхід знаходиться у основі лінійної моделі інновацій. Вона виходить з того, що інноваційний процес можна розділити на етапи. І першим етапом є розвиток фундаментальної науки, науково-дослідних інститутів. Тобто дослідження слідує за логікою виникнення інновацій, коли спочатку виникає ідея, а потім її втілення. Тому для оцінки

першого етапу поширеним є показник витрат на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (табл. 1)

Таблиця 1

Витрати на НДДКР за 2010 – 2018 рр., % від ВВП

Країни	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
США	2,7	2,8	2,7	2,7	2,8	2,8	2,8	2,8	2,8
Великобританія	1,7	1,7	1,6	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Німеччина	2,7	2,8	2,9	2,8	2,9	2,9	3,0	3,0	3,1
Японія	3,1	3,2	3,2	3,3	3,4	3,3	3,2	3,2	3,3
Китай	1,7	1,8	1,9	2,0	2,0	2,1	2,1	2,1	2,2
Польща	0,7	0,7	0,9	0,9	0,9	1,0	1,0	1,0	1,2
РФ	1,1	1,0	1,0	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,0
Білорусь	0,7	0,7	0,7	0,7	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6
Україна	0,8	0,7	0,8	0,8	0,6	0,6	0,5	0,4	0,5

Джерело: складено автором на основі [1].

Дійсно, найбільш розвинені країни, які є активними учасниками інноваційного процесу, здійснюють найбільші витрати на розвиток НДДКР. Проте варто розуміти, що ці витрати лише закладають потенціал для інноваційного розвитку, але не гарантують його. Інноваційний розвиток неможливо запровадити, якщо економічна система його не сприймає. Тому варто його розглядати з точки зору альтернативного підходу – національної інноваційної системи. Він полягає у тому, що інноваційний процес є результатом складних зв'язків, саме тому аналіз варто розпочинати з дослідження економічної системи [2, с. 26].

Варто звернути увагу на те, що концепція НІС передбачає унікальність умов кожної країни. При цьому така опора на національні кордони не передбачає замкненість системи, оскільки вона є органічною частиною світової економічної системи. Проте варто розуміти, що економічні відносини здійснюються завжди в конкретних формах, заданих конкретною національною системою.

Поняття «система» виражає складність інноваційного процесу, який відбувається на основі прямих та обернених зв'язків, які не завжди є послідовними, спрямованими. Досить складно чітко визначити, які саме ланки мають існувати, щоб інноваційна система себе відтворювала, адже вона спирається на сукупність формальних та неформальних інститутів. Існують спроби віднайти так звані «системні помилки» [3, с. 26 – 27], проте варто пам'ятати про специфіку кожної країни.

Виникнення та впровадження інновацій зумовлене потребою в них. Головним мотивом інноваційної діяльності є максимізація прибутку. Тому якщо в економічній системі існують інші шляхи для максимізації прибутку, які не потребують стільки витрат та є менш ризикованими, економічна система не буде сприймати інновації. Така система відтворюється відносинами «периферійного капіталізму» [4, с. 6 – 7]. Тому в таких країнах

національна інноваційна система може розвиватися лише за умови перебудови капіталістичної системи.

Таким чином, динаміка сучасного економічного розвитку визначається інноваційним розвитком. Тому шляхи його запровадження та прискорення виступають пріоритетом економічної політики прогресивних країн. Для дослідження інноваційного розвитку доцільно застосовувати концепцію національної інноваційної системи. Розвиток відносин з приводу створення інновацій залежить від стану НІС, який визначається наявною економічною системою країни.

Література

1. *Офіційний сайт Світового банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.*
2. *Lundvall Bengt-Åke National Innovation Systems – Analytical Concept And Development Tool, Dynamics Of Industry And Innovation: Organizations, Networks And Systems / Bengt-Åke Lundvall. – Copenhagen, Denmark, 2005. – 41 p.*
3. *Грига В. Особливості формування національних інноваційних систем / В. Грига // Вісник Національної Академії наук України. – 2009. – № 10. – С. 22 – 35.*
4. *Зверяков М. І. Економічний розвиток в епоху становлення «цифрового капіталізму» / М. І. Зверяков // Економіка України. – 2020. – № 8. – С. 3 – 23.*

С. О. Даниліна

к.е.н., доцент

*доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики*

*Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна*

СВІТОВА ЕКОНОМІЧНА КРИЗА ТА ПАНДЕМІЯ: ВТРАТИ І НАСЛІДКИ

Нова економічна криза, про настання якого оголосив МВФ, може стати найбільшою і найпотужнішою з часів Великої депресії 1930-х років. Пандемія коронавірусу привела до безпрецедентних проблем у світовій економіці, наслідки яких люди в усьому світі будуть відчувати протягом наступних кількох років. А дату завершення цієї кризи і наслідки поки майже неможливо спрогнозувати, оскільки пандемія коронавірусу все ще триває.

Згідно із прогнозом Організації економічного співробітництва і розвитку, зростання світової економіки в цьому році через коронавірус

може сповільнитися до 2,4%, в порівнянні з 2,9%, які прогнозувалися ще взимку.

Але це не найгірший сценарій – якщо пандемія триватиме ще довго, в тому числі на території Євросоюзу і США, то глобальне економічне зростання впаде до 1,5%, а багато топ-економік світу опиняться в рецесії, а світовий ВВП за підсумками року виросте не більше ніж на 1–1,5%. Збитки від коронавірусу вже перевищили втрати від терактів 11 вересня 2001 року і глобальної фінансової кризи 2008 року.

Галузі економіки, які зазнають найбільших збитків через пандемію – туризм і пов'язані з ним сфери: авіаційні і морські перевезення, готельний, гральний та розважальний бізнес.

Так само з проблемами зіштовхнуться виробники автомобілів і одягу – в першу чергу, через руйнування логістичних ланцюжків, багато з яких замкнуті на Європу і особливо – Китай. Нафтогазовий сектор, металургія, хімічна промисловість, сільське господарство і медіа від кризи повинні постраждати менше. А ось компанії телекомунікаційної і фармацевтичної сфер від епідемії навпаки можуть виграти, що пов'язано з підвищеним попитом на їхні товари і послуги.

Зараз світову економіку охопила лихоманка. Наприклад, ще на початку пандемії продаж авто в Китаї впав на 92% (це найбільший ринок збуту автомобілів в світі), прибутки китайських компаній обвалилися на 38%, а сама китайська економіка за підсумками першого кварталу впала на 6,8% – максимально за останні кілька десятиліть. Падіння очікує світову торгівлю – приблизно на 13–32% за підсумками 2020 року. Однак найбільше нова криза вдарить по робочих місцях. Тільки за місяць з початку карантину в США про своє безробіття повідомило близько 22 млн. чоловік – це кожний восьмий працездатний американець. Це найбільша кількість безробітних в США за всю історію офіційних спостережень Американської служби праці (з 1960-х років).

Зростання безробіття спостерігається в усьому світі, незабаром це може призвести до рекордного зростання кількості людей, що живуть за межею бідності – їх може побільшати на 500 млн. чоловік, що зведе нанівець всю роботу з подолання бідності за останні 20 років. Наприклад, Бангладеш, де понад 1 млн. чоловік в текстильній галузі звільнили або відправили по домівках через скасування і призупинення замовлень.

Так само прогнозується, що близько 8,3 млн. жителів арабських країн загрожує зuboжіння через соціально-економічні наслідки пандемії [1]. Згідно з прогнозом МВФ, економіка світу в 2020 році впаде на 3% – максимально за останні кілька десятиліть. Це означає, що в світі буде вироблено приблизно на 2,7 трлн. дол. менше товарів і послуг, ніж в 2019 році.

Особливість нової кризи не тільки в тому, що вона створює безпрецедентну невизначеність, але і в тому, що найболючіше вона б'є по робочих місцях, змінює ланцюги виробництва і доставки товарів, руйнує

сектори економіки, зокрема туристичний (через пандемію без роботи в світі можуть залишитися 75 млн. чоловік, що працюють в сфері туризму), транспортний і навіть енергетичний (через падіння попиту на нафту).

Падіння ділової активності в світі виявилось настільки масштабним, що призвело до рекордного скорочення споживання нафтопродуктів. Попит на нафту дуже різко впав, а ціна американської нафти WTI 20 квітня 2020 року опустилася до від'ємного значення – вперше в своїй історії. За мінус 40 дол. за барель можна було придбати нафтові ф'ючерси (біржові контракти), які передбачають поставку нафти в травні.

Обвал цін на нафту стався ще й тому, що вільної нафти в світі занадто багато. Її споживання скоротилося, адже зменшилася кількість авіарейсів, впав попит на перевезення людей на автомобілях і дизельних потягах, скоротилося споживання нафтопродуктів і промисловими компаніями, які зупинили свої заводи на карантин.

Значну частину нафти, яка зараз видобувається, перенаправляють в сховища для того, щоб продавати її пізніше, коли економіка вийде з карантину. Однак ці сховища критично заповнені. Країни, які видобувають нафту, домовилися про рекордне скорочення видобутку – на 10%, починаючи з травня 2020 року. Однак, за оцінками Міжнародного енергетичного агентства, попит на нафту міг скоротитися на 30%, тому навіть рекордне зменшення видобутку не призведе до зупинки падіння цін.

Для України нова криза стане ще більшим ударом, ніж для решти світу. Українська економіка дуже залежить від ситуації в світі, зокрема, від попиту і пропозиції на товари українського експорту (металургія і аграрна продукція) і ціни на товари, які Україна імпортує (переважно енергоресурси і готові вироби – автомобілі, побутова техніка, комп'ютери і т. п.).

Згідно з прогнозом МВФ, ВВП України через пандемію впаде на 7,7%, тоді як економіка світу – на 3%. Відновлення після кризи для України буде більш тривалим, ніж для решти світу: зростання ВВП України в 2021 році прогнозується на рівні 3,6%, тоді як зростання економіки світу – на 5,8% [2].

Це означає, що нова криза тільки збільшить розрив між Україною і розвиненими країнами: як за показником конкурентоспроможності економіки, так і за показниками якості життя.

Як само криза та пандемія вплинули на економіку України:

1) Уже зараз безробіття в Україні сягає рекордного рівня: за час карантину тільки офіційно за допомогою до держави звернулося 90 тисяч українців, в цілому ж кількість безробітних могла зрости на 1,3 млн. чоловік.

2) Відбулося скорочення продажів на 70%. Більш ніж половина закладів громадського харчування припинили роботу, а без роботи залишилося понад 160 тисяч осіб.

3) Втричі знизився прибуток служб таксі, істотно знизилась кількість замовлень.

4) Подешевшала нерухомість та ціни на оренду житла.

5) Судова система заморожена – під час карантину в Україні було перенесено понад 5000 судових засідань.

6) 29% українських компаній зупинили свою діяльність, 6% – повністю закрили бізнес.

7) Прибуток малого і середнього бізнесу впав на 20–50%, було скорочено 10–25% працівників.

8) Кількість вакансій скоротилась майже вдвічі, але майже в 5 разів виріс попит на деякі професії (кур'єр, комплектувальник тощо) [3].

Головні економічні проблеми в Україні розпочнуться тоді, коли посправжньому будуть відчуватися наслідки падіння в світовій торгівлі, зокрема, падіння попиту на товари українського експорту.

На посилення кризи вплине і уповільнення економіки Китаю, який в даний час є найбільшим торговим партнером України: менші обсяги виробництва і будівництва в Китаї будуть означати падіння попиту на українську металургію, а менші обсяги імпорту товарів з Китаю в Україну призведуть до падіння митних і податкових надходжень в український бюджет.

Хоча б частково врятувати економіку України від стрімкого падіння може аграрна промисловість. Адже під час економічної кризи люди схильні заощаджувати на купівлі будь-яких товарів, крім їжі.

Тому, за підсумками 2020 року український агросектор може істотно збільшитися, особливо щодо всієї економіки України (зокрема тому, що зменшаться розміри промисловості та сектора послуг у загальній структурі ВВП). А експорт аграрної продукції в цьому році може взагалі перевищити 50% загального експорту товарів з України (зараз він становить близько 40%) [4].

Література

1. *Экономические последствия пандемии коронавируса грозят нищетой для еще 500 млн жителей Земли. Информационное агентство «Интерфакс – Украина»: веб-сайт. URL: <https://interfax.com.ua/news/economic/653588.html>*

2. *Пандемия коронавируса: министр экономики назвал два ключевых мероприятия для поддержания промышленности. Информационное агентство «ТСН»: веб-сайт. URL: <https://tsn.ua/ru/groshi/pandemiya-koronavirusa-ministr-ekonomiki-nazval-dva-klyuchevyh-meropriyatiya-dlya-podderzhki-promyshlennosti-1517961.html>*

3. *Информационное агентство «UBR»: веб-сайт. URL: <https://ubr.ua>.*

4. *Новая великая депрессия: последствия коронавируса для мировой и украинской экономики. Информационное агентство «Hromadske»: веб-сайт. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/novaya-velikaya-depressiya-posledstviya-koronavirusa-dlya-mirovoj-i-ukrainskoj-ekonomiki>*

О. С. Шараз
к.е.н., доцент
доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна

ПРОДУКТИВНІСТЬ ПРАЦІ В УКРАЇНІ: ЧИ ДОПОМОЖЕ ЦИФРОВІЗАЦІЯ?

Неоднозначний характер ринкових перетворень та особливості останнього часу призвели до падіння продуктивності праці як одного із ключових показників, який відображає ефективність всього суспільного виробництва. Аналіз показав, що Україна по даному показнику катастрофічно відстає від розвинених країн світу та навіть від країн пострадянського простору. Відставання обумовлено низкою факторів, перш за все використанням застарілих технологій. Питання підвищення продуктивності праці в Україні на сьогоднішній день є одним з першочергових для успішного розвитку продуктивних сил. Для підвищення продуктивності праці в Україні потрібні кардинальні структурні зміни.

В останній час у економічній літературі зазначається, що цифровізація є найважливішим фактором зростання продуктивності та оптимізації структури економіки»[1]. У доповіді Українського інституту майбутнього «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою» [2] відзначено, що подолати зниження продуктивності праці та призвести до її підвищення здатна цифрова трансформація національної економічної системи. Так, все більше й більше дослідників – теоретиків і практиків – залучаються до пошуку рішення проблем, які породжуються цифровізацією, штучним інтелектом, інтернетом речей, роботизацією, хмарними сховищами і великими даними. Німецький економіст, засновник Всесвітнього економічного форуму Клаус Мартін Шваб зазначає, що електронно-цифровий світ пронизує життя людини, бізнесу, держави, стаючи, по суті своєрідним вікном у реальність, яка всіх оточує [3].

Час показав, що наступ цифрової ери супроводжувався завищеними очікуваннями щодо зростання продуктивності праці та інших факторів виробництва. До цього часу не відбулося підвищення темпів зростання продуктивності праці [4]. Різноманітність факторів і видів продуктивності, а також нові види діяльності і занятості не вкладаються в дійсні методики розрахунку продуктивності та її впливу на економічне зростання і добробут суспільства. Наукове співтовариство продовжує вивчати проблеми, що виникли і пропонує своє рішення [5].

Так, цифрова трансформація гіпотетично може подолати проблеми зниження продуктивності праці. Однак, інвестиції у розвиток саме цифрових технологій недостатньо. До того ж вони повинні бути

підкріпленими і інвестиціями у підвищення кваліфікації робітників, зміни в організації та процесах виробництва. Цифровізація передбачає єдину взаємодію віртуальних і фізичних систем, цілісного технологічного середовища «існування». Мається на увазі екосистеми, платформи. Подібні технологічні єдності неможливо сформувати одноразово, тому швидких ефектів для підвищення продуктивності праці не варто очікувати.

За деякими даними тільки 16 % організацій, які впроваджують цифрову трансформацію, заявили про зростання продуктивності [6].

Крім того, виявилось, що потрібні спеціальні дослідження, щоб потенціал сучасних технологій став повністю розкритим і затребуваним. Інфраструктура економіки більш інерційна ніж інформаційні нововведення

Також, потрібно врахувати той факт, що цифровізація не дає однакових результатів для всіх галузей. Такі сфери як сфера фінансів, торгівлі, послуг більш схильні до прийняття цифрових новинок, ніж галузі промисловості, сільського господарства, транспорту.

А саме останні вимагають особливої уваги як в частині всебічного розвитку національного господарства, так й у рамках підвищення продуктивності праці у цих секторах. Наприклад, вітчизняна галузь сільського господарства, на відміну від більшості галузей, де впроваджуються базові цифрові технології загального призначення такі як хмарне зберігання та аналіз великих даних дозволяє посилити роботу логістики, але не як не прямого процесу вирішування сільськогосподарських культур. На зміну базовим цифровим нововведенням повинні прийти спеціалізовані роботи, машини оснащені штучним інтелектом.

Тривалість переходу до спеціалізованих цифрових технологій визначатиме і результати цифровізації.

Подібно до ІКТ, цифрові технології також не поширюються повсюдно. Існує значна різниця у продуктивності праці великих, успішних компаній та середньостатистичних, що зумовлена саме рівнем використання технічного прогресу. На жаль, статистичні дані ХХІ століття показують зростання нерівності у доступі до інноваційних проектів серед компаній. Це негативно позначається на створенні єдиного цифрового простору, а, отже, на вигодах від цифровізації.

Окремого інтересу викликає процес отримання необхідних навичок у майбутніх робітників цифрової ери. Сьогодні у фінансовій сфері лише 8,7% робітників готові працювати з цифровими засобами. На ринку праці з'явилася нова професійна категорія – Digital Marketing Manager, який намагається заповнити зростаючий розрив від безперервного вдосконалення.

Внаслідок цих причин сьогодні цифрові засоби багато у чому пов'язані з величезними витратами без видимого швидкого ефекту, в тому числі у продуктивності праці. Ера цифрової зверхності обіцяє небувалі

можливості, чим привертає увагу, в той час як реальність вимагає часу на прийняття технологій.

Література

1. G20 Програма по розвитку и сотрудничеству в сфере цифровой экономики (Итоговый документ — 2016). Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/materials/Pages>
2. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою: Український інститут майбутнього. URL : <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>
3. Шваб К. Четвертая промышленная революция. М.: Издательство «Эксмо», 2017. – 208 с.
4. Brynjolfsson E., Rock D. & Syverson C. Artificial Intelligence and the Modern Productivity Paradox: A Clash of Expectations and Statistics. –2017. Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w24001/w24001.pdf
5. Sichel D. Productivity Measurement: Racing to Keep Up / Annual Review of Economics. – 2019. – Електронний ресурс. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/333188771_Productivity_Measurement_Racing_to_Keep_Up
6. Цифровізація, ВВП і ЕДО: де зв'язок? – Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://youcontrol.com.ua/articles/tsyfrovizatsiia%2C-vvp-i-edo-de-zviazok/>

СЕКЦІЯ 4 ТА 5

ЕВОЛЮЦІЯ КАПІТАЛУ ТА СПЕЦИФІКА ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Бондар В. А.

к.е.н.,

*доцент кафедри менеджменту та логістики
Одеської національної академії харчових технологій*

Колеснікова К. С.

к.е.н.,

*доцент кафедри менеджменту та логістики
Одеської національної академії харчових технологій*

Дьяченко Ю. В.

к.е.н.,

*доцент кафедри менеджменту та логістики
Одеської національної академії харчових технологій*

МАКСИМІЗАЦІЯ ПРИБУТКУ ЯК ПРІОРИТЕТНА МЕТА ПІДПРИЄМСТВ ПУБЛІЧНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

Для того щоб підприємство публічного сектору національної економіки ефективно діяло в умовах ринку, воно повинно максимізувати свій прибуток. У цьому випадку підприємства забезпечують зайнятість робочої сили, гарантують виплати податків, що дає можливість розвиватися бюджетній сфері. Прагнення до максимізації прибутку сприяє економічному росту, науково-технічному прогресу (за допомогою використання в процесі виробництва інновацій і «ноу-хау»). Таким чином, прибутки підприємств є в певному сенсі локомотивом усієї економічної системи суспільства.

Важливість моделей максимізації прибутку визначається наступними причинами:

1. Без прибутку неможливо вижити в умовах конкуренції. Необхідно враховувати сильну конкуренцію, з якою зустрічаються фірми не тільки на ринку, де вони продають свої товари, але і на фінансовому ринку, де вони одержують кредити. Чим вищий прибуток фірми, тим їй легше утриматися на обох ринках. Відповідно, діє тенденція до гонитви за максимальними прибутками.

2. Винагорода керівників тісно пов'язана з прибутковістю. Недавні дослідження показали, що розрив між інтересами власників і керівників

швидше уявний, ніж реальний. Більш того, близько 40% акцій корпорацій належить фінансовим установам, і ця частка постійно росте. Ці установи мають все необхідне для втручання в управління корпорацією. Керівники корпорацій добре знають про ці можливості, і це дає сильний стимул до максимізації прибутку.

3. Модель максимізації прибутку найкращим чином пояснює і прогнозує поведінку фірми. Припущення про те, що поведінка керівників визначається їх прагненням до максимальних прибутків, можливо, дуже спрощує багатогранні задачі корпорації. Проте це буде неістотним до тих пір, поки заснована на ньому модель дозволяє зрозуміти і передбачити поведінку комерційної фірми.

4. Модель максимізації прибутку виключно зручна для аналізу витрат. Перш ніж керівник ухвалить рішення, чи максимізувати йому прибуток або рушити в іншому напрямі, він повинен зіставити витрати з передбачуваною вигодою.

5. Модель максимізації прибутку дозволяє глибше зрозуміти співвідношення між витратами і вигодами при довгостроковому і короткостроковому плануванні. Це стає особливо помітним при рішенні питань, пов'язаних з соціальною відповідальністю фірми перед суспільством. Прагнення фірми до прибутку часто стримується її обов'язками перед суспільством. Велика їх частина визначається урядом, проте в окремих випадках керівники фірми за власною ініціативою приймають на себе соціальну відповідальність. Тут, проте, встає питання: як довго фірма нестиме тяготи соціальних програм, не одержуючи сумірних вигод, особливо в короткостроковій перспективі?

Деякі передбачливі фірми, не відмовляючись від своїх цілей максимізації прибутку, приступають до виконання програм, направлених на отримання віддалених вигод як для себе, так і для суспільства в цілому. Такі фірми в певних межах жертвують частиною своїх короткострокових прибутків, щоб гарантувати максимізацію прибутку в перспективі.

Однією з основних задач діяльності фірми є максимізація прибутку шляхом раціонального розподілу використовуваних ресурсів.

Економіко-математична модель максимізації прибутку, яка була розроблена мікроекономічною теорією підприємства, і сьогодні використовується більшістю американських і європейських підприємств, тому що вона дозволяє формувати стратегію підприємств при заданих термінах інвестицій, а також аналізувати витрати. У цьому випадку підприємства забезпечують раціональне використання ресурсів, зайнятість робочої сили, гарантують виплати податків, що дає можливість розвитку і бюджетній сфері.

Але при цьому, модель максимізації прибутку, як і кожна модель, дає спрощений варіант економічної дійсності. У реальному світі існують багато юридичних, етичних, соціальних і інших умов, які обмежують підприємства в прагненні до максимального прибутку. Тому підприємства в своїй

діяльності повинні пов'язувати прибуток з іншими задачами: короткостроковими і довгостроковими, економічними і неекономічними. Ці задачі розв'язуються за допомогою альтернативних моделей.

Модель максимізації продаж – це одна з найвідоміших альтернативних моделей. Збільшення об'єму продаж приводить до збільшення впливу підприємств на місцевих і світових ринках. Підприємства часто згодні пожертвувати своїми прибутками вище за деякий задовільний рівень для того, щоб збільшити об'єм продаж, тобто підприємства проводять стратегію скорочення ближніх прибутків для того, щоб максимізувати віддалені. От чому деякі підприємства проводять демпінгову політику цін (тобто продають продукцію за межею за цінами, які нижчі, ніж в своїй країні). Прикладами демпінгової політики є продаж японськими виробниками мікросхем в США, продаж японських автомобілів в США за незмінними цінами, незважаючи на падіння курсу долара США щодо японської єні (у другій половині 80 -х р.) і інші.

Модель максимізації зростання. Зростання підприємства і його потенціал є мірою успіху підприємства. Цим чинникам надається велика увага фінансової преси, фінансових аналітиків, інвесторів. Рішення про максимізацію зростання підприємства повинне зв'язуватися з рішеннями про максимізацію прибутку в довгостроковій перспективі.

Модель максимізації доданої вартості (японська модель) будується на основі культурних принципів цієї країни, до яких відносяться гармонійні і узгодженні відносин між різними групами населення.

Додана вартість за деякий за деякий період часу обчислюється як різниця між продажами підприємства і витратами на товари і послуги від зовнішніх постачальників. Отже, додана вартість включає працю, капітал, витрати і прибуток. Японські підприємства прагнуть максимізувати додану вартість, оскільки максимізація доданої вартості сприяє максимізації вигоди всіх її учасників: керівників, працівників, постачальників, акціонерів. Модель максимізації доданої вартості – це довгострокова стратегія підприємств.

Аналіз розглянутих вище моделей дозволяє помітити, що моделі максимізації продаж і максимізації зростання відрізняються від моделі максимізації прибутку при рішенні задач в короткостроковому періоді, але вони наближаються при розробці стратегії підприємства в довгостроковому періоді. Відзначимо, що хоча японська модель максимізації доданої вартості заснована на культурних цінностях цієї країни, але досягнення японської підприємства “Honda”, яке заснувало свої заводи в США, доводять, що ця модель може бути поширена і на аналіз роботи підприємств інших країн.

Кожна з розглянутих моделей побудована на різних початкових припущеннях щодо цілей підприємства. Наша здатність прогнозувати або пояснити схему управлінської поведінки підприємства і процесів ухвалення рішень залежить від того, яку модель ми виберемо. Гармонійна організація корпорації, втілена в моделі максимізації доданої вартості (японська

модель), мабуть, найперспективніша і тому заслуговує серйозного вивчення усіма підприємствами.

Особливістю розвитку сучасної економіки стало активне використання методів державного регулювання, яке оказує поряд з ринковими силами значний вплив на прибуткову діяльність підприємств. Ці методи включають:

- міри, направлені на збереження і підсилення конкурентних сил в ринковій економіці (на мікрорівні – міри в рамках антимонопольної діяльності, на макрорівні – міри антиінфляційної політики);

- міри по регулюванню окремих галузей та сфер економіки (підтримка сільського господарства, а також малого підприємництва, вплив держави на зменшення дестабілізуючого впливу фактору ризику та ін.);

- формування системи оподаткування прибутку, яка б, з одного боку, забезпечувала б податковими доходами держбюджет і в той же час звужувала податковий тягар на прибуток підприємців і не підривала виробничих стосунків підприємницької діяльності;

- міри, направлені на зменшення протиріччя між матеріальною діяльністю людей і природою, яке може в подальшому привести до тупикової ситуації і загрози не тільки соціальних сил і біологічному житті, але і виникненню реальної загрози екологічної катастрофи.

Комплексне впровадження цих мір визначить ступінь успішності функціонування механізму максимізації прибутку в умовах ринкової економіки, де він виступає одним із головних чинників, що впливає на величину основних макроекономічних показників, обсягу доходів і видатків бюджету, рівня нагромадження і споживання, сприяє зростанню добробуту всіх членів суспільства і, таким чином, виступає не тільки економічною базою функціонування суб'єктів підприємницької діяльності, але й усієї соціально – економічної системи держави.

Література

1. Шикин Е. В., Чхартишвили А. Г. Математические методы и модели в управлении: Учеб. пособие — М.: Дело, 2000.

2. Верховглядова Н.І. Зміст та значення прибутку як головної рушійної сили ринкової економіки / Н.І. Верховглядова, В.П. Шило, С.Б. Ільїна // Економічний простір. — 2008. — №18. — с. 237 – 245.

І. А. Вязмікіна
*викладач кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна*

МІЖНАРОДНИЙ ФІНАНСОВИЙ КАПІТАЛ ТА НЕРІВНОМІРНІСТЬ ГЛОБАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Питання, пов'язані з нерівномірним розвитком останнім часом стають все більш популярними у дискусіях провідних науковців та політичних діячів. Згідно з останнім звітом Credit Swiss “Global Wealth report 2020”, увагу привернув той факт, що не зважаючи на виклики всесвітньої пандемії COVID–19, багатство 1% населення зросло, особливо тих, що пов'язані з сектором інформаційних технологій (так звані Big Tech). У той самий час географічний дисбаланс у розподілі багатства видно з того факту, що на кінець 2019 року на Північну Америку та Європу приходилося 55% загального світового багатства, але частка дорослого населення становила лише 17% від дорослого населення світу. На відміну від цього, частка населення втричі перевищувала частку багатства в Латинській Америці, в чотири рази – в Індії та майже вдвічі – в Африці. [1, с. 29].

Питаннями, пов'язаними з впливом іноземного капіталу на слаборозвинені економіки займалися вчені з Латинської Америки та Африки, відомі так звані теорії «залежного економічного розвитку». Основні висновки до яких прийшли представники цього напрямку полягають у тому, що світова капіталістична система розвивається нелінійно, тобто майбутні суспільства не здатні досягти стадій, яких досягли інші суспільства раніше.

Для того, щоб зрозуміти відтворення нерівності у масштабах всього світу пропонується звернутися до концепції імперіалістичної ренти Саміра Аміна. Ця концепція пов'язана з поняттям трансформуванням вартості в «глобалізовану вартість».

Саме з імперіалістичною рентою С. Амін пов'язує можливість країнам «центру» одержувати надприбутки – (які перевищують середню норму прибутку) на постійно відтворювальній основі. Логіка міркування наступна: якщо експлуатація робочої сили забезпечує капіталу додаткову вартість і таким чином середню норму прибутку, то стабільне існування надприбутків передбачає використання додаткових способів експлуатації. Таким чином імперіалістична рента виникає не тільки на етапі перерозподілу прибутків і не тільки у сфері обігу товарів, а формується вже на етапі виробництва додаткової вартості, завдяки особливим суспільним відносинам, які складаються у процесі виробництва між державами центру та периферії.

З точки зору автора історично капіталізм завжди був імперіалістичним у тому сенсі, що механізми, властиві його розповсюдженню в світі не сприяли вирівнюванню економічних умов, а навпаки поглибили протиріччя між центром та периферіями. Водночас, «незважаючи на цю постійну асиметрію, капіталізм є єдиним та неподільним» [2, с. 82]. Вчений стоїть на позиції, що робоча сила має одну-єдину вартість, «яка асоціюється з рівнем розвитку продуктивних у середньому у всьому світі». І хоча це положення його концепції зустрічає найбільшу кількість критичних зауважень, він відповідає, що вчений «повинний бути послідовним, і не посилатися на «невідворотну глобалізацію», коли вона підходить, і відмовлятися розглядати її, коли це здається проблемою» [2, с. 83].

Таким чином, згідно з С. Аміном, хоча вартість робочої сили єдина, але її ціна, безумовно відрізняється дуже значно навіть всередині економік, які належать до центру. Але амплітуда цього розриву в десятки разів більший, якщо йдеться про компенсацію вартості робочої сили у глобальній економіці в цілому. Товари, які виробляють і розвинуті і слаборозвинуті країни продаються на світовому ринку за єдиною ціною, капітал світовому масштабі здатен переливатися з країни в країну майже без перешкод, в той же час для вільного переміщення робочої сили (і, таким чином, вирівнювання заробітної платні) існують досить суттєві перешкоди. Цей останній момент робить неможливим вирівнюванню норми додаткової вартості (і внаслідок цього норми прибутку) між державами «Півночі» (центру) та «Півдня» (периферії).

Нееквівалентна експлуатація та як наслідок – нееквівалентний обмін, диктує нееквівалентність в міжнародному розподілі праці, деформує структуру попиту, прискорюючи «єгоїстичне нагромадження» (self-centered accumulation) у країнах центру у той час, коли країни периферії змушені односторонньо пристосовуватися до домінуючих умов функціонування світової економіки у яку вони інтегровані.

Таким чином С. Амін наголошує, що модель нагромадження капіталу «центрі» та «периферії» якісно відрізняється. Периферійна модель звернена назовні (outward-turned) – тобто, орієнтована на експорт, а не на власний внутрішній ринок, ця модель, до того ж, підпорядкована потребам монополістичного капіталу економік «центру»: з одного боку допомагає знизити капіталістичні витрати виробництва (як на постійний так і на змінний капітал), з іншого – частково вирішує проблему реалізації як продукції I так і II підрозділів суспільного виробництва країн «Півночі».

Привілейоване положення економік країн «центру» закріплюється їх домінуванням у фінансовій сфері. За словами Т. Норфілда зростання фінансового сектору Великої Британії базується на її статусі і привілеях у світовій економіці.

Фінансовий сектор може відігравати ключову роль у підтримці імперіалістичної міці:

а) Використовуючи (порівняно низьку вартість) коштів із-за кордону для надання позик національному капіталу та державі: це відбувається в основному через валютну резервну роль долара у випадку США та через банківську систему, що базується в Лондоні, у випадку Великобританії.

б) Привласнюючи частку додаткової вартості, виробленої у інших країнах світу: це відбувається через банківські центри, що надають позики та інші «фінансові послуги» іноземним компаніям та урядам.

в) Фінансуючи іноземні операції вітчизняних корпорацій, будь то за рахунок внутрішніх чи зарубіжних фондів, щоб вони могли використовувати іноземну робочу силу: це може відбуватися за рахунок банківських фінансів або через фондовий ринок, що забезпечує централізацію капіталу та його перелив через національні кордони [3].

Література

1. *Global Wealth Report 2020 [Electronic resource] // Credit Swiss research Institute, 2020. – Режим доступу : <https://www.credit-suisse.com/about-us/en/reports-research/global-wealth-report.html>*
2. *Amin S. The Law of Worldwide Value / Samir Amin. – New York: NYU Press. – 144 p.*
3. *Norfield T. The Rate of Profit, Finance & Imperialism [Електронний ресурс] / Tony Norfield // Socialis Economist. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.socialisteconomist.com/2019/12/the-rate-of-profit-finance-imperialism.html>*

І. В. Каргапольцева

*аспірант кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна*

ЕСКРОУ-РАХУНКИ – ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ПРОЕКТНОЇ ЕКОНОМІКИ ДЕРЖАВИ

На даному етапі функціонування економіки України визначення «проектна методологія» використовується більше як виключення із загальноприйнятої стратегії розвитку державного регулювання. Це явище обумовлено низкою чинників, таких як відсутність норм правового регулювання, непрозорістю економічних результатів всіх суб'єктів господарської діяльності, незрозумілою схемою проектного фінансування підприємств зі сторони банківського сектору тощо.

В основі теоретичної проблематики проектної економіки можна розглядати модель ефективного попиту Дж.М.Кейнса, в якій головними складовими є споживання та інвестиції. В своїй теорії Дж.М. Кейнс спирався на те, що найважливіше розглядати перехід від заощаджень до

інвестицій, які в кінцевому результаті будуть стимулювати виробництво зростати, а споживача купувати ці товари та послуги. Важливу роль у цьому процесі відіграє мультиплікатор інвестицій, який показує кількісний зв'язок між приростом інвестицій та приростом доходу, що посилює (множить) вплив інвестиційного попиту на збільшення доходів [1].

Розглядаючи досвід більш розвинутих країн, слід зазначити, що державне регулювання в сфері проектного фінансування ефективно та позитивно відображується на економіці національного господарства, так як підтримує саме національного виробника. Усе зазначене робить актуальною проблему дослідження інструментів розвитку проектної економіки держави.

Банківський сектор є одним з основних учасників економіки проектного інвестування. Одним з інструментів, який регулює ефективність інвестицій у конкретний проект є ескроу-рахунок – умовний рахунок зберігання, де кошти зберігаються до виконання всіх зобов'язань за договором обома сторонами. Він дозволяє мінімізувати ризики у відношеннях з контрагентами при розрахунках за товари й послуги. На практиці цей механізм працює наступним чином. Клієнт укладає договір на відкриття рахунку умовного зберігання (ескроу-рахунку) з банком. При цьому банк виступає гарантом того, що кошти не будуть відправлені отримувачу до настання моменту виконання умов контракту й того, що ці кошти будуть швидко перераховані отримувачу згідно з умовами договору після виконання зобов'язань сторін за контрактом. Важливо підкреслити, що під час виконання умов договору жодна зі сторін не має права доступу до коштів. Крім цього, звернення стягнення чи накладання арешту на кошти, які розміщені на рахунку тимчасового зберігання, заборонені на законодавчому рівні.

Можливість відкривати рахунки такого призначення з'явилась ще в 2017 році (згідно статті 10761 Цивільного кодексу України, що з'явилась у Кодексі завдяки Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення рівня корпоративного управління в акціонерних товариствах» від 23.03.2017 р. № 1983-VIII, який набув чинності 04.06.2017 р.). На жаль, на сьогодні, агенти умовного депонування, якими є виключно банки, оскільки об'єктом депонування є виключно грошові кошти, що зараховуються та блокуються на спеціальному рахунку умовного зберігання, працюють тільки з акціями. Процес роботи через ескроу-рахунки дозволяє оптимізувати витрати часу й коштів під час взаємодії з міноритарними акціонерами щодо викупу пакету акцій. Акції спишуться на користь мажоритарного власника в терміни, встановлені законодавством, у повному обсязі, а розрахунки з міноритарними акціонерами проводитиме банк відповідно до їх звернень протягом трьох років.

У той самий час, у Європі ескроу-рахунки широко використовуються під час відшкодування збитків, при об'єднаннях та поглинаннях, купівлі й

продажу нерухомого майна, франчайзингу, закритому розміщенні цінних паперів, колективних позовах та судових процесах. Цей інструмент застосовується для надання ліцензій на програмне забезпечення та програмний код, а також у сфері очищення й захисту навколишнього середовища. У Великобританії рахунки умовного депонування часто використовуються під час трансакцій приватної власності для зберігання грошей клієнтів, таких як депозит, до тих пір, поки трансакція не завершиться.

Сполучені Штати Америки також використовують ескроу-рахунок, щодо нерухомості (зокрема, в іпотечних кредитах, де іпотечна компанія встановлює депозитний рахунок для сплати (перерахування) податку на майно та страхування майна). Ескроу-рахунки використовують також для операцій з продажу (передачі) цінної інформації та майна, особливо під час дистанційних угод [3].

Перспективи застосування ескроу-рахунків, як одного з інструментів проектної економіки можна розглянути більш конкретно на сфері будівництва. За даними Державної служби статистики України скорегований на кількість календарних днів індекс будівельної продукції у 2019 році в порівнянні з попереднім зріс на 20% та склав 106,8%. Обсяг виробленої будівельної продукції (виконаних будівельних робіт) підприємствами України в 2019 році склав 177 млрд. грн. Якщо розглядати цільове призначення більш детально, то 53,6% від цієї суми припало на інженерні споруди, 27,1% – на нежитлові будівлі та найменше – 19,3% – на житлові. За звітний період найбільше будівельної продукції справили в Києві – 23,7% від загального обсягу по країні. Трійка лідерів серед регіонів виглядає так: Дніпропетровська область – 11,2%, Одеська – 9,5%, Харківська – 8,6%. Таким чином, можна зробити висновки, що ринок первинної нерухомості не зупиняє свого зростання. Але виникає питання прозорості умов співпраці для всіх учасників будівельного проекту. В Україні проблема невиконаних обіцянок забудовниками перед покупцями постає дуже гостро. Так само така проблема, ще донедавна існувала у Росії. Вирішити цю проблему можна саме за допомогою ескроу-рахунків.

Підводячи підсумки та звертаючи увагу на те, що на ринку є попит на нерухомість, та корегуючи цю ситуацію на майбутнє, враховуючи теорію Дж.М.Кейнса, можна зробити висновки, що при правильному державному регулюванні проектних інвестицій у будівництво, цей сектор економіки може розвиватися та підтримувати національного виробника, що у свою чергу, буде сприяти зростанню національної економіки [1].

Для розвитку використання ескроу-рахунків в Україні необхідно, щоб Національний Банк України стимулював державні та комерційні банки для використання ескроу-рахунків саме у сфері будівництва, а саме первинного.

Такими стимулами, наприклад, може бути:

– прозорі норми правового регулювання у сфері використання ескроу-рахунків (в тому числі валютного);

- удосконалення процедури прямих інвестицій в Україну нерезидентами;
- програми стимулювання іпотечного кредитування фізичних/юридичних осіб, які можуть інвестувати в будівництво;
- підтримка програм проектного інвестування будь-яких секторів економіки.

Економіка України, на даному етапі, має великі переваги і можливості у використанні ескроу-рахунків, як інструменту розвитку проектної економіки держави. Досвід країн Європи вже показав ефективний вплив цього інструменту на національне господарство.

Для розвитку української економіки це може стати важелем, за допомогою якого, споживачі будуть відчувати надійність та довіру, інвестуючи кошти у сферу будівництва чи будь-яку іншу. У час високотехнологічного розвитку економіки, саме розробка конкретного проекту може дати відчуття безпеки інвестору – тим самим стимулювати процес інвестування, а не заощадження. Дана проблематика є актуальною, та в умовах правильного напрямку розвитку проектної економіки може внести позитивні зрушення у національну економіку України.

Література

1. Кейнс Дж. –М. *Общая теория занятости, процента и денег: Перевод с англ. / Под. ред. А. Г. Милейковского, И. М. Осадчей. – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.*
2. Ричкіна Л.В. *Досвід європейських країн щодо використання проектного менеджменту як інструменту розвитку територіальних громад* / [Електронний ресурс] доступний з [http://www.dbuapra.dp.ua/zbirnik/2014-02\(12\)/24.pdf](http://www.dbuapra.dp.ua/zbirnik/2014-02(12)/24.pdf).
3. Овсій Д., Миронова Л. *Ескроу-рахунки очима банку і клієнтів. Проблеми та можливості використання* / [Електронний ресурс] доступний з https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA011436.

Л. Ф. Бурлака

*аспірант кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики
Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна*

ЕВОЛЮЦІЯ ІНСТИТУТІВ ІПОТЕЧНОГО КРЕДИТУВАННЯ

Для того, щоб удосконалювати іпотечну систему в Україні, необхідно досконально проаналізувати як вона розвивалась в країнах, які на сьогодні відрізняються високим рівнем добробуту населення та масової культури. Спроби впровадити в економіку країни перехідного типу найпередовіші інструменти іпотечного кредитування на практиці зазнають невдачі, адже

такі економіки повинні пройти ті самі етапи еволюції, що й розвинені країни. Відмінною рисою країн з перехідною економікою є те, що при поступовому запровадженні механізмів функціонування іпотечного ринку їх економіки здатні швидше проходити всі етапи розвитку. Становлення масової іпотеки бери свій початок із функціонування кредитно-ощадних інститутів, а саме будівельно-накопичувальних кооперативів та будівельних ощадних кас.

В рамках самого примітивного варіанту такого інституту – ліквідуючого кооперативу, учасники накопичують кошти до тих пір, доки сума не стане достатньою для купівлі житла одному із учасників. Так повторюється процес допоки всі учасники кооперативу отримують житло, далі кооператив ліквідується. За рахунок колективних заощаджень суттєво скорочується термін отримання житла. Другий варіант колективних заощаджень функціонує за умови, коли всі учасники накопичують кошти на будівництво багатоквартирного будинку та заселяють його водночас. Такі кооперативи з'явилися набагато пізніше, як і самі багатоквартирні будівлі. В Європі вперше ліквідуючі кооперативи з'явилися в Англії в 1775р. Практика преміювання учасників кооперативу за заощадження з'явилася в Німеччині в 1952р. Пізніше БОК поширилися в Австрії та інших європейських країнах. В післявоєнний період в Німеччині система БОК працювала в поєднанні з доступним, нерідко дотаційованим з боку держави житлом, яке пропонувалось учасникам, отримавши кредит. Така практика поширилася на ряд інших країн. Завдяки вузькій спеціалізації та вбудованому механізму контролю, основаному на тривалих заощадженнях, БОК стали масовим іпотечним інститутом. Завдяки безперебійній роботі БОК в економіці вирішилися основні житлові проблеми – забезпечення верств населення з невисокими доходами доступним житлом, поширення в суспільстві масової культури кредитування та заощаджень.

Таким чином, робота будошадкас створила можливість для стрімкого розвитку комерційної іпотеки та еволюціонувала в інший інструмент іпотечного кредитування – в позиково-ощадні асоціації, які для отримання кредиту не вимагали тривалого заощадження. Позиково-ощадні асоціації з'явилися ще в середині 19-го ст., але тривалий час не грали вирішальної ролі у забезпеченні житлом населення. Вони функціонували як спеціалізовані банки, які займалися кредитуванням інвесторів землі та житла. С часом сфера дозволеної діяльності розширилася і на сьогодні вони нічим не відрізняються від універсальних банків.

Слід наголосити: значна перевага будошадкас перед другими іпотечними інститутами полягає в тому, що вони здатні функціонувати в недостатньо розвиненому інституційному середовищі, в умовах коли дохід громадян по відношенню до вартості житла залишається на низькому рівні. При цьому вкладникам необхідно накопичувати кошти для купівлі житла тривалий період часу. Невипадково будошадкаси особливо поширилися в Німеччині та Австрії, чий економіки зазнали значних втрат в післявоєнний

період [2; с.14]. Поширена діяльність будошадкас зовсім не означала, що банки на той час не видавали іпотечні кредити. Банківські іпотечні програми з'явилися раніше, аніж будошадкаси, проте були орієнтовані лише на верстви суспільства з високими доходами та під заставу власності.

В 1938р. в США відкрилося перше державно агентство вторинного ринку нерухомості Fannie Mae за наказом президента Ф. Рузвельта. На початку 1900х років ринок нерухомості та іпотечного кредитування в США нагадував ринок в Україні насьогодні: на ринку переважали короткострокові кредити на житло та високі відсотки по виплатах. Через дане агентство видавалися іпотеки під відсотки значно нижче ринкових. В 1968р агенство Fannie Mae стало приватним, але від нього відокремилось агентство Ginnie Mae, яке залишилося у державній власності. Ще через два роки в 1970р відкрилося агентство Freddie Mae, яке викувало ринкові кредити. В цей час іпотечний ринок США став стрімко розвиватись за рахунок принципово нових інструментів – випуску похідних цінних паперів, забезпечених пулами під заставу.

Випуск цінних паперів став поштовхом до активного розвитку ринку нерухомості, що в решті-решт і призвело до початку найбільшої кризи 21ст в 2008 році. Внаслідок недостатнього контролю за платоспроможністю позичальників та слабкої секюритизації іпотек, компанії-гіганти на ринку нерухомості Fannie Mae та Freddie Mae збанкрутіли. Насьогодні ці дві компанії знову зайняли лідируючі позиції на іпотечному ринку США та успішно фінансують понад 20% іпотечних кредитів. Сучасний іпотечний ринок України характеризується фрагментарністю, локальністю, невизначеністю моделі, короткостроковістю банківських пасивів, невисоким інвестиційним потенціалом інституційних інвесторів, високим рівнем економічних і політичних ризиків, пасивною роллю держави у процесах становлення іпотечних кредитних відносин. Проблема в тому, що в транзитивній економіці неможливо еволюційним способом створити ефективні інституції, інститути та механізми їх взаємодії. Зокрема, в транзитивних економіках відбувається еволюційне становлення неефективної і не здатної до подальшого розвитку класичної моделі іпотечного ринку [1; с.10].

Література

1. *Погорельцева Н. П. Іпотечний ринок: природа та особливості Формування в транзитивній економіці. Автореферат. – Київ, 2005. – 18 с.*
2. *Полтерович В.М. Інститути колективних житлових заощаджень. Московська школа економіки МДУ ім. М.В.Ломоносова. – Москва, 2019. – 177 с.*

СЕКЦІЯ 6 ЕКОНОМІЧНА ІСТОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Г. А. Чередниченко

к.е.н., доцент

*доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики*

*Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна*

ПОГЛЯДИ Г. В. ПЛЕХАНОВА НА РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

На конференції присвяченій 100-річчю від дня народження професора А. К. Покритана хочеться, перш за все, згадати про нього як про видатного вченого-економіста з надзвичайно високою філософською культурою мислення, глибоким знанням і вмілим застосуванням у політекономічних дослідженнях теорій філософів різних поколінь, а також концепцій філософські мислячих економістів. На нашій кафедрі постійно обговорювались нові публікації філософсько-економічного напрямку – Е. В. Ільєнкова, В. П. Кузьміна, В. Ф. Пустарнакова й інших авторів. Своїм аспірантам він рекомендував читати філософські роботи. Так, у ході написання кандидатської дисертації, мені довелося обговорювати з Анатолієм Карповичем – моїм науковим керівником – високо ціновані ним твори Г. Гегеля і Г. В. Плеханова, в яких досліджувалась проблематика діалектики об'єктивного і суб'єктивного, ролі суб'єктивного фактора в історії, громадянського суспільства, свободи особистості, поняття «становлення», ролі держави на різних етапах розвитку суспільства тощо. Нині усі ці проблеми є надзвичайно актуальними у контексті дослідження майже 30-річного шляху реформування пострадянської економіки України на ринкових засадах. Очевидно, що дуже велику роль відіграли певні особистості, суб'єктивний фактор в цій недовгій за історичними мірками, але досить драматичній з позиції більшості громадян України, історії системної трансформації нашого суспільства.

У видатній роботі Г. В. Плеханова «До питання про роль особистості в історії» (1898 р.) надано розгорнуте матеріалістичне трактування цієї проблеми, яке, на наш погляд, не втратило наукової цінності і нині [1, с. 300-334]. Для дослідження цього питання він використовує філософські поняття «загальне», «особливе» та «одиничне». На його думку, на хід суспільно-історичного процесу впливають: 1) загальна причина історичного процесу,

його рушійна сила, – розвиток продуктивних сил, які обумовлюють зміни у суспільних (економічних) відносинах; 2) особлива причина – історична обстановка, при якій відбувається розвиток продуктивних сил у даного народу; 3) одинична причина – особисті якості суспільних діячів та інші «випадковості», завдяки яким історичні події отримують свою «індивідуальну фізіономію».

Дії основних і особливих причин не можуть бути докорінно змінені одиничними причинами, які до того ж обмежені у своєму впливі на історичні події можливостями, що створюють причини більш глибокого рівня. Видатні люди, з точки зору Плеханова, своїми особистими якостями найбільше здатні до служіння великим суспільним нуждам свого часу, що виникли під впливом загальних і особливих причин. Вплив особистостей на історичні події, на думку Плеханова, залежить від наявності в них таланта, який проявляється лише за сприятливих суспільних умов. Звісно, можуть бути і впливові особистості, які в силу своїх специфічних якостей негативно впливають на хід історичних подій.

У свій час (1883 р.) Г. В. Плеханов, досліджуючи питання щодо можливості соціалістичної революції в Росії, чітко показав незрілість об'єктивних умов такої революції, відсутність розвинутих капіталізмом продуктивних сил і відповідних економічних відносин. З позицій сьогодення є пророцтвом його думка, що може бути внаслідок такої революції без об'єктивних передумов. Він вважав, якщо революційний комітет, захопивши владу, спробує організувати соціалістичне виробництво за відсутності об'єктивних умов і суспільної підтримки цієї програми, то йому доведеться шукати порятунку в ідеалах «патріархального і авторитарного комунізму», видозмінюючи ці ідеали таким чином, що замість перуанських «синів сонця» (деспотична правляча верхівка суспільства в стародавньому Перу) та їхніх чиновників національним виробництвом буде керувати «соціалістична каста» [2, с. 81].

Як пише сучасний дослідник наукової спадщини Г. В. Плеханова – американський професор історії Семюел Г. Бейрон, – Плеханов бачив свою місію у тому, щоб відволікти революційний рух від утопізму і спрямувати в наукове русло; велика частина його життєвого шляху була присвячена таким питанням як наука проти утопізму, детермінізм проти революційної волі й історичний закон проти суб'єктивізму [3, с. 120].

Як відомо, Жовтнева революція відбулась, Ленін і Троцький перемогли Плеханова. В даному випадку визначені Плехановим особлива причина історичних подій (історична обстановка, при якій відбувається розвиток продуктивних сил у даного народу) і одинична причина (особисті якості суспільних діячів) виявилися більш впливовими, ніж загальна причина історичного процесу (розвиток продуктивних сил, які обумовлюють зміни в економічних відносинах). Почався процес «соціально-економічної інженерії» – «конструювання» соціалістичних виробничих відносин.

Не випадково у 20-х – 30-х роках у радянській літературі відбувались дискусії стосовно предмета політичної економії. У 20-х роках економісти прямо заперечували наявність предмета для політекономії при соціалізмі. Ця позиція була пов'язана з поділом типів суспільства на «організовані» (докапіталістичні суспільства і соціалізм) і «неорганізовані» (капіталізм). В «організованих» суспільствах, як вважали учасники дискусії, всі відносини встановлюються і розвиваються свідомо, тому вони ясні і прозорі, сутність і явище в них співпадають. У «неорганізованому» суспільстві економічні відносини «оповиті туманом», фетишизовані, стихійні, тому тільки тут й існує предмет для політекономічного аналізу. В 30-ті роки панували суб'єктивістські трактовки економічних законів соціалізму – план розглядався як регулятор і закон руху соціалістичного господарства, диктатура пролетаріату – як основний закон соціалістичної економіки.

Питання стосовно сутності економіки радянського типу, її досягнень і вад залишається дискусійним. Хоча здійснення індустріалізації (ціною великих людських жертв), вирішення на певному рівні соціальних проблем (охорона здоров'я, освіта, забезпечення житлом) свідчать про певні соціально-економічні досягнення в межах цієї системи.

Однак у процесі реформування в Україні радянської економіки на ринкових засадах ми знов бачимо ситуацію подібну епосі «конструювання» економічних відносин соціалізму, тільки мова вже йде про відносини ринкового типу без врахування рівня розвитку продуктивних сил і реального усупільнення виробництва в нашій країні, ігноруючи об'єктивну необхідність системи соціального захисту населення. Результат – деградація економіки, деіндустріалізація, депопуляція населення, бідність і т. д.

На початку періоду трансформації економіки України до ринкової системи А. К. Покритан, розмірковуючи стосовно шляхів вирішення наших соціально-економічних проблем, застерігав від дуже грубої теоретичної і політичної помилки – спроби синтезувати розвиток суспільств, яким ще належить завершити своє економічне і політичне формування, до яких відноситься Україна, із результатами розвитку суспільств, які уже фактично виходять за межі капіталістичної організації і створюють реальні елементи соціалізму. Він вважав, що наше суспільство не здатне асимілювати результати західного прогресу без опосередкованих ланок і перехідних форм, а для того щоб не обманюватись стосовно оцінки історичного етапу, на якому знаходиться наша країна, щоб вміти розробляти ефективні, адекватні заходи соціально-економічної політики, нам дуже потрібен Маркс з його теорією ринкової економіки і всією економіко-філософською теорією природничо-історичного процесу [4, с. 90].

У наших умовах була допущена ще більш груба помилка – спроба реалізувати у процесі реформування вітчизняної економіки ідей «лібертаріанства», згортання соціально-економічних функцій держави. Те, що Україна обрала не найкращий шлях реформ значною мірою «заслуга» суспільних діячів (одинична причина історичних подій). Більш

привабливий шлях реформування у Китаї (часів Ден Сяопіна і Сі Цзіньпіна) та в країнах, які після трансформації економіки радянського типу увійшли в ЄС.

Таким чином, можна зробити висновок, що наукова спадщина Г. В. Плеханова, зокрема стосовно дослідження ролі особистості в історії, є актуальною для аналізу сучасних історичних подій. В умовах глобалізації економіки, розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій буде лише зростати варіативність історичного процесу в різних країнах і роль особистості в отриманні історичними подіями «індивідуальної фізіономії».

Література

1. Плеханов Г. В. Избранные философские произведения: в 5 т. Т. 2 – М.: Гос. изд-во полит. лит-ры, 1956. – 822 с.
2. Плеханов Г. В. Социализм и политическая борьба [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01008795490#?page=1>
3. Бейрон С. Г. Плеханов, утопизм и российская революция / С. Г. Бейрон // Отечественная история. – 1995. – №. 5. – С. 117 - 129.
4. Покрытан А. Перестройка и Марксово учение / А. Покрытан, В. Суслов // Экономические науки. – 1991. – № 7. – С. 80-90.

О. К. Луньова

к.і.н., доцент

доцент кафедри загальної економічної
теорії та економічної політики

Одеського національного економічного
університету, м. Одеса, Україна

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Процес глобалізації світової економіки вимагає нових підходів до організації місцевої територіальної влади з метою залучення більшої кількості населення до політичного, соціально-економічного та культурного життя регіонів. В Україні розвиток місцевого самоврядування розпочато з ратифікації Європейської хартії місцевого самоврядування (1997 р.) якою визначено основні принципи та механізми самоврядних органів влади [1, с. 78].

Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади (розпорядження КМУ №33-р від 1 квітня 2014 р.) в Україні передбачає створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ) з можливостями самозабезпечення та саморозвитку, тобто громад, які за рахунок власних ресурсів, зможуть вирішувати питання місцевого значення [2]. Втілення в життя принципів реального місцевого

самоврядування з урахуванням світового досвіду реалізується в Україні шляхом децентралізації, яка передбачає передачу значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування. Практична реалізація реформи децентралізації в Україні здійснюється у два етапи: перший – 2014-2019 рр., другий – 2020-2021 рр.

Об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст відбувається з дотриманням таких принципів:

- конституційності та законності;
- добровільності;
- економічної ефективності;
- державної підтримки;
- прозорості та відкритості.

Дотримання принципу економічної ефективності є важливою складовою досягнення економічного добробуту громади, досягнути якого неможливо без розвитку місцевої економіки. Тому одним з найважливіших завдань об'єднаних територіальних громад є створення економічного потенціалу ОТГ використовуючи інтелектуальні, людські, інституційні, інфраструктурні, енергетичні, фізичні та природні ресурси місцевості. Конкурентоспроможність об'єднаних територіальних громад, яка пов'язана з рівнем місцевого економічного майбутнього є основою високого рівня розвитку країни.

Дослідниця Магро А.О. виділяє основні види діяльності ОТГ, з яких формуються їх фінансові ресурси:

– господарська діяльність підприємств, що знаходяться у комунальній власності;

- надання адмінпослуг;
- паркування
- оренда майна;
- рента надр;
- охорона навколишнього середовища;
- сільськогосподарське виробництво;
- лісгосподарське виробництво;
- інфраструктурні проекти [1, с. 78].

Хоча, як вказує автор, цей перелік не є вичерпаним, оскільки є види діяльності, які не використовуються, але можуть бути дохідними для бюджету ОТГ. Отже, для створення економічно потужних громад, необхідно, в першу чергу враховувати регіональні особливості соціально-економічного розвитку України. Протягом першого етапу децентралізації в Україні було створено 982 об'єднані територіальні громади. Державна підтримка регіонального розвитку та розвитку інфраструктури громад за час реформи зросла у 41,5 разів: з 0,5 млрд. грн. у 2014 до 20,75 млрд. грн. у 2019 році. За рахунок цієї підтримки в регіонах та громадах реалізовано у 2015–2019 роках більше 12 тисяч проектів [3]. 12 червня 2020 року Кабінет Міністрів України визначив адміністративні центри та затвердив території

громад областей, як результат – створено 1469 територіальних громад (у тому числі 31 – на непідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей [3].

На території Одеської області перші 8 громад було утворено у 2015 році, станом на 2019 рік чинними є 37 об'єднаних територіальних громад [4], у 2020 році їх кількість має збільшитися до 91, що є найбільшим показником по Україні (найменший – Луганська – 37). За даними радниці ULEAD Одеського регіонального офісу з муніципальних фінансів та управління Олеси Голинської ОТГ області розміщені в рейтингу досить нерівномірно, що свідчить про різні рівні використання соціально-економічного потенціалу, різні умови господарювання та різну ефективність використання резерву доходів та результативність витрачання бюджетних коштів.

За критерієм «Доходи загального фонду на 1-го мешканця (без трансфертів)» у територіальних громадах Одеської області середній показник складає 2368 гривень. У середньому 28% доходів загального фонду ОТГ Одеської області витрачають на утримання апарату управління, а 78% – на заробітну плату з нарахуваннями [3]. У першому півріччі ОТГ Одеської області в середньому 14 % витратили на реалізацію бюджетних програм капітального спрямування, пов'язаних з будівництвом, реконструкцією, модернізацією та придбанням основних засобів та капітальних активів. Об'єднані територіальні громади беруть участь у фінансуванні проєкту бюджету участі (громадського бюджету), що являє собою засіб залучення громадян до процесу прийняття рішень щодо розподілу бюджетних коштів на реалізацію пріоритетних та важливих для населення проєктів і програм, що носить вигляд проєктних пропозицій. Це частина коштів місцевого бюджету, яка використовується за напрямками, визначеними жителями громади, відповідно до встановлених органами місцевого самоврядування пріоритетів чи критеріїв.

Так, дві об'єднані територіальні громади Одеської області (із загальної кількості – 112): Балтська та Біляївська, які фінансували у 2019 році проєкти бюджету участі, реалізували 13 (від загальної кількості – 617) з них на загальну суму 975 тисяч гривень (найвищий показник в Івано-Франківській області – 12 громад з кількістю реалізованих проєктів – 55). Такий показник, на жаль, є найменшим серед областей. Більшість проєктів на загальну суму 417,6 тисяч гривень стосуються благоустрою, доріг та тротуарів – три проєкти на загальну суму 297,7 тисяч гривень, така ж кількість проєктів, що стосуються молодіжної політики на загальну суму 60 тисяч гривень, та два освітніх проєкти на суму 200 тисяч гривень [3]. Три об'єднані громади Одеської області Авангардівська, Визирська і Таїровська ОТГ – увійшли до першої десятки в Україні за показниками виконання місцевих бюджетів. З метою налагодження ефективної роботи ОТГ створюються Центри надання адміністративних послуг (ЦНАП), що функціонують у більшості громад Одеської області.

Незважаючи на позитивні зрушення у процесі децентралізації в Одеській області, станом на 2019 рік, лише третина її території була залучена до ОТГ. У Мінрегіоні України вважають динаміку формування ОТГ незадовільною, а одним з факторів гальмування темпів реформи – зволікання облрадою ухвалення Перспективного плану формування територій об'єднаних територіальних громад. За рейтинговим показником створення ОТГ Одещина займає 18 місце в Україні. Найбільш проблематичними названо південні райони області [5].

Однією з важливих проблем у процесі створення ОТГ, на наш погляд, є формування кадрового потенціалу та рівня професійної компетентності працівників ОТГ, без якого неможливо реалізувати реформу на практиці. З цією метою має бути створений Навчально-консалтинговий центр розвитку ОТГ, який має надавати послуги для покращення розвитку об'єднаних територіальних громад. Проект такого центру запропонований та може бути реалізований науково-педагогічними кадрами Одеського національного економічного університету.

Література

1. Магро А. О. Аналіз перспектив економічної діяльності об'єднаних територіальних громад в умовах реформування України / А. О. Магро // Причорноморські економічні студії. Вип. 46–2. – 2019. – с. 77–81.
2. Моделі місцевого економічного розвитку. Успішні практики. – Київ. – 2019 // www.auc.org.ua
3. Децентралізація дає можливості // <https://decentralization.gov.ua/newgromada>
4. Одеська обласна державна адміністрація // <https://oda.odessa.gov.ua/gromadyanam/czentr-rozvytku-miscevogo-samovryaduvannya/rozvytok-miscevogo-samovryaduvannya/>
5. Укрінформ // <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/2815684-comu-odesina-pase-zadnih-u-stvorenni-tergromad-proanalizuvali-eksperti.html>

СЕКЦІЯ 7

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МАГІСТРАНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ЕКОНОМІКА», які навчаються за програмою «ТЕОРІЇ ТА МОДЕЛІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ» Одеського національного економічного університету

В.О. Поліщук

*студент факультету економіки
та управління підприємництвом ОНЕУ, Одеса*

КОНКУРЕНТНІ ПЕРЕВАГИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Одним з основних пріоритетів національних інтересів України є створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки, здатної успішно інтегруватись у європейський політичний, економічний та правовий простір. Для забезпечення стійкого розвитку української економіки та уникнення негативного зовнішнього впливу необхідно розробити і втілити в життя стратегії, спрямовані на підвищення міжнародної конкурентоспроможності нашої держави. В Україні були достатні стартові умови для того, щоб поступово інтегруватися в загальносвітові процеси. Не зважаючи на негаразди останніх років Україна і досі має потужний науково-технічний, інтелектуальний потенціал, висококваліфіковану робочу силу і розташована у надзвичайно вигідному місці геополітичного простору, що є визначальним у системі сучасного виробництва. Зазначені тенденції, процеси реторигну, що спостерігаються останніми роками у світовій економіці, та географічна близькість до потужних, емних та розвинених ринків можуть стати для України «вікном можливостей» економічного розвитку.

Участь України у євроінтеграційному процесі та розширення на цій основі зовнішньоторговельного обігу дають їй можливість ефективно вирішувати багато проблем. При цьому наголосимо, що, саме економічні та політичні інтереси Заходу у контексті інтеграції дозволяють Україні зосередити увагу розвинутих країн на своїх соціально-економічних негараздах, а відтак розраховувати на фінансову і економічну допомогу. Країни Європейського Союзу зацікавлені в українському ринку, який має велику ємність і являє собою винятковий синтез дешевої, але висококваліфікованої робочої сили та вигідного економічного положення.

За аналізованими даними Всесвітнього економічного форуму, у 2019 році Україна посіла 85 місце серед 141 національних економік світу за індексом глобальної конкурентоспроможності [1]. У попередньому році,

Україна займала 83 місце серед 140 національних економік світу та за рік змістилася на дві позиції вниз.

У 2019 році ВВП на душу населення в Україні склав 2963,5 доларів [1]. Частка ВВП України у світовому ВВП склала 0,29%. Середньорічний приріст ВВП за 10 років становить 0,1%. Середній внутрішній потік прямих іноземних інвестицій за 5 років становить 2,3%. Частка споживання відновлюваної енергії становить 4,1%, а рівень безробіття в Україні сягає 9,4 % [2].

Для визначення місця країни нами аналізується ефективність держави за основними групами компонентів таких як сприятливе навколишнє середовище, людський капітал, ринки та інноваційна екосистема. Сприятливе навколишнє середовище охоплює такі компоненти як інституції, інфраструктура, впровадження ІКТ та макроекономічна стабільність держави. Україна знаходиться на 104 місці за інституціями, на 57 місці за інфраструктурою, на 78 місці за впровадженням ІКТ та на 133 місці за макроекономічною стабільністю. Компонентами людського капіталу є здоров'я та навички. За здоров'ям Україна посіла 101 місце, а за навичками – 44 місце із 143 країн світу [2]. Крім того, Україна зайняла 57 місце на ринку продукції, 59 місце на трудовому ринку, 136 місце по фінансовій системі та 47 місце за розміром ринку. Інноваційна екосистема містить динаміку бізнесу та інноваційну спроможність. Україна посіла 85 місце за динамікою бізнесу та 60 місце за інноваційною спроможністю.

Якщо порівняти з минулим роком, то виросли значення таких компонентів розвитку України як інституцій, впровадження ІКТ, макроекономічної стабільності, навичок, ринку продукції, трудового ринку, динаміки бізнесу та інноваційної спроможності; зменшилося значення здоров'я та фінансової системи; незмінними залишилися значення інфраструктури та розміру ринку. У порівнянні з середнім значення по Євразії, перевищили це значення такі компоненти України як інфраструктура, навички, розмір ринку та інноваційна спроможність; нижче цього значення опинилися – інституції, впровадження ІКТ, макроекономічна стабільність, здоров'я, трудовий ринок, фінансова система та динаміка бізнесу.

Порівнюючи з середнім значенням країн з низьким рівнем доходу, Україна перевищила це значення за інституціями, інфраструктурою, впровадженням ІКТ, здоров'ям, навичками, ринком продукції, трудовим ринком, розміром ринку, динамікою бізнесу та інноваційною спроможністю, а за макроекономічною стабільністю та фінансовою системою опинилася нижче за це значення. Такі компоненти як інституції (104-е місце), макроекономічна стабільність (133-е місце), здоров'я (101-е місце) та фінансова система (136-е місце) є погано розвинутими в Україні та не є конкурентоспроможними з такими ж компонентами інших країн. Також всі компоненти охоплюють індикатори, які краще розкривають кожен з компонентів. Серед індикаторів, які набрали малу кількість балів у рейтингу

та зайняли низькі місця виділю стабільність (141-е місце), неподаткові позики (139-е місце), випадки тероризму (132-е місце), інфляція (131-е місце) та інші [3].

Найбільш перспективними та конкурентоспроможними компонентами України є інфраструктура (57-е місце), навички (44-е місце), розмір ринку (47-е місце) та інноваційна спроможність (60-е місце). Україна може конкурувати за такими індикаторами як густота залізничної дороги (25-е місце), доступність електроенергії (2-е місце), вартість початку бізнесу (14-е місце), ставлення до підприємницьких ризиків (18-е місце) [3, 4].

Найбільший успіх України за останні роки – це зростання в рейтингу легкості ведення бізнесу. Doing Business щорічно складає Світовий банк, кожну країну оцінюють за 10 індикаторами: реєстрація підприємств, отримання дозволів на будівництво, підключення до системи електропостачання, реєстрація власності, отримання кредитів, захист міноритарних інвесторів, оподаткування, міжнародна торгівля, виконання контрактів, вирішення неплатоспроможності.

У 2006 році Україна посіла 124 місце в рейтингу, і в подальшому її позиції тільки погіршувалися. Поліпшення почалося після 2013 року: 2014 рік – 112 місце, 2015-й – 96 місце, 2016-й – 83 місце, 2017-й – 80 місце, 2018-й – 76 місце, 2019-й – 71. Зараз Україна посідає 64 рядок, поліпшивши показники за 6 індикаторами. Найбільший прогрес був із захисту міноритарних акціонерів і в отриманні дозволу на будівництво. З 1995 року Україна фігурує в рейтингу економічної свободи. Індекс розраховується на основі десяти показників: право власності, свобода від корупції, фіскальна/фінансова/монетарна свобода, участь уряду, свобода підприємництва/торгівлі/інвестицій/праці. Чим вищий бал у країни – тим краще.

У 1995 році в Україні було 39,9 балів, до 2008 року показники тільки зростали, а після почався спад. Із 2018 року кількість балів у рейтингу в Україні стала підвищуватися, зараз – 54,9, один з найбільш високих показників за всі роки [4]. У рейтингу сприйняття корупції Україна має досить скромну кількість балів, але прогрес теж є. Рейтинг складає Transparency International, оцінюється рівень корупції в державному секторі: 0 балів означає, що корупція повністю заволоділа державою, 100 балів – корупції майже немає. Україна тільки один раз набрала 32 бали – у 2018 році [4]. Станом на минулий рік Україні дали 30 балів. Щоб знизити рівень корупції владі, зокрема, рекомендували сформувати незалежну судову владу, запустити відкритий процес приватизації держмайна, забезпечити незалежність антикорупційних органів.

З 2014 року Україна представлена в рейтингу державних інституцій (це складова рейтингу глобальної конкурентоспроможності). За шість років Україна піднялася зі 130 місця до 104. У рейтингу конкурентоспроможності країн, як і в інших рейтингах, Україна то підіймалася, то опускалася. Станом на цей рік Україна посідає 55 місце, у 2014-му було 49-е, це поки найкращий

показник. Рейтинг складає Міжнародний інститут управління розвитком на підставі понад 300 критеріїв. Враховуються чотири основні аспекти економічного життя країни: стан ділового середовища, економік і інфраструктури, а також ефективність уряду [5]. У 2020 році Україна мала прогрес у рейтингу свободи преси – країні піднялася на 96 місце. Наприклад, у 2015 році Україна посідала 129 місце, а у 2019-му – 102 місце. При цьому глобальна оцінка України в рейтингу знизилася, тож економічна оцінка підійнялася вгору завдяки значному погіршенню ситуації в інших країнах. Із 2014 року Україна поступово піднялася в рейтингу демократії: тоді було 92 місце, у 2020 році – 78-е. При складанні рейтингу були враховані показники, які сформовані в п'ять груп: діяльність влади, вплив населення на політику, громадянські свободи, політична культура, вибори.

Рейтинг Doing Business складає Світовий банк за підсумками дослідження стану реформ у кожній країні за 10 ключовими показниками. Це дуже важливий фактор для інвесторів при ухваленні рішення про інвестування в економіку країни. Ще в 2014 році Україна посідала лише 112-те місце, але потім поступово стала підніматися: в 2015-му – 96, в 2016-му – 83, в 2017-му – 80, в 2018-му – 76, в 2019-му – 71. Нестабільне в Україні місцезнаходження було останніми роками в глобальному рейтингу інновацій (аналізує 80 показників для повної картини інноваційного розвитку, зокрема рівень освіти, політичну ситуацію, рівень розвитку інфраструктури). У 2014 році ми посідали 63-тє місце, в 2015-му – 64, в 2016-му – 56, в 2017-му – 50, в 2018-му – 43, а цього року опинилися на 47-му місці (зі 129) [5].

Також Україна фігурує у двох рейтингах глобальної конкурентоспроможності. Один з них, за версією Всесвітнього економічного форуму, оцінює 12 показників, серед яких стан інфраструктури, ринок праці, рівень освіти, макроекономічна стабільність, здатність до інновацій. У 2014 році Україна посідала 76-тє місце (зі 141), в 2015-му – 79, в 2016-му – 85, в 2017-му – 81, в 2018-му – 83, в 2019-му – 85 [5]. Ще один рейтинг глобальної конкурентоспроможності складає інститут IMD, там аналізується вже 333 критерії. У рейтингу всього близько 60 країн, вище 49-го місця Україна поки не піднімалася. У 2019 році Україна посіла 54 місце [5]. Стабільності в Україні немає і в рейтингу інфраструктури Світового економічного форуму. У 2014 році Україна посіла 68-тє місце, у 2017-му опустилася на 78, а останні два роки займає 57-й рядок. У світовому рейтингу свободи ЗМІ в Україні був прорив в 2016 році – зі 129-го місця на 107-тє (зі 180) [5]. Протягом останніх трьох років Україна коливалася зі 101-го на 102-тє місця. Глобальний рейтинг миру, який складає Інститут економіки і миру, оцінює у 160 країнах такі критерії, як дотримання прав людини, війна, тероризм, насильство з боку поліції, експорт зброї. У 2014 році Україна посіла в рейтингу 141-ий рядок, в 2015-му – 150, в 2016-му – 156, в 2017-му – 154, в 2018-му – 152, в 2019-му – 150 [5].

На основі проаналізованих даних індексу глобальної конкурентоспроможності можна констатувати, що Україна має наступні конкурентні переваги:

Таблиця 1

Основні конкурентні переваги економіки України

Конкурентні переваги	Рейтингова оцінка
Якість початкової освіти	47
Здатність до інновацій	39
Якість залізничної інфраструктури	30
Відношення продуктивності праці до рівня її оплати	35
Державний борг	18
Доступ до вищої освіти	18

Джерело: складено автором на підставі [3–5]

Також, до основних конкурентних порівняльних переваг економіки України можна віднести:

- природно-сировинну базу;
- значні потужності видобувної та обробної промисловості;
- розвинуту транспортну інфраструктуру;
- досить високий рівень кваліфікації робочої сили при невисокому рівні її оплати;
- вигідне економічно-географічне положення країни;
- розмір ринку;
- доступність електроенергії;
- вартість початку бізнесу;
- ставлення до підприємницьких ризиків.

Висновок. відповідно до концепції М. Портера про «стадії конкурентного розвитку», Україна щодо більшості своєї продукції знаходиться на тій стадії конкурентного розвитку, що зумовлена природними факторами. Тому, для підвищення конкурентоздатності вітчизняної економіки потрібно якомога швидше перейти до наступних стадій конкурентного розвитку, які зумовлюються капіталовкладеннями та інноваціями.

Література

1. Леткова К.Ю., Конкурентна галузь у системі конкурентоспроможності національної економіки//Актуальні проблеми міжнародних відносин.-Випуск 35 (Частина I). – Київ, 2020.
2. Мазуренко В.М., Костенко М.В., Стратегічні галузі національної промисловості як фактор конкурентоспроможності на міжнародних ринках//Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2018.
3. Рейтинг конкурентоспроможності країн від IMD. – Режим доступу: <http://www.rate1.com.ua/ehkonomika/proizvodstvo/1404>

4. *The World in 2050 [Електронний ресурс] // PwC. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/economy/the-world-in-2050.html>*

5. *The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Р. 38. – Режим доступу : http://www3.weforum.org/docs/GCR2016-2017/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2016-2017_FINAL.pdf*

П. С. Барілець

*студент факультету економіки
та управління підприємництвом ОНЕУ, Одеса*

ВЕЛИКІ ДАНІ (BIG DATA) – РЕВОЛЮЦІЯ В СФЕРІ АНАЛІЗУ ДАНИХ

Всю свою історію людство свідомо чи ні стикалося і вирішувало проблеми зберігання і обробки інформації. Про будь-який серйозний аналіз в звичному для нас контексті в той час говорити не доводилося аж до середини XVII ст., коли Джон Грант, відомий своїми роботами в області демографічної статистики, крім іншого, випустив працю, що описує теорію, в якій використання аналітики смертності дозволяло попереджати про початок епідемії бубонної чуми. Зі збільшенням кількості даних, які люди стали використовувати в різних сферах своєї діяльності, виникало все більше проблем з їх обробкою і аналізом [1].

В даний час спостерігається значне зростання обсягів інформації, що надходить з різних джерел (мобільні пристрої, соціальні мережі, фінансові операції і багато іншого). Світовий обсяг даних збільшується більш ніж в два рази кожні два роки, що призводить до відкриття нових можливостей в області ІТ і змінює їх роль в цілому. Слід зазначити, що трафік даних глобального інтернет-протоколу зріс з 100 Гб в день у 1992 р. і до прогнозованих 150700 Гб в день у 2022 р. До 2020 року, за прогнозами, людство сформує 40–44 зеттабайт інформації, а до 2025 року ця цифра збільшиться у 10 разів [2, с. 52].

Завдяки інформаційно-комунікаційним засобам та технологіям обсяг структурованих і неструктурованих даних у бізнесі, що надходять з великої кількості різних джерел, лише зростає та виникає проблема оперативного здобуття з них потрібної цінної аналітичної інформації, для прийняття виважених та ефективних управлінських рішень. Генерація величезних потоків інформації щомиті, обумовлює виникнення потреби інтерпретувати цю інформацію так само швидко. Починаючи з аналізу трафіку і до відстеження поширення епідемій – час має значення. Затримка розуміння інформації на секунди може коштувати не лише коштів, а й життів. Процес пошуку у великому обсягу потрібної інформації та її подальша обробка дістали назву «Великі дані» (Big Data). Окрім того, залишається актуальною й процедура інтелектуального аналізу даних (Data Mining) [4, с. 87].

6 лютого 2001 року Дуг Лейні з Meta Group (входить до складу Gartner) видав документ, що описує основні проблемні зони, пов'язані з підвищеними вимогами до центральних сховищ даних на тлі бурхливого зростання e-commerce, а також зробив прогноз на зміну стратегії ІТ-компаній щодо підходів до побудови архітектури рішень, пов'язаних зі зберіганням і обробкою інформації. Було виділено три найважливіші напрямки, на яких варто зосередитися для вирішення питань управління даними: Volume, Velocity і Variety. Пізніше ці поняття стали основою для описової моделі Великих Даних під назвою 3V (VVV) [1].

Для сучасних технологій Big Data характерні п'ять ознак:

1) volume – обсяг даних вважається великим, коли виникають труднощі при обробці цього обсягу засобами традиційних систем управління базами даних (більше 1 петабайт);

2) velocity – швидкість обробки даних, в тому числі, і в режимі реального часу;

3) variety – інформація великих обсягів дуже рідко буває однорідною. У переважній більшості випадків загальний масив даних включає як структуровані, так і неструктуровані дані;

4) veracity – здатність виділити і відсіяти корисну складову даних від інформаційного «шуму»;

5) value – цінність інформації визначає доцільність її обробки. Зібрані дані повинні давати відповіді на заздалегідь сформульовані питання і ті, що з'являються знову.

«Великі дані» передбачають прийняття рішення на основі опрацювання значних за обсягом та різномірних за змістом масивів інформації, джерела нахождення яких мають різне походження. Консалтингова фірма «Forrester» дає таке визначення: «великі дані об'єднують техніки та технології, які вилучають сенс із даних на екстремальній межі практичності». На основі цих інструментів виникають технології моніторингу та сканування, що призначені для дослідження середовища з метою збору та оцінки інформації, а також забезпечують зворотний зв'язок, завдяки якому координується та організовується діяльність.

Технології предиктивної (прогнозна) аналітики використовують математичні моделі з метою прогнозування реальної ситуації та поведінки суб'єктів. Технології моделювання дають змогу прогнозувати розвиток певних процесів, своєчасно закладати нові фактори впливу та розробляти сценарії більш ефективного рішення. Використання «великих даних» також має великий потенціал в різних сферах науки. Астрономія – наука, безпосередньо пов'язана з обробкою великих обсягів даних, демонструє наявність актуальних проектів цієї галузі. Одним із прикладів може бути система телескопів панорамного огляду і швидкого реагування Pan-STARRS, націлена на виявлення і вивчення об'єктів, які наближаються до Землі, включаючи астероїди і комети, які можуть виявитися небезпечними

для нашої планети. Кожне зображення, зроблене однією Pan-STARRS камерою, містить близько 2 ГБ даних.

Використання «великих даних» також має необмежений потенціал в різних областях економіки. Потенціал цей настільки величезний, що їх тепер часто називають «ною нафтою», інформаційним еквівалентом природного ресурсу, який сформував економіку XIX-XX ст. Ця аналогія має певну цінність, але є в ній і недоліки. На відміну від нафти, «великі дані» є у майже необмеженій кількості, і до того ж, вони «відновлювальні». Разом з тим, аналіз даних можна порівняти з їх видобутком і транспортуванням. Аналіз великих даних має потенціал для зміни цінності та ефективності процесів розвитку нових продуктів, орієнтування на ринок і ціноутворення. Потенціал, який відкривають технології великих даних, а потім і розумних даних, виходить за рамки сучасного розуміння про інформацію. У той час, коли великі технологічні компанії вже активно використовують їх (Google, Microsoft, Amazon, Facebook і ще цілий ряд великих компаній), у маленьких компаній, і навіть середніх (за розміром), зовсім слабе уявлення про те, що це таке взагалі. Ігнорування потоку даних, які щодня генеруються в мережі, з плином часу стане тупиковою гілкою розвитку для сучасного бізнесу. Водночас, як справедливо зауважує О.І. Піжук, Big data є важливим комерційним інструментом та інструментом стратегічного планування. На думку вченого, оскільки бізнес-ландшафт стає більш конкурентоспроможним, компанії більше не можуть собі дозволити неефективність, яка коштує їм часу і грошей. Цифрове перетворення за допомогою даних дає можливість організаціям, особливо тим, які мають високу вартість активів, підвищити операційну ефективність [2, с. 52].

При цьому ринок «великих даних», який, як правило, включає в себе такі сегменти як інфраструктуру, програмне забезпечення та послуги, виросте на 23,1% в найближчі кілька років, досягнувши 48,6 млрд. дол. За період 2014–2019 рр. зростання витрат на інфраструктуру склало 21,7%, на програмне забезпечення – 26,2% і на послуги – 22,7% [4].

Висновки. Таким чином, революція в сфері даних була обумовлена активним накопиченням обсягів даних, необхідністю їх зберігання та обробки. Існуючі технології відставали від потреб користувачів, що привело до створення концепції «великих даних». Сьогодні Big Data – це горизонтально масштабована система, яка використовує набір методик і технологій, що дозволяють обробляти структуровану і неструктуровану інформацію зі значного масиву даних, формувати відповідні зв'язки для інтерпретації. Для «великих даних» характерними є п'ять ознак: volume, velocity, variety, veracity, value. Вони використовуються в технологіях когнітивних розрахунків, здатних оброблювати неструктуровану інформацію без заздалегідь наданого алгоритму. Використання «великих даних» також має великий потенціал в різних сферах науки та економіки.

Література

1. *История больших данных (big data). [Электронный ресурс]. – Режим доступу: <https://www.computerra.ru/234239/istoriya-bolshih-dannyh-big-data-chast-1/>*
2. *Піжук О.І. Великі дані як основоположний драйвер цифрової трансформації економіки / О. І. Піжук // Економіка та держава. – 2019. – №6. – С. 50-54.*
3. *Піжук О. І. Цифровізація як зміна парадигми розвитку економічних систем / О. І. Піжук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. – 2018. – Вип. 2. – С. 84-91.*
4. *Названы причины торможения рынка больших данных. [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://bigdata.cnews.ru/news/top/2015—11-20_analitiki_otsenili_tempy_rosta_mirovogo_rynka*

Д. В. Фелс

*студентка факультету економіки
та управління підприємництвом ОНЕУ, Одеса*

АНАЛІЗ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН З ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗІ ЗОВНІШНІМИ ЕФЕКТАМИ

Разом зі зростанням масштабів економічної діяльності людей зростають і масштаби зовнішніх ефектів цієї діяльності, що суттєво впливає на добробут як громадян певних країн, так, у деяких випадках, і на добробут людства. Тому дослідження зовнішніх ефектів економічної діяльності й розробка способів їх регулювання державою стали надзвичайно актуальним напрямком сучасних теоретичних досліджень та практичних рекомендацій у сфері державного регулювання економіки. Зовнішні ефекти – це не відображені в ринкових цінах товарів і послуг вигоди або витрати деяких третіх осіб, які не беруть участі в ринковій угоді. Позитивний зовнішній ефект означає отримання третіми особами вигід, а негативний – отримання ними витрат.

Одним з найбільш відомих нині зовнішніх ефектів є екологічний ефект економічної діяльності. Цей різновид ефектів пов'язується зі зростаючим втручанням людини у навколишнє середовище, з екологічною кризою різних масштабів. У зв'язку з цим велике значення набувають дослідження методів державного впливу на екологічні зовнішні ефекти економічної діяльності. Забруднення навколишнього природного середовища нині вже стало класичним негативним зовнішнім ефектом економічної діяльності, що свідчить про перехід суспільством межі, яка визначається асиміляційним потенціалом природи, і вказує на необхідність створення механізмів регулювання доступу до цього обмеженого ресурсу.

Наявність зовнішніх ефектів економічної діяльності – це завжди прояв економічної неефективності [1, с. 88].

Важливим висновком сучасної економічної теорії є необхідність державного регулювання зовнішніх ефектів економічної діяльності. Оскільки економічні агенти – джерела зовнішніх ефектів – не зацікавлені в зниженні чи ліквідації негативних екологічних зовнішніх ефектів, необхідний комплекс заходів по їх примусу до цього. Функція примусу покладається на державу, а механізмом примусу виступає система екологічного регулювання – комплекс правових, адміністративних та економічних заходів, що визначають систему вимог (обмежень) щодо ведення різноманітних видів людської діяльності.

І. Ю. Ховавко, виокремлює три основних групи підходів до методів державного регулювання екологічних зовнішніх ефектів у зарубіжних країнах. По-перше, пряме регулювання, що використовує правила, заборони, обмеження для корекції поведінки джерела екстерналій. По-друге, це використання економічних інструментів регулювання. Основним способом впливу економічних (ринкових) інструментів є корекція ціноутворення і розподілу ресурсів. На розвинених ринках з'явилася третя група методів інтерналізації зовнішніх ефектів, яку можна назвати інституційною. До них належать програми розкриття інформації (інформація джерела забруднення стає загальним надбанням); програми, які просувають відомості про виробника (екологічне маркування); добровільні ініціативи бізнесу. Усі ці групи методів широко використовуються в європейських країнах [2, с. 16].

Пряме регулювання визначає допустиму поведінку і встановлює покарання за порушення правил поведінки. Воно охоплює широке коло інструментів управління прямої дії, що встановлюються екологічним законодавством. Економічні методи регулювання екологічних зовнішніх ефектів в своїй основі мають вплив на мотивацію економічної діяльності. Ці методи класичні – так звані плата за викиди та система дозволів на викиди. Плата за викиди реалізується найчастіше у вигляді екологічного податку.

В. С. Загорський в якості методу економічного регулювання екологічних екстерналій наводить зелений тариф, який активно використовується у Німеччині. Даний тариф застосовується як для виробників, так і для споживачів. Для перших діють на оптовому ринку державні субсидії, ціна реалізації виробленої «зеленої» енергії підвищується. Для споживачів надана можливість добровільно встановити норму «зеленого» тарифу для себе, сутність якого полягає в оплаті частини споживаної електроенергії за підвищеною ставкою (наприклад, 20%) [3, с. 219]. Активно використовується в країнах ЄС такий метод регулювання зовнішніх ефектів як державні закупівлі. Вважається, що держава повинна надавати прямий вплив на учасників ланцюжка поставок шляхом розробки і реалізації політики екологічних (зелених) державних закупівель з метою стимулювати малих та середніх підприємств-постачальників до пропозиції

екологічних товарів і послуг.

Позитивні екстерналії пов'язані зі збільшенням людського капіталу в результаті розвитку в країні освітніх (шкіл, ліцеїв, гімназій, університетів) та культурних (музеїв, театрів, галерей) установ, зниження рівня злочинності там, де молоді забезпечений широкий доступ до спортивної та дозвільної інфраструктури. Одним з методів забезпечення позитивних впливів в європейських країнах є створення умов державою для залучення прямих зарубіжних інвестицій в національні компанії. Зовнішні ефекти в цьому випадку пов'язані з впливом прямих закордонних інвестицій на діяльність національних компаній з участю іноземного капіталу через купівлю акцій національних компаній.

На регіональному рівні в ЄС значна кількість застосовуваних методів регулювання зовнішніх впливів направлено на підтримку не галузей в цілому, а лише окремих компаній або груп компаній. Нині для досягнення позитивних зовнішніх ефектів в країнах ЄС найбільш часто використовується метод стимулювання економічних агентів. З теоретичної точки зору про необхідність створення системи підкріплення (стимулювання) економічних агентів (знижувати негативні наслідки їх діяльності і максимізувати позитивні) вів мову М. М. Дапп [4]. Ще одним методом державного регулювання є створення умов для організації кластерів. Цей метод базується на дослідженнях М. Портера, які засвідчили що приналежність до кластеру сама по собі є конкурентною перевагою [5, с. 43].

Водночас слід зауважити, що серед науковців відсутня однозначна позиція щодо позитивних впливів кластерів. Так, наприклад, С. М. Смирнова вважає, що на стадії формування кластера найбільш значущим є зовнішній ефект, пов'язаний з впливом урбанізації і рівня життя, що може привернути більш якісні трудові ресурси, на стадії розвитку – концентрація виробництв і доступ до інфраструктури, яка дозволить реалізувати потенціал зростання і реалізації продукції кластера, а в умовах початку стагнації діяльності кластерів найбільш значущий зовнішній ефект, пов'язаний з локалізацією різних видів виробництв і пошуку нових джерел конкурентних переваг. Саме тому, на думку вченої, використання методів промислової політики, що дозволяє підсилити позитивні зовнішні ефекти, є значущим напрямком розвитку інструментів державного регулювання економіки [5, с. 91].

Висновки. Отже, державне регулювання зовнішніх ефектів дозволяє віднести покриття побічного економічного збитку на рахунок внутрішніх витрат джерела екстерналії. Ринок не має механізму, який міг би це здійснити. Без запровадження коригуючих податків, без дозволів на забруднення навколишнього середовища та інших подібних заходів не вдалося б включати зовнішні витрати у внутрішні витрати. Рівень цін був би занижений, розподіл використаних ресурсів здійснювався б без урахування суспільної потреби. Однак прийняття рішень про державне

регулювання зовнішніх ефектів повинно ґрунтуватися на аналізі витрат і вигід. Це дуже важливо, так як регулююча діяльність держави вимагає чималих витрат і виправдана лише у випадках найбільш очевидних провалів ринку. Екологічні зовнішні ефекти мають переважно негативний характер і тому їм приділяється значна увага в країнах ЄС. Проведення комплексних заходів як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях, метою яких є зменшення негативних екстерналій, і збільшення позитивних може привести до відносно значущих зрушень в економіці.

Література

1. Міграція в Україні: цифри і факти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://iom.org.ua/sites/default/files/iom-ukraine_facts-ukr_2019.pdf
2. Павлова Н.С. Оценка допустимости горизонтальных соглашений о кооперации в контексте экологических экстерналий / Н. С. Павлова, А. А. Баулина, А. Е. Шаститко. – М.: РАНХ, 2016. – 25 с.
3. Гусев А. А. Формирование экологической политики Европейского Союза / А. А. Гусев // Обозреватель. – 2009. – № 8. – С. 56-63.
4. Экологизация малых и средних предприятий: Пособие по инструментам природоохранной политики для стран Восточного партнерства ЕС: [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <https://www.oecd.org/environment/outreach/Greening-SMEs-policy-manual-rus.pdf>
5. Смирнова С. М. Государственное регулирование положительных внешних эффектов деятельности промышленных кластеров / С. М. Смирнова // Экономика: вчера, сегодня, завтра. – 2016. – № 1. – С. 86-96.

Т.І. Калініченко

студентка факультету економіки
та управління підприємництвом ОНЕУ, Одеса

ІДЕЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ, ЯК СПРОБА ПОДОЛАННЯ КОНЦЕПЦІЇ ЗАЛЕЖНОСТІ

Капіталістичні суспільства давно вже було прийнято називати європейськими (хоча при цьому малася на увазі зазвичай Західна Європа і США), західними, а з деяких пір було ясно, що в сучасну епоху існує безліч суспільств, які належать до іншого типу. Їх зазвичай називали східними, традиційними, аграрними. Настільки ж ясним було, що в традиційних (премодерних) суспільствах йде процес індустріалізації, виникнення «національних» ринків, засвоєння західної культури і т.п., тобто відбувається їх рух по шляху, що веде до перетворення в подібні західному. Цей процес зазвичай називали європеїзацією, або вестернизацией. Він був помічений порівняно давно, але він не стільки вивчався, скільки описувався. Прикладом може послужити робота Джеймса Харві Робінсона

«Випробування для цивілізації: Нарис розвитку і всесвітньої дифузії наших сьогоднішніх інститутів і ідей» (1926).

По-справжньому названий процес розвернувся лише після Другої світової війни, що перш за все було пов'язано з катастрофою колоніалізм і виникненням в Азії, Африці і Океанії безлічі молодих незалежних держав, які перебували на значно нижчих стадіях суспільного і культурного розвитку, ніж країни Західної Європи і Північної Америки. У цих умовах надзвичайно гостро постало питання про шляхи їх подальшого розвитку, що передбачало детальне вивчення соціально-економічної і політичної структури цих країн. В країнах «третього світу» процес розвитку привернув до себе загальну увагу і став детально розроблятися вченими різних спеціальностей. Тоді за ним закріпилось назва модернізації [1, с. 178]. Вознікло безліч концепцій цього процесу. У різних концепціях модернізація розумілася далеко не однаково.

Деякі вчені під модернізацією розуміли підтягування нерозвинених країн до рівня розвинених, яке відбувалося в результаті поширення (дифузії) досягнень передових країн Заходу серед відсталих товариств і засвоєння їх останніми (аккультурації). Для них поняття модернізації було рівнозначно поняттям європеїзації, вестернізації. Так, наприклад, трактував модернізацію Даніел Лернер в книзі «Догляд традиційного суспільства: Модернізація Середнього Сходу» (1958) [3].

Але поряд з такого роду поглядом з'явилося значно ширше розуміння модернізації. Прихильники його вважали, що модернізація спочатку мала місце в Західній Європі, а решта країн, включаючи перш за все держави «третього» світу, в яких вона вже розгорнулася або ще тільки розгортається, просто-напросто з більшим чи меншим запізненням повторюють шлях, вже пройдений західними країнами.

Виникло кілька варіантів широкого розуміння модернізації. В основі їх відмінності лежало виділення в якості головного різних складових цього процесу. Всі дослідники звертали увагу на комплексний характер процесу модернізації. «Ми, – писав американський соціолог Нейл Сметзер, – вживаємо термін «модернізація» для характеристики складної сукупності змін, що відбуваються майже в кожній частині суспільства в процесі його індустріалізації. Модернізація включає постійні зміни в економіці, політиці, освіті, у сфері традицій і релігійного життя суспільства. Деякі з цих областей змінюються раніше за інших, але всі вони в тій чи іншій мірі схильні до змін» [3, с. 62].

Як впливає з цього висловлювання, провідним серед усіх названих процесів Н. Сметзер вважав індустріалізацію. Такої думки дотримувалися багато дослідників. Тому найважливішим завданням науки вони вважали створення концепції індустріалізації, а тим самим і теорії економічного прогресу. Найвідоміша така концепція була створена американським економістом У. Ростоу (р. 1916). Вона була викладена у його гучної свого часу книзі «Стадії економічного зростання. Некомуністичний маніфест». У

ній було виділено п'ять стадій економічного зростання і в той же час розвитку суспільства.

У якості першої стадії виступало традиційне суспільство: товариство з обмеженими виробничими можливостями, з переважно сільськогосподарським виробництвом, тобто аграрне, ієрархічної соціальною структурою, владою в руках земельних власників, доньтоніанським рівнем науки і техніки. Друга стадія – період створення передумов для підйому, або перехідний стан, третя – стадія підйому (зльоту), четверта – стадія швидкого дозрівання, п'ята – століття високого рівня масового споживання.

Відповідно до поглядів У. Ростоу, в принципі усі окремі суспільства повинні в кінцевому рахунку пройти всі ці стадії. В цьому і полягає процес модернізації. Таким чином, У. Ростоу розумів модернізацію не як тільки і просто процес підтягування відсталих країн до рівня, досягнутими передовими, а як процес індустріалізації і пов'язаних з нею економічних, політичних і соціальних змін взагалі. Країни Заходу вступили на шлях модернізації давно і тому значно просунулися по ньому. Тепер цим шляхом треба буде пройти всі іншим країнам, що відстали від перших.

Трохи раніше У. Ростоу і одночасно з ним, приблизно, таке ж розуміння модернізації розвивалося в цілому ряді робіт, зокрема в книзі У. Мура «Економіка і суспільство» (1955) і колективної монографії К.Керра, Д.Данлопа, Ф. Харбісон і Ч. Майерса «Індустріалізм і індустріальний людина» (1960).

Широке розуміння модернізації незабаром стало панівним. Але в цілому ряді більш пізніх робіт, зокрема, в книгах Ш. Ейзенштадта «Модернізація: Протест і зміна» (1966) і С. Блека «Динаміка модернізації: Порівняльне дослідження історії» (1966), центр ваги був перенесений з індустріалізації на становлення капіталістичних соціально-економічних відносин. В результаті модернізація стала по суті трактуватися як процес генезису капіталізму.

Ш. Ейзенштадт давав своє визначення модернізації. «Історично модернізація, – писав він, – є процес змін, що ведуть до тих типів соціальних, економічних і політичних систем, які склалися в Західній Європі і Північній Америці в період між XVII і XIX століттями і поширилися на всі країни і континенти» [5]. Таких самих поглядів дотримувався і С. Блек, який характеризував модернізацію як «найбільшу революційну трансформацію людства» рівну за значенням двом іншим великим революційним переворотів: виникнення людини і переходу від примітивних товариств до цивілізованих» [4, с. 19].

Якщо У. Ростоу розглядав суспільства, які були відправними пунктами модернізації (традиційні, або феодальні, суспільства) як порівняно однакові, то Ш. Ейзенштадт виділяв кілька різних форм таких суспільств: феодальне або абсолютистська держава з розвиненими міськими центрами в Західній Європі; авторитарну державу і менш урбанізоване

суспільство в Східній Європі; олігархічно-завойовницькі суспільства в Латинській Америці; централізоване феодальне суспільство в Японії; імперська система в Китає [2, с. 37].

У поглядах науковців широке розуміння модернізації співіснувало з вузьким. Щоб розрізнити ці два значення, процеси, що протікають країнах, що відставали від Заходу, нерідко стали називати запізнілої або наздоганяючої модернізацією. Цей терміни отримали в останні десять років широке поширення і в нашій літературі.

В одних концепціях модернізації, або руху від традиційного суспільства до модерного, трактувалася як процес об'єктивний. В інших концепціях модернізація розглядалася перш за все в якості особливого роду політики, що проводиться верхами. Лідери або еліта нерозвинених країн, стурбовані їх відсталістю, вибравши в якості зразка ту чи іншу розвинену країну (або кілька) виробляють плани руху в обраному напрямку і докладають зусиль з тим, щоб домогтися реалізації наміченої мети. Ці лідери або еліта - головна сила, що забезпечує модернізацію. Перетворення починаються «зверху». Бажаючи заручитися підтримкою знизу, лідери організують пропагандистські компанії, пояснюючи масам величезні вигоди модернізації.

Широке розуміння модернізації було теоретичною основою самих райдужних прогнозів розвитку країн «третього» світу. Однак незабаром всі ці прогнози і породжені ними надії почали руйнуватися. Економічне зростання у відсталих країнах йшло вкрай низькими темпами, а з часом у багатьох з них стало все більше сповільнюватися.

Висновок. У ХХІ столітті теорія модернізації залишається такою ж актуальною, як і в ХХ, що зумовлено проведенням відповідної зовнішньої економічної політики США та ЄС. Теорія модернізації пов'язується, з одного боку, з процесом модернізації, що передбачає удосконалення, оновлення структурних елементів економіки; з іншого боку, з політикою розвинутих капіталістичних країн, що час від часу прагнуть отримати або посилити контроль за рештою світу.

Перша спроба модернізації в цьому контексті відбувалася в 60-х роках ХХ століття; друга спроба – наприкінці ХХ століття, у 90-х роках, шляхом пропагування неокласичних рецептів для трансформації пострадянських економік. На сьогодні така модернізація (вестернізація) не припинилася. Залежність від розвинутих економік, що виникає через постійні фінансові запозичення, поступки з метою стати частиною міждержавних спільнот, міжнародних організацій, стимулює вестернізацію України, Росії та інших країн. Разом з цим, науковці, що займаються дослідженнями слабкорозвинутих країн розглядають модернізацію більш широко, демонструючи на досвіді азіатських країн, зокрема Китаю, можливості так званої «стерильної» модернізації, яка не вимагає структурної та інституційної перебудови економіки на кшталт західних країн, а дозволяє

модернізуватися економікам відповідно до їхніх традицій, особливостей, таким чином, не «ламаючи» існуючі інститути, а удосконалюючи їх.

Література

1. Мюрдаль Г. *Современные проблемы «третьего мира»*. М. – 1972.
2. Ростом В.В. *Стадии экономического роста*. Нью-Йорк. – 1961.
3. Ростом У. *Политика и стадии роста*. Вып. 1 – 2. М. – 1973.
4. Tipps D. C. *Modernization Theory and Comparative Study of Societies: A Critical Perspective* // CSSH. – 1973.
5. Лернер Д. *«Догляд традиційного суспільства: Модернізація Середнього Сходу»* – 1958.

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Матеріали

**XVI ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
«ПОКРИТАНІВСЬКІ ЧИТАННЯ»**

(Одеса, 2 грудня 2020 року)

Підписано до друку _____ Зам. _____

Формат паперу 60 X 84 1/16 Обсяг _____ авт. арк.

Тираж _____ прим. ОНЕУ, м. Одеса, вул. Преображенська, 8.